

Hikem

Mart / March 2025

Cilt / Volume: 3

Sayı / Issue: 1

e-ISSN: 3023-4247

Hikem

Yayıncı/Publisher:

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Sahibi/Publisher:

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Baş Editör/Editor-in-Chief:

Dr. Öğr. Üyesi Talha FORTACI - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Editör/Editor:

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Muaz GÜVEN - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Editör Yardımcısı/Co-Editor:

Arş. Gör. Meral GEZEN - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Arş. Gör. Ahmet Faruk SILİFKE - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI - Bursa Uludağ Ü.

Prof. Dr. Süleyman TURAN - Recep Tayyip Erdoğan Ü.

Prof. Dr. Hiroki VAKAMATSU - Mersin Ü.

Prof. Dr. Ahmet TÜRKAN - Necmettin Erbakan Ü.

Prof. Dr. Hasan ÖZER - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Doç. Dr. Yılmaz ARI - Eskişehir Osmangazi Ü.

Doç. Dr. Mustafa SARMIŞ - Aksaray Ü.

Doç. Dr. Yunus İNANÇ - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Doç. Dr. Mesut CAN - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Doç. Dr. Mustafa BAŞKONAK - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Doç. Dr. İrfan ÇAKICI - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Doç. Dr. Yakup PEKDOĞRU - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Dr. Öğr. Üyesi İdris ERTÜRK - Ordu Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DEMİR - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Sacid ÖKSÜZ - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Selman TOSUN - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Vehbi POLAT - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Danışma Kurulu/Advisory Board:

Prof. Dr. İbrahim COŞKUN - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK - Çukurova Ü.

Prof. Dr. Sabri YILMAZ - Akdeniz Ü.

Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ - Necmettin Erbakan Ü.

Doç. Duran Ali YILDIRIM - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Doç. Dr. Yakup AKYÜZ - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Doç. Dr. Yusuf Erdem GEZGİN - Marmara Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Nevfel AKYAR - Adıyaman Ü.

Etik Editörü/Ethics Editor

Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Yazım Editörü/Language Editor

Arş. Gör. Meral GEZEN - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Sosyal Medya Editörü/Social Media Editor

Arş. Gör. Fatma GÜLER - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

İngilizce Dil Editörü/English Editor

Öğr. Gör. Onur KARAGÜL - Kayseri Ü.

Arapça Dil Editörü/Arabic Editor

Doç. Dr. Duran EKİZER - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Mizanpaj Editörü/Page-Layout Editor

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Muaz GÜVEN - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Alan Editörleri/Section Editors**Temel İslam Bilimleri/Basic Islamic Sciences**

Doç. Dr. Yakup PEKDOĞRU - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Sacid ÖKSÜZ - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ali TEKİN - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmed Zahid ÇOKYÜRÜR - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Aliye Merve ERFİDAN - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Dr. Arş. Gör. Muhammed BOŞNAK - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Felsefe ve Din Bilimleri/Philosophy and Religious Studies

Doç. Dr. Mustafa BAŞKONAK - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Doç. Dr. Salih ÇİNPOLAT - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Vehbi POLAT - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

İslam Tarihi ve Sanatları/Islamic History And Arts

Doç. Dr. Mesut CAN - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Muaz GÜVEN - Karamanoğlu Mehmetbey Ü.

HİKEM Hakkında

HİKEM, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından Mart ve Eylül ayı olmak üzere yılda iki defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimiz dinî araştırmalar alanına dair (Sosyal ve Beşerî Bilimler/Din Bilimleri) araştırma makalesi, derleme makale, çeviri makale, kitap kritiği, çeşitli tanıtım yazıları gibi çalışmalarını yayımlamayı amaçlamaktadır. Böylece yayımlanan nitelikli çalışmalar vasıtasıyla literatüre katkı sunulması hedeflenmektedir. Dergimizin yayım dili Türkçe olmakla beraber Arapça, İngilizce gibi diğer dünya dillerinde de yayım yapılmaktadır. Yayımlanmak amacıyla gönderilen makaleler, çift taraflı kör hakemlik sistemine tabi tutulur. Dergimize gönderilen makalelerden herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Mart sayısı için makale gönderiminde son tarih 15 Şubat, Eylül sayısı için makale gönderiminde son tarih 15 Ağustos olarak tayin edilmiştir.

HİKEM, Sosyal ve Beşerî Bilimler/Din alanlarında karşılaştırmalı ve disiplinler arası çok yönlü özgün çalışmalarını (İslam, din, etik, bilim, antropoloji, tarih, hukuk, dil bilim, felsefe, psikoloji, sosyoloji, eğitim, edebiyat ve sanat) yayımlamaktadır.

HİKEM, açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayımlanan rehberleri ve politikaları dikkate almaktadır. Ön kontrolden geçirilen makaleler, *iThenticate* yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Bu oranın dipnot ve kaynakça hariç %20'dan az olması beklenir.

Dizinleme

HİKEM *Asian Science Citation Index* tarafından dizinlemeye tabi tutulmaktadır.

ASCI

Asian Science Citation Index

Hikem

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

HİKEM, bilimsel bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimi ve dağıtım ilkesini benimser. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Yayımlanmak üzere dergimize gönderilen makaleler önce editöryal ön incelemeden geçirilir ve derginin yayın politikasına ve yazım ilkelerine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı kontrol edilir. Daha sonra intihali önlemek için benzerlik taramasına tabi tutulur. Bu aşamalardan sorunsuz olarak geçen makaleler, çift taraflı körleme modelinin kullanıldığı ekran değerlendirmesi sürecine dâhil edilir. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. Yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşıması beklenmektedir.

Anket ve Mülakata Dayanan Çalışmalar

HİKEM, bilimsel süreli yayıncılıkta etik güvence oluşturmak amacıyla, Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) "Dergi Editörleri için Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama Rehber İlkeleri" ve "Dergi Yayıncıları için Davranış Kuralları" ilkelerini benimsemektedir. Bu kapsamda dergiye gönderilen çalışmalarda yazarlardan aşağıdaki hususlara uymaları istenmektedir:

1. Etik kurul izni gerektiren, tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için etik kurul onayı alınmalı, bu onay makalenin ilk sayfasında belirtilmeli ve etik onay belgesi makaleyle birlikte dergipark sistemine yüklenmek suretiyle belgelendirilmelidir.
2. Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde, ayrıca makalenin kaynakça kısmından sonra; olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir.

Kör Hakemlik

Değerlendirme Süreci **HİKEM**'e gönderilen makaleler, iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirilmesine tabi tutulur. Hakemlik süreci bilimsel yayımlamanın başarısının merkezinde bulunmaktadır. Hakemlik sürecinin korunması ve iyileştirilmesi taahhüdümüzün bir parçasıdır.

1. Yazarlık

- Kaynakça listesi eksiksiz olmalıdır.
- İntihal ve sahte veriye yer verilmemelidir. İntihal taraması neticesinde benzerlik oranı dipnotlar ve kaynakça hariç olmak üzere %20 ve üzeri olan makaleler dergi yayın politikası gereğince doğrudan reddedilir.

• Aynı araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına teşebbüs edilmemeli, bilim araştırma ve yayın etiğine uymalıdır. Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:

• İntihal: Başkalarının fikirlerini, metodlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atfı yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,

• Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayımlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,

• Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,

• Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

• Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atfı yapmadan çok sayıda yayım yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,

• Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gereksiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

• Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayımlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8).

2. Yazarın Sorumlulukları

- Tüm yazarlar önemli oranda araştırmaya katkıda bulunmalıdır.
- Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyanı gerekir.
- Tüm yazarlar geri çekmeyi ve hataların düzeltilmesini sağlamak zorundadır.

3. Hakemliklerin Sorumlulukları

- Değerlendirmeler tarafsız olmalıdır. Hakemler araştırmayla, yazarlarla ve/veya araştırma fon sağlayıcılar ile çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Hakemler ilgili yayımlanmış ancak atıfta bulunulmamış eserleri belirtmelidirler.
- Kontrol edilmiş makaleler gizli tutulmalıdır.

4. Editöryal Sorumluluklar

- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Editörler kabul ettiği ya da reddettiği makaleler ile ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Sadece alana katkı sağlayacak makaleler kabul edilmelidir.
- Hatalar bulunduğu zaman düzeltmenin yayımlanmasını ya da geri çekilmesini desteklemelidir. Hakemlerin ismini saklı tutmalıdır ve intihal/sahte veriye engel olmalıdır.

Özel Sayı

Dergimiz Yayın Kurulu'nun talebi üzerine özel sayı yayımlayabilir.

Yazım Kuralları ve Yayımlama Sürecine Dair Bilgiler

Metinler daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır. Tezlerden ya da sempozyum tebliğlerinden üretilen metinlerin bu hususiyetleri ilk sayfada dipnotla belirtilmelidir.

Makalelerin dergipark sistemi üzerinden gönderilmesi gerekir.

Makale, derginin internet sitesinde sunulan Word Şablonuna uygun olarak hazırlanmalıdır.

Farklı yazı karakterlerinin kullanılmasını gerektiren durumlarda (transkripsiyon vb.) makale metniyle birlikte ihtiyaç duyulan yazı fontuna ait dosyanın da gönderilmesi gerekir.

Makaleler Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde yayımlanabilir.

Atıf ve kaynak gösteriminde İsnad Atıf Sistemi 2. Edisyon ve Zotero atıf programı kullanılmalıdır.

Dergimizde çift taraflı kör hakemli sistemi uygulanır. Hakem isimleri dergide yayımlanmaz.

Dergiye gönderilen makalelerin dergi kapsamına giren bir konuyu ele almadığına bakılır. Son olarak şekil, dipnot ve kaynakça açısından değerlendirilerek "Ön İnceleme" tamamlanır.

Yazarlar metin içerisinde herhangi bir isim, soy isim veyahut kurum bilgisi gibi hususlara dair bilgi vermemelidir. Yazarlara ilişkin tüm kişisel bilgiler yazar bilgi formunda yer alan ilgili alanlara yazılmalıdır. (Yazar Bilgi Formu ek dosya olarak yüklenmelidir.)

Ön incelemeden geçen makaleler değerlendirilmek üzere 2 hakeme gönderilir. Her iki hakem de kabul vermişse, yayın sürecine geçilir. Her iki hakem de red vermişse, makale

reddedilir. Hakemlerden biri red, diğeri major revizyon vermişse, makale reddedilir.

Her iki hakem de major revizyon vermişse, düzeltmelerden sonra yazı aynı hakemlere tekrar gönderilir.

Hakemlerden biri red, diğeri kabul veya minor revizyon vermişse, makale 3. hakeme yönlendirilir.

Hakemlerden biri minor, diğeri major revizyon vermişse, düzeltmelerden sonra makale major revizyon veren hakeme tekrar gönderilir. Hakem kabul kararı verirse, makale yayına alınır. Red kararı verirse, makale üçüncü hakeme yönlendirilir. Üçüncü hakemin kararına göre makale yayımlanır veya reddedilir.

Arşivleme ve Veri Dağıtımı

HİKEM, elektronik ve hakemli bir dergi olarak Dergipark sistemi üzerinde yayın hayatına başlamıştır. Açık kaynak makaleler yayımlayan bir dergi olarak **HİKEM**, bilgiye sınırsız ve ambargosuz erişim ilkesini benimsemektedir.

HİKEM, yayımlanan makalelere kalıcı erişim sağlanabilmesi için de tedbirler almıştır. Böylece bir gün derginin yayın hayatına ara veya son vermesi durumunda, yayımlanmış makalelere erişimin sürmesi sağlanmıştır.

HİKEM dergipark sistemi içinde yayın yapmaktadır. Dergipark yüzlerce dergiye ev sahipliği yapan bir çatı kuruluştur. Bu kuruluş içinde bir derginin kapanması veya yayın hayatına ara vermesi durumunda dergide yayımlanan makalelere dergipark üzerinden erişim devam etmektedir.

Lockss:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem/archive?y=2024>

OAI: <https://dergipark.org.tr/api/public/oai/hikem/>

RSS: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem/rss-feeds>

Tüm bu tedbirler, **HİKEM**'de yayımlanan makalelerin günümüzde sınırsız ve gelecekte dergi kapansa bile kalıcı bir şekilde erişimini temin etmektedir.

Telif Hakları Bildirimi

Dergimize makale gönderen yazarlar, çalışmalarını online sistemimize yüklerken belirtilen telif hakkı sözleşmesini okuyup onaylamaktadırlar. Gönderilen yazıların, başka bir platformda daha önce yayımlanmamış ya da başka bir yayına sunulmamış olması gerekmektedir. Yazarlar, makalelerini yüklerken kontrol listesinde yer alan telif hakkı bildirim metnini inceleyip onaylamalıdır. Kontrol listesinin sonunda bulunan "Yukarıdaki maddelere uygun olduğunu beyan ederim." seçeneğini işaretleyerek bu telif hakkı bildirimini kabul etmiş olurlar.

Yazarlar, çalışmalarını dergiye göndererek aşağıdaki şartları kabul etmiş sayılırlar:

Yayımlanan makalenin telif hakları yazara aittir. Yazarlar, dergiye, makaleyi yayımlama ve kendisini orijinal yayıncı olarak tanımlama yetkisi verir.

Yazarlar, orijinal yazarları ve alıntı detayları tanımlandığı sürece, üçüncü kişilere makaleyi serbestçe kullanma hakkı tanır. Bu lisans, bir yazarın çalışmalarının bütünlüğünü ve sahipliğini koruma hakkını bozamaz veya kısıtlamaz. Makaleyle ilgili tüm ticari haklar yazarlara aittir.

Yazarlar, **HİKEM**'de yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve bu çalışmalar Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında lisanslıdır.

İçindekiler/Contents

Jenerik / i

Etik İlkeler ve Yayın Politikası / ii

İçindekiler / iv

Editörden / v

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Ezanda Tekbir Cümlelerinin Okunuşu Üzerine

On Reciting Takbir Sentences in Adhan

Dr. Sırrı Fuat Ateş / 1-23

Nakşî Ali Akkirmânî'nin Gavriyye'si ve Bilinmeyen Nüshaları

Naqshî Ali Akkirmani's Work Gavriyye and Unknown Copies of This Work

Doktora Öğr. Mahmut Öztürk / 25-47

Hac İbadeti Bağlamında Tahâvî ve Cessâs'ın Fıkıhçı Kimliklerinin Ahkâm Tefsirlerine Yansıması

The Reflection of the Juristic Identities of Tahavî and Cessâs in the Comments of Ahkam in the Context of Hajj Worship

Dr. İbrahim Demircan / 49-62

Anadolu İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği Uygulamasının Dini Musiki Eğitime Etkisi

The Effect of Program Diversification Implementation in Anadolu Imam Hatip High Schools on Religious Music Education

Arş. Gör. Beytullah Çetin - Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi / 63-85

Kitap İncelemesi / Book Review

Kıraat/Tilavet Usulleri, Emrullah Tuncel (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2023) Isbn: 9789755486802

Recitation Methodologies, Emrullah Tuncel (Istanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yay., 2023)

Isbn: 9789755486802

Y. Lisans Öğr. Muhammet Öztürk / 87-93

Nebevî Vârisler: Cüneyd-i Bağdâdî, Yakup Pekdoğru (İstanbul: Siyer Yay., 2022) Isbn: 9786256396135

Prophetic Heirs: Junayd Al-Baghdâdi, Yakup Pekdogru (Istanbul: Siyer Yay., 2022) Isbn: 9786256396135

Y. Lisans Öğr. Muhammed Raşit Atasagun / 95-101

Hikem

Editörden

Değerli **HİKEM** Dergisi okurları,

Dini ilimler alanında özgün araştırmaları bir araya getiren dergimizin bu sayısında, dört araştırma makalesi ve iki kitap kritiği ile dini ilimlerin farklı boyutlarını ele alıyoruz.

Sırrı Fuat Ateş'in çalışması, ezanın tekbir cümlelerindeki okuyuş farklılıklarını tarihsel ve teknik boyutlarıyla inceliyor. Mahmut Öztürk'ün makalesi, Nakşî Ali Akkirmânî'nin eserini ve bilinmeyen nüshalarını gün yüzüne çıkararak tasavvuf edebiyatı literatürüne katkı sunuyor. İbrahim Demircan, hac ibadeti bağlamında Tahâvî ve Cessâs'ın metodolojik yaklaşımlarını karşılaştırıyor. Beytullah Çetin ve Ahmet Hakkı Turabi ise İmam Hatip liselerindeki dini musiki eğitimini değerlendiriyor.

Kitap kritiklerinde Muhammet Öztürk, Kur'an-ı Kerim'in okunuş usullerine dair Emrullah Tuncel'in eserini tanıtırken, Muhammed Raşit Atasagun, Cüneyd-i Bağdâdî hakkındaki çalışmayı değerlendiriyor.

Bu sayımızdaki makaleler ve kitap kritikleri, ilahiyat ilimlerinin farklı alanlarında süregelen canlı tartışmaları ve yeni keşifleri yansıtıyor. Ezandan hac ibadetine, tasavvuf metinlerinden dini musiki eğitime uzanan bu geniş yelpaze, ilahiyat ilimlerinin zenginliğini ve çeşitliliğini gösteriyor. Geleneksel metinlerin yeniden keşfi ile modern eğitim uygulamalarının değerlendirilmesi arasında kurulan köprü, geçmişle gelecek arasındaki bağın güçlendirilmesine katkı sağlıyor.

HİKEM Dergisi olarak amacımız, dini ilimlerin farklı disiplinlerinde yapılan özgün araştırmaları akademik standartlarda sunmak ve bu alandaki bilimsel birikime katkıda bulunmaktır. Bu sayımızdaki çalışmaların, alanlarında yeni araştırmalara ilham vereceğine ve verimli tartışmalara zemin hazırlayacağına inanıyoruz.

Dergimize katkıda bulunan değerli yazarlarımıza, titiz değerlendirmeleriyle makalelerin kalitesini artıran hakemlerimize ve **HİKEM** Dergisi'ni takip eden siz kıymetli okurlarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

Gelecek sayılarımızda yeni çalışmalarla buluşmak dileğiyle.

Talha Fortacı & Abdullah Muaz Güven

EZANDA TEKBİR CÜMLELERİNİN OKUNUŞU ÜZERİNE

ON RECITING TAKBIR SENTENCES IN ADHAN

Sırrı Fuat Ateş

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr., Presidency of Religious Affairs

sfuatates@hotmail.com

 0000-0002-1978-8913

Makale Bilgisi/Article Information

HİKEM			
Mart/March 2025		Cilt/Volume: 3	Sayı/Issue: 1
Makale Türü <i>Article Type</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>	Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Geliş Tarihi <i>Received</i>	06.01.2025	Kabul Tarihi <i>Accepted</i>	12.02.2025
Yayın Tarihi <i>Published</i>	30.03.2025	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem	
Atıf Bilgisi <i>Citation</i>	Sırrı Fuat Ateş, “Ezanda Tekbir Cümlelerinin Okunuşu Üzerine”, <i>Hikem</i> 3/1 (2025), 1-23.		
DOI	10.63022/hikem.1613956		

Öz: İnsanoğlunun dünyada varoluş sebebi olan Allah Teâlâ'ya kulluk yolunda imandan sonra en önemli ibadet, belli vakitlerde yerine getirilmesi istenilen namazdır. Namaz vakitlerinin bildirilmesi için de ezan meşrû kılınmıştır. Ezan-ı Muhammedî, cuma namazı ve beş vakit namaz için meşrû kılınmış, Müslümanları günde beş vakit namaza ve kurtuluşa davet eden ilâhî bir çağrıdır. Ezan, hem namaza bir çağrı hem de İslâm dininin şîârından sayılmıştır. Bu sebeple ezanın mahiyeti, hükmü, nasıl okunması gerektiği, kimlerin ezan okuyup okuyamayacakları, ezan okuyacak kişide bulunması gereken vasıflar, ezanın sünnetleri, müstehapları ve mekrûhları gibi meseleler fakihler tarafından geniş şekilde ele alınmıştır. Fakihler tarafından ortaya konan çabaların ve görüşlerin temelinde, ezanın en güzel şekilde sünnete uygun olarak okunması vardır. Dolayısıyla ezanın, nesilden nesile tevarüs edildiği şekliyle sünnet üzere okunması, özellikle müezzinlik yapan insanların ezanla ilgili bu hükümleri öğrenmeleri ve buna göre ezan okumaları önemli meselelerden biridir. Konuyla ilgili ihtilafli hususlar olduğu gibi ittifak edilen hususlar da vardır. Gerek ezanın okunma şekli gerekse müezzinde bulunması gereken vasıflarla ilgili sünnet ya da müstehap olarak ortaya konulan görüşler, ezanın en güzel şekilde sünnet üzere okunması ile ilgilidir. Sünnet ya da müstehap sayılan hususlardan her birinin terki mekrûh kabul edilmekte ve fazilet derecesini azaltacağı ifade edilmektedir. Bu meyanda ele alınan hususlardan biri de ezanın teressül üzere yüksek sesle okunmasıdır. Ezanın teressül üzere okunmasının ezanın sünnetlerinden olduğunda dört mezhep fakihleri de ittifak etmişlerdir. Ezanın teressül üzere okunmasının bir gereği olarak her bir cümlede sonunda sakin olarak durulacağı konusunda da ittifak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tekbir cümlesi kısa olduğundan iki tekbir cümlesi bir tek cümlemiş gibi vasledilerek okunmakta olup müslüman coğrafyada da ezanın okunması bu şekilde yerleşmiştir. İki tekbir cümlesinin vasledilerek okunması durumunda birinci cümlede son harfi olan râ harfine nasıl hareke verileceği hususunda ise ihtilaf edilmiş, fethalı ya da dammeli okunması gerektiği şeklinde iki görüş ortaya konmuştur. Bu çalışmada ezanın okunuş şekliyle ilgili olarak ezanın teressül üzere okunması, ezanın cezimli okunması, cezimli okumaya bağlı olarak özellikle ezandaki tekbir cümlelerinin vasledilmesi durumunda birinci tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfinin harekesinin nasıl okunması gerektiği hususu ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: İslâm Hukuku, Ezan, Kâmet, Teressül, Hadr.

Abstract: The reason for human existence in the world is to serve Allah Almighty. The most important worship after faith in the path of servitude is the prayer that must be performed at certain times. Adhan has also been made legitimate for announcing prayer times. For this reason, issues such as the nature of the adhan, its ruling, how it should be recited, who can and cannot recite the adhan, the qualifications that the person who will recite the adhan must have, the sunnahs of the adhan, its recommended and makrûh's have been extensively discussed by jurists. It is one of the important issues that the adhan is recited in accordance with the sunnah, as it has been inherited from generation to generation, and that our people, especially those who work as muezzins, learn these provisions regarding the adhan and recite the adhan accordingly. The views put forward as sunnah or recommended about reciting the adhan are related to reciting the adhan in the most beautiful way in accordance with the sunnah. One of the issues discussed in this context is the reciting of the adhan in the manner of teressul. The jurists of all four sects agree that reciting the adhan with teressul is one of the sunnahs of the adhan. It is understood that there is an agreement that one must stand calmly at the end of each sentence, as a requirement of reciting the adhan in a manner that follows. However, since the takbir sentence is short, two takbir sentences are recited by combining them as if they were a single sentence, and this is how the adhan is recited in the Muslim geography. There is a disagreement about how to give the letter ra, which is the last letter of the first sentence, a vowel when two takbir sentences are read together, and two opinions have been put forward, such as whether it should be read with fatha or damme. This issue will be discussed in this study.

Keywords: Islamic Law, Adhan, Iqâmah, Tarassül, Hadr.

Giriş

İnsanoğlunun dünyada varoluş sebebi Allah'a kulluktur.¹ Allah Teâlâ, insanoğlunu kendisine kulluk etmeleri için yaratmış, nasıl kulluk yapılacağı hususunda da peygamberler ve kitaplar göndererek insanlığa yol göstermiştir. Allah Teâlâ, ölüm ve hayatı yaratmasının hikmetinin, kimin daha güzel amel işleyeceğini imtihan etmek olduğunu beyan eder.²

En güzel amel hem doğru hem de hâlis olan ameldir. Bir amel, doğru fakat hâlis olmazsa makbul olmadığı gibi, hâlis ama doğru olmayan amel de makbul değildir. Hâlis amel, sadece Allah rızası için yapılan amel; doğru amel ise sünnete uygun yapılan ameldir.³ Dolayısıyla bir amelin Allah katında makbul olması için hem ihlaslı hem de sünnete uygun olarak yapılması esastır.

Allah'a kulluk yolunda imandan sonra en önemli halkayı ibadetler oluşturur. İbadet alanı, İslâm âlimleri tarafından taabbüdî alan olarak görülmüş, ibadet konularının ta'lîle elverişli olmadığı ifade edilmiştir.⁴ Taabbüdîliği ifade etmek için "tevkîfî" kelimesi de kullanılmaktadır.⁵ Bu sebeple ibadetlerin edasında asıl olan Allah Teâlâ'ya itaat ve teslimiyet anlayışıyla sünnete uygun olarak eda edilmesidir. Dolayısıyla ibadetler sadece Allah Teâlâ'nın emrettiği ve Resûlullah'ın (s.a.v.) beyan edip gösterdiği şekilde yerine getirilmelidir. Dinin ibadetlerle ilgili hükümlerinin taabbüdî olduğu, akıl yürütmeye ve kıyasa açık olmadığı şeklindeki ifadelerle anlatılmak istenen de budur.⁶

İbadetlerde asıl olan ve ibadetlerin özünü teşkil eden ihlas ve samimiyet olmakla birlikte her ibadetin şekli unsurları da vardır. Bir ibadet, özü oluşturan ihlas ve samimiyet yanında şekli şartların da yerine getirilmesiyle tam olarak ifa edilmiş olur.

Allah Teâlâ'nın Kur'an'da emretmiş olduğu ibadetlerin nasıl yerine getirileceği Resûlullah (s.a.v.) tarafından ayrıntılı şekilde beyan edilmiş, uygulanmış, onun öğrettiği şekilde yerine getirilmiş ve nesilden nesile tevarüs edilmiştir. Kur'an'da emredilen ve Hz. Peygamber tarafından açıklanıp gösterilen şeklin dışındaki ibadet tarzları dinde bid'at olarak nitelendirilir ve kınanır. Bu bağlamda bid'at, "Resûl-i Ekrem'in sünnetinde bulunmayan herhangi bir davranışın ibadet telakki edilmesi veya mevcut ibadet şekillerinde artırma veya eksiltme yapılması" anlamına gelir.⁷

İbadetlerin sünnete uygun olarak ifa edilmiş olması için iki temel özelliğin bulunması gerekmektedir. Birincisi niyetin halis olması, yani yapılan ibadetin sırf Allah için yapılmasıdır. İkincisi ise şâri'nin vaz' ettiği şekilde, diğer bir ifade ile şekil şartlarının yerine getirilmesidir.

¹ ez-Zâriyât 51/56.

² el-Mülk 67/2.

³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998), 6/170; Ebû Abdullâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, thk. Seyyid İmrân, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012), 15/369.

⁴ Geniş bilgi için bk. İbrahim Kafi Dönmez, "İllet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/117-120; H. Yunus Apaydın, "Ta'lîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/511-514.

⁵ Geniş bilgi için bk. Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Esâsü'l-kıyâs*, thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1413/1993), 1-3, 103, 104; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/69.

⁶ Geniş bilgi için bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtübî, *el-İ'tişâm*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân (Ammân: Dâru'l-Eseriyye, 1427/2007), 1/41-55; Ferhat Koca, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/240-247.

⁷ Koca, "İbadet", 19/240.

İslâm dininde imandan sonra en önemli ibadet namazdır. Namaz, günde beş defa olmak üzere belli vakitlerde yerine getirilmesi farz olan bir ibadettir. Namaz ibadetinin şartlarından biri, her bir namazın kendi vakti içinde eda edilmesidir. Vaktinden önce eda edilen bir namaz geçerli olmadığı gibi, bir namazın kendi vakti içinde eda edilmemesi de günahdır ve en kısa zamanda kaza olarak kılınmalıdır. Ayrıca namaz ibadetinin camilerde cemaatle eda edilmesi de üzerinde önemle durulan hususlardan biridir. Öyle ki, namazları cemaatle kılmanın farz-ı ayn olduğunu ifade eden fakihler vardır.⁸ Dolayısıyla namazların vaktinde ve cemaatle kılınabilmesi için namaz vakitlerinin bilinmesine ve duyurulmasına ihtiyaç vardır. Bu sebeple namaz vakitlerinin bildirilmesi, duyurulması ve namaza çağrı olarak ezan meşrû kılınmıştır.

Bir ibadet olarak telakki edilen ezanın da tevarüs edildiği şekilde sünnete uygun olarak okunması esastır. Ezanın mahiyeti, hükmü, nasıl okunması gerektiği, ezan okuyacak kişide bulunması gereken vasıflar fakihler tarafından geniş şekilde ele alınmıştır. Fakihler tarafından ortaya konan çabaların ve görüşlerin temelinde, ezanın en güzel şekilde sünnete uygun olarak okunması maksadı vardır. Fakihlerin üzerinde durduğu gerek ezan okuyan kişide bulunması gereken vasıflar gerekse ezanda terci', lahn, teğanni, ezanın teressül, kâmetin hadr üzere okunması, ayakta ve kıbleye dönük okunması gibi meseleler, ezanın tevarüs edildiği şekilde sünnete uygun olarak okunmasına yönelik ele alınan meselelerdir.

Fakihler, yazmış oldukları eserlerde ezanla ilgili meseleleri geniş bir şekilde ele almışlar, ayrıca bazı âlimler konuyla ilgili müstakil eserler de telif etmişlerdir.⁹ İlgili eserlerde çeşitli yönleriyle ezanla ilgili meseleler ele alınmıştır. Ezanın okunma şekliyle ilgili üzerinde durulan hususlardan biri de ezan cümlelerinin cezm üzere okunması ve buna bağlı olarak vasıl üzere okunup okunmayacağıdır.

Ezan okurken, tekbir cümleleri dışındaki cümlelerin okunuşunda farklı bir okuyuş söz konusu değildir. Tekbir cümleleri dışındaki diğer cümleler tek tek okunmakta, müezzin her bir cümlelerin sonunda durmakta, nefeslenip diğer cümleye başlamaktadır. Tekbir cümlelerinde ise genelde iki tekbir cümlesi birleştirilerek tek nefeste okunmaktadır. Bu durumda birinci tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfinin damme ile *Allâhü Ekberu'llâhu Ekber* şeklinde ya da fetha ile *Allâhü Ekbera'llâhü Ekber* şeklinde okunduğu görülmektedir. Ezanın en güzel şekilde okunmuş olması için hangi okuyuşun daha uygun olduğunu tespit etmenin önemli olduğu kanaatindeyiz.

Bu çalışmada ezanın okunuş şekliyle ilgili ezanın cezimli okunması, cezimli okumaya bağlı olarak özellikle ezandaki tekbir cümlelerinin vasledilmesi durumunda birinci tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfinin harekesinin nasıl okunması gerektiği hususu ele alınacaktır. Burada şu hususa da değinmemizin faydalı olacağını düşünüyoruz. Tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfinin dammeli de fethalı da okunması câizdir. Ancak bu, her iki okuyuşun da aynı derecede olduğu anlamına gelmez. Fıkıh kitaplarımızda geçen ve herhangi bir amelin dini değerini ifade eden sünnet, müstehap, efdal, evlâ, hasen, ahsen gibi

⁸ Cemaatle namaz kılmanın hükmü konusunda fakihler ihtilaf etmiştir. Hanefî mezhebine göre cemaatle namaz kılmanın hükmü ile ilgili iki görüş benimsenmiştir. Bazı Hanefî fakihlere göre cemaatle namaz kılmak müekked sünnet kabul edilirken, bazıları ise vacip olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Malikî mezhebine göre de cemaatle namaz kılmak müekked sünnettir. Şâfiî fakihlere ve Hanefîlerden Tahâvî'ye göre ise cemaatle namaz kılmak farz-ı kifâyedir. Hanbelî mezhebi fakihleri ise cemaatle namaz kılmanın farz-ı ayn olduğu görüşünü benimsemişlerdir. İbn Rüşd Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004), 1/150, 151; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü* (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1405/1985), 2/149, 150.

⁹ Bk. Abdurrahman Çetin, "Ezan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/38.

kavramlar gelişi güzel geliştirilen kavramlar değildir. Her bir kavramın ifade ettiği anlam dünyası ya da dini değeri farklıdır. Bunlar, yapılan amelin geçerli olmakla birlikte dini değeri açısından derece farkını ifade etmek için geliştirilen kavramlardır. Ezanın teressül, kâmetin ise hadr üzere okunacağını söyleyen İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767), ezanın hadr, kâmetin teressül üzere ya da her ikisinin de teressül veya hadr üzere okunması durumunda bir zararının olup olmayacağını sorulması üzerine, Ebû Hanîfe'nin "Hayır, zararı olmaz. Fakat efdal olan söylediğim şekilde okunmasıdır." şeklinde cevap vermesi, bu açıdan düşünülmelidir.¹⁰

Yine konuyla ilgili olarak dilde ya da kıraatte yapılan hata anlamına gelen lahn, mekrûh olarak kabul edilmiştir. Öyle ki, ezana icabetin önemine vurgu yapan fakihler, lahn ile okunan ezanı dinleme ve icabet etmenin gerekmediğine dikkat çekmişlerdir.¹¹

Ezan okurken tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfinin dammeli ya da fethalı okunmasının câiz olduğunda ihtilaf olmamakla birlikte hangisinin efdal olduğu; diğer tabirle sünnete uygun olduğu belirlenmelidir. Bu sebeple fakihler konu üzerinde durmuşlar ve sünnete uygun okuma şeklini tespit etmeye çalışmışlardır. Bizim bu çalışmada yaptığımız da fakihler tarafından ortaya konan görüşler çerçevesinde meseleye dikkat çekmek ve sünnete uygun okuyuşun tespitini yapmaktır.

1. Ezanın Okunma Şekli

Fıkıh eserlerinde ezanın mahiyeti, hükmü, müezzinde bulunması gereken vasıflar, kimlerin ezan okuyup okuyamayacağı gibi meseleler yanında ezanın nasıl okunması gerektiği üzerinde de durulmuştur. Ezanın okunma şeklinden maksat, ezanda tercî olup olmadığı, teğanni ve lahn yapılmaması, teressül ya da hadr üzere okunması, ezan cümlelerinin vakfedilerek veya vasledilerek okunması, son harflerinin sakin/cezimli okunması gibi hususlardır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi ezan, en önemli ibadetlerden biri olan namaza bir çağrı olup İslâm dininin şîarlarından sayılmaktadır. İbadetler taabbudî/tevkîfî olarak telakki edildiğinden Şâri'nin beyan edip gösterdiği şekilde ifa edilmelidir. Ezan da tevkîfî olarak telakki edilmiş ve nesilden nesile vaz' olunduğu şekilde tevarüs edilmiştir. Dolayısıyla ezanın tevarüs edildiği şekilde okunması esastır. Fıkıh kitaplarında zikredilen ezanın vaktinde okunması, Arapça olarak okunması, tertip üzere okunması, müslüman, akıllı ve bülûğ çağına ermiş bir erkek tarafından okunması, müezzinin abdestli olması, kibleye dönerek okuması, ayakta okuması, parmaklarıyla kulaklarını kapatması gibi vacip ya da sünnet/müstehap olarak zikredilen hususlar, ezanın vaz' ve tevarüs edildiği şekilde sünnete uygun olarak okunması için ele alınan hususlardır. Dolayısıyla ezanın sünnete uygun olarak okunmuş olması için bütün bunların tam olarak yerine getirilmiş olması gerekmektedir. Zira ibadetlerde esas olan sünnete uygun olarak yapılmasıdır. Sünnete uygun olarak ifa edilen ibadetler sahih olarak en güzel şekilde yerine getirilmiş olur.

Ezan okuyacak kişinin müslüman, akıllı ve bulûğ çağına ermiş bir erkek olması, fakihlerin çoğunluğu tarafından farz olarak görülmüştür. Dolayısıyla bu şartları taşımayan bir kişinin

¹⁰ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 1/110.

¹¹ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî, *el-Bahrü'r-râ'ik*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/446; Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî, *İmdâdü'l-fettâh şerhu Nûri'l-îzâh*, thk. Beşşâr Bekrî Arâbî (Dımaşk: y.y.,1423/2002.), 204; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/66; Ebü'l-Hasenât Abdüllhay b. Abdülhalîm b. Emînullah el-Leknevî, *es-Si'âye fi keşfi mâ fi Şerhi'l-Vikâye* (Karaçi: el-Matbau'l-Mustafâi, 1306), 2/13.

okuduğu ezan geçerli değildir ve yeniden okunması gerekir.¹² Hanefîler ise akıl, bulûğ ve erkeklik şartlarını taşımayan kişilerin okuduğu ezanı geçerli saymakla birlikte yeniden okunmasının müstehap olduğunu ifade etmişlerdir. Bunların dışında zikredilen hususlar ise ezanın sünnetleri ya da müstehapları olarak kabul edilmiş, bunların terki halinde ezanın geçerli olduğu ancak mekrûh olacağı söylenmiştir.¹³

Ezan okunurken tekbir cümleleri dışındaki diğer cümleler tek tek okunmakta, müezzin her bir cümlelerin sonunda durmakta, nefeslenip diğer cümleye başlamaktadır. Tekbir cümlelerinde ise genelde iki tekbir cümlesi birleştirilerek tek nefeste okunmaktadır ki özellikle Hanefî ve Şâfiî fakihler böyle okunması gerektiğini dile getirmişlerdir.¹⁴ İki cümlelerin birleştirilmesi durumunda birinci tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfinin dammeli ya da fethalı okunmasıyla ilgili farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir.

İki tekbir cümlesinin birleştirilmesi durumunda râ harfinin fetha ile okunması gerektiğini savunan fakihler olduğu gibi damme ile okunması gerektiğini savunan fakihler de vardır. Râ harfinin nasıl okunması gerektiği tespitinin yapılmasının, ezanın sünnete uygun şekilde okunmuş olması açısından önemli olduğu kanaatindeyiz. Bunun için burada ezanın teressül üzere ve cezimli/sakin okunması meselesi üzerinde durulacaktır.

1.1. Ezanın Teressül Üzere Okunması

Ezanın teressül, kâmetin ise hadr üzere okunmasının ezan ve kâmetin sünnetlerinden olduğu ve terkinin mekrûh olacağı hususunda farklı mezheplere mensup fakihler ittifak etmişlerdir.¹⁵ Resûlullah (s.a.v.) Bilâl'e (ö. 20/641) hitaben, "Ezan okuduğun zaman teressül

¹² Ebû Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Me'mûn b. Alî el-Mütevellî, *Tetimmetü'l-İbâne*, thk. Nesrin bt. Hilâl b. Muhammed Ali Hammâdî (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Şeriat Fakültesi, Doktora Tezi, 1428/2007), 213-235; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, thk. Züheyr eş-Şâveys vd (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1412/1991), 1/198-203; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 1/539-542, 545-550.

¹³ Alaüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-şanâ'î fi tertîbi's-şerâ'î*, thk: Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/642-650; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 1/539-542, 545-550.

¹⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsûţ* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 1/129; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-şanâ'î*, 1/637; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/128; a. mlf., *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/208; Ebü'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ ed-Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc fi şerhi'l-Minhâc*, nşr. Ahmed Câsim Muhammed vd (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1425/2004), 2/50; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, *Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzî't-tâlib* (Kahire: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1312), 1/126; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*, (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1357/1983), 1/467; a. mlf., *el-Minhâcü'l-kavîm*, thk. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000), 82; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, nşr. Muhammed Halil Aytânî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1418/1997), 1/211; Ahmed b. Muhammed b. İsmâil ed-Dûkâtî et-Tahtâvî, *Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1438/2017), 2/56; a. mlf., *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-felâh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 195, 196.

¹⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 1/110; Serahsî, *el-Mebsûţ*, 1/131; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/994), 2/57; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-şanâ'î*, 1/642; Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettah Muhammed el-Hulvî (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1417/1997), *el-Muğni*, 2/60; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/108; Ebü'l-Abbâs Necmüddin Ahmed b. Muhammed İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebih şerhu't-Tenbih*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 2/414; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik* (Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1313), 1/91; Kemalüddin İbnü'l-Hümâm Muhammed b. Abdülvahid es-Sîvâsî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/249; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî (Kahire: y.y., 1374-1378/1955-1958), 1/414; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *el-*

üzere, kâmet getirdiğin zaman da hadr üzere oku.” buyurmuştur.¹⁶ Bu sebeple, ezanın teressül üzere okunması ezanın sünnetlerindedir ve terki mekrûhtur.

Teressül, tertil üzere, teennî ile yavaş yavaş, her bir cümlelerin sonunda durarak ayrı ayrı okumak; *hadr* ise, cümlelerin arasını ayırmadan hızlı bir şekilde okumak demektir.¹⁷ Ezanın hadr üzere kâmetin teressül üzere okunması, ya da her ikisinin de teressül ya da hadr üzere okunması durumunda da okunan ezan ve kâmet geçerlidir. Bu durumda sünnete muhalefet edilmiş ve mekrûh işlenmiş olur.¹⁸

Müslüman coğrafyalarda uygulama, ezanın teressül, kâmetin ise hadr üzere okunması şeklindedir. Bu şekilde bir okuyuş, ezanla kâmetin birbirinden ayırt edilmesi için de alâmet-i fârîka olarak kabul edilmiştir.¹⁹

Ezandan maksat namaz vaktinin girdiğini insanlara duyurmak olduğu için mümkün olduğu kadar sesin en uzak yerlere duyurulması istenir. Bunun için de en uygun okuma şekli, yüksek bir yerde, yüksek sesle, medlerin uzatılarak ve her bir cümlelerin sonunda durularak okunmasıdır. Bu sebeple zikredilen bu hususlar ezan okumanın sünnetlerinden ya da müstehaplarından sayılmıştır. Resûlullah'ın, (s.a.v.), sesinin daha gür olması sebebiyle ezanı Bilal'in okumasını istemesi²⁰ ve müezzinin sesinin yettiği yerdeki insanların, cinlerin ve her şeyin kıyamet günü şahitlik yapacağını ifade etmesindeki²¹ hikmet de ezanın mümkün olduğu kadar geniş alana duyurulmasıdır. Bu da ancak ezanın teressül üzere okunmasıyla mümkün olacaktır.

1.2. Ezan ve Kâmetin Cezimli Okunması

Cezimli okumak, bir harfin harekesini okumayıp harfin sakin olarak okunmasıdır. Cezimli harf, harfin sonunun i'rabının olmaması, sonunun sakin olması demektir. Arap dilinde bir harfe cezimli denmesi, o harften i'rabın kaldırılmasından dolayıdır.²²

Bahrü'r-râ'ik, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/447, 448; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Çunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-muşallî*, thk. Muhammed Esedullah el-Âsâmî (Diyûbend: Dâru'l-ulûm, 1442), 2/269; Şürûnbülâlî, *İmdâdü'l-fettâh şerhu Nûri'l-izâh*, 197; Muhammed Emin b. Âbidîn ed-Dımaşkî, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 2/53.

¹⁶ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî, *el-Muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âsâr*, thk. Muhammed Avvâme, (Cidde: Dâru'l-Kible, 1427/2006), 2/344 (No. 2248); Muhammed b. İsa b. Sevra et-Tirmizî, *es-Sünen*, (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, t.y.), “Şalât”, 143; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, thk. Âdil Mürşid vd (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1439/2018), 1/692 (No. 743).

¹⁷ Kâsânî, *Bedâ'i u's-şanâ'i*, 1/643; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/60; Şirbînî, *el-Muğnî*, 1/210; Şürûnbülâlî, *İmdâdü'l-fettâh*, 197.

¹⁸ Kâsânî, *Bedâ'i u's-şanâ'i*, 1/643; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/60; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1/249; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 1/448; Ebû Bekr Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütühî İbnü'n-Neccâr, *Ma'ünetü üli'n-nühâ 'ale'l-Müntehâ (Şerhu'l-Müntehâ-l-irâdât)*, thk. Abdülmelik b. Abdullah Düheys (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 1429/2008), 1/471; Şirbînî, *el-Muğnî*, 1/210; Şürûnbülâlî, *İmdâdü'l-fettâh*, 197.

¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/60; Ebû Tâlib Abdurrahman b. Ömer ed-Darîr, *el-Vâzih fi şerhi Muḥtaşarı'l-Hıraḳî*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheys (Beyrut: Dâru'l-Hazar, 1421/2000), 1/188; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Müntehâ-l-irâdât*, 1/471;

²⁰ Ebû Davûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), “Şalât”, 27; Muhammed b. İsa b. Sevra et-Tirmizî, *es-Sünen* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, t.y.), “Şalât”, 139; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, t.y.), “Ezân”, 1.

²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi u's-şahîḥ* (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400), “Ezân”, 5; Ebû Davud, “Şalât”, 31; Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, ty.), Nesâî, “Ezân”, 14.

²² Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Ġarîbü'l-ḥadîs*, thk. Abdullah el-Cübûri (Bağdad: Matbaatü'l-Ânî, 1397/1977), 2/632, 633; Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-ḥadîs ve'l-eser*, thk. Ahmed b. Muhammed el-Harrât (Katar:

Ezan cümlelerinin sonunda durulması ve son harflerinin cezimli/sakin okunmasının ezanın sünnetlerinden ve âdâbından olduğu hususunda İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir. Ezanın cezimli okunması, “Müezzinin, ezan cümlelerinin her birinin sonunda, son harfi sakın kılarak durması, bir cümleyi kendisinden sonraki cümleye bitiştırmemesidir.” şeklinde tanımlanmıştır.²³

Ezan cümlelerinin cezimli okunması, ezanın teressül üzere okunmasının bir gereği olarak kabul edilmektedir. Ezan teressül üzere okunduğunda her bir cümlenin sonunda vakfedileceğinden son harfin harekesi cezimli/sakin olacaktır.

Konuyla ilgili İbrahim en-Nehâî’den farklı varyantlarla nakledilen “Ezan cezimdir.”²⁴ ve “İki şey cezimlidir ve bu ikisini i’rab üzere yapmazlardı; ezan ve kâmet.”²⁵ şeklindeki rivayetlerden yola çıkarak genel olarak ezan cümlelerinin vakıf üzere okunup cümlelerinin sonunda sakın olarak durulması gerektiği, bunun ezan okumanın sünnetlerinden olduğu ifade edilmiştir.²⁶

Cezimli okumanın ezanın sünnetlerinden ve âdâbından olduğu hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Zira ezan okumada aslanan teressüldür. Bu da teenni ile yavaş yavaş okumaktır ki, cezimli okumak da buna dâhildir. Diğer tabirle cezimli okumak teressül üzere okumanın bir sonucudur. Ezan, mümkün olduğu kadar en uzaktaki insanlara namaz vaktinin girdiğini duyurmak olduğundan sesin yükseltilmesini ve cümlelerinin uzun uzun okunmasını gerektirmektedir. Bu sebeple olsa ki, bazı fakihler teressül ve tertil üzere okumayı ezan cümlelerini uzatarak okumak şeklinde izah etmişlerdir.²⁷ Böyle bir okumada cümlelerin

y.y., t.y.), 2/645; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), “czm”, 12/97; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd (Küveyt: y.y., 1965-2002), “czm”, 31/401.

²³ Ebü Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/1995), 2/75, 76; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/60; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısri el-Karâfi, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî vd (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 2/49; Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 2/ 50; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 1/447; Ebü Muhammed Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed ez-Zürkânî, *Şerhu Muhtaşarı Halîl*, nşr. Abdüsselam Muhammed Emîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002), 1/281.

²⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/388 (No. 2392). Konuyla ilgili Nehâî’den nakledilen rivayetler farklılık arz etmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi “Ezan cezimdir.” şeklinde rivayet edildiği gibi farklı varyantlarla ezanın, tekbirin, selamın ve kıraatın cezimli olduğu şeklinde de rivayet edilmektedir. Bk. Ebü Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-Sar'ânî, *el-Muşannef*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983), 2/74 (No. 2553); Tirmizî, “Şalât”, 223; Ebü'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *en-Nefhu's-sezî fi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, thk. Ebü Câbir el-Ensârî vd (Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1428/2007), 4/50; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Makâşidü'l-Hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, nşr. Muhammed Osman el-Huş (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1405/1985), 263, 264; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, thk. Muhtâr İbrahim el-Hâic vd (Kahire: Dâru's-Saâde li't-Tibâa, 1426/2005), 23/623; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdülmelik b. Kâdîhân el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-aqval ve'l-ef'âl*, nşr. Bekrî Hayyânî - Saffet Sekkâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 8/351 (No. 23216).

²⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/60; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 1/91; Ebü İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh İbn Müflih, *el-Mübdî 'fi şerhi'l-Mukni'*, thk. Halid b. Ali el-Müşeykîh vd (Riyad: Dâru Rekâiz, 1442/2021), 1/476; Merdâvî, *el-İnşâf*, 1/414; Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Seffârînî, *Keşfü'l-lisâm Şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*, thk. Nureddin et-Tâlib (Dimaşk: Dâru'n-nevâdir, 1428/2007), 2/162. “Tekbiri cezimli yaparlardı.” şeklinde de rivayet edilmektedir. Bk. Sehâvî, *el-Makâşidü'l-Hasene*, 263; Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 23/623; Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, 8/351 (No. 23215).

²⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 1/110; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 2/57; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/131; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'*, İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/60; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/108; Karâfi, *ez-Zahîre*, 2/49; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 1/447, 448; Merdâvî, *el-İnşâf*, 1/414; Zürkânî, *Şerhu Muhtaşarı Halîl*, 1/281.

²⁷ Zahîrüddîn Ebü Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Buhârî, *el-Fevâ'idü'z-Zahîriyye*, (İstanbul: Atıf Efendi Kütüphanesi, 1002), 21a; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 1/448.

sonunda vakfedileceğinden son harfleri sakın kılınacaktır. Ayrıca müezzine icabetin gerçekleşebilmesi için de ezan cümlelerinin sonunda durulması gerekmektedir.

Dolayısıyla ezanın sünnet üzere okunmuş olması için her bir cümlelerin sonunda durulması ve son harfinin harekesinin cezimli/sakin olarak okunması gerekmektedir.

Fakihler, ezan cümlelerini cezimli okumanın ezanın sünnetlerinden olduğu hususunda ittifak etmekle birlikte tekbir cümlelerinin vasıl üzere okunup okunmaması ile i' raba tabi olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Yani ezandaki tekbir cümleleri vasledilerek mi okunur yoksa vakfedilerek mi okunmalıdır? İki tekbir cümlesi vasledildiği zaman birinci tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfine damme ile mi fetha ile mi hareke verilir?

1.2.1. Vakıf ve Vasıl Yönüyle Tekbir Cümlelerinin Okunuşu

Ezandaki tekbir cümlelerinin vakıf ve vasıl yönüyle nasıl okunacağı hususunda fakihler tarafından farklı görüşler ortaya konmuştur. Bazı fakihler iki tekbir cümlesinin müstakil olarak ayrı ayrı "Allâhü Ekber. Allâhü Ekber" şeklinde vakıf üzere okunacağı görüşünü benimsemişlerdir. Bazı fakihler ise ezandaki iki tekbir cümlesinin vasledilip tek nefeste okunacağını ifade etmişlerdir.

Ezan okumada aslanan her bir cümlede vakfederek okumaktır. Dolayısıyla tekbir cümlelerinde de esas olan her bir cümlede durarak ayrı ayrı okumaktır. Özellikle bazı Mâlikî ve Hanbelî fakihler tekbir cümlelerinin de vasledilerek değil diğerleri gibi vakıf yapılarak okunması gerektiğini söylemişlerdir.²⁸ Ancak tekbir cümleleri diğerlerine nazaran daha kısa olduğundan fakihlerin çoğunluğu tarafından vakfa niyet edilerek bir tek cümleymiş gibi tek nefeste okunacağı ifade edilmiştir.²⁹

Bazı fakihler, teressülü açıklarken "müezzinin iki tekbir cümlesini vaslederek الله أكبر الله أكبر deyip durması, sonra tekrar bu şekilde الله أكبر الله أكبر deyip durması ve yine aynı şekilde ezanın sonuna kadar her bir cümlelerin sonunda durmasıdır" şeklinde açıklamışlardır.³⁰

Bu görüşü benimseyen fakihler, Resûlullah'dan (s.a.v.) rivayet edilen, "Müezzin Allahü Ekber Allahü Ekber dediğinde sizden biri Allahü Ekber Allahü Ekber derse; müezzin Eşhedü en lâ ilâhe illallah dediğinde o da Eşhedü en lâ ilâhe illallah derse..." hadîsini³¹ delil olarak

²⁸ Karâfî, *ez-Zahîre*, 2/49; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *et-Tenkîhu'l-müşbi' fi tahrîri aḥkâmî'l-Muḥni*, thk. Nâsır b. Suûd b. Abdullah es-Selâme (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004), 76; a. mlf., *el-İnsâf*, 3/72; Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Makdisî el-Haccâvî, *Havâşî't-Tenkîh fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Nâsır b. Suûd b. Abdullah es-Selâme (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004), 76; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Münthe'l-irâdât*, 1/471.

²⁹ Mütevellî, *Tetimmetü'l-İbâne*, 224; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/129; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-şanâ'i*, 1/637; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/128; a. mlf., *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/208; İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebîh*, 2/414; Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 2/50; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Münthe'l-irâdât*, 1/471; Heytemî, *Tuḥfetü'l-muḥtâc*, 1/467; a. mlf., *el-Minhâcü'l-kavîm*, 82; Şirbînî, *el-Muḡnî*, 1/211; Tahtâvî, *Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-muḥtâr*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1438/2017), 2/56; a. mlf., *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-felâh*, 195, 196; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr*, 2/53; Saîd b. Muhammed Bâalî Bâ'îşen ed-Dev'anî el-Ḥadramî, *Büşra'l-kerîm bi-şerhi Mesâilî't-ta'îm* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1425/2004), 189; Muhammed Enver Şâh Hüseyîn el-Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî 'alâ Şaḥîḥi'l-Buḥârî*, thk. Muhammed Bedr-i Âlem el-Mîrtehî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 2/205.

³⁰ Yûsuf b. Ömer es-Sûfî el-Bezzâr (Nebîre-i Şeyh Ömer), *Câmi' u'l-muzmerât ve'l-müşkilât*, thk. Semîr Subhî Hüdâbahş Hicâzî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1439/2018), 1/300; Ebü'l-İhlâs Hasan b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî, *Gunyetü zevi'l-aḥkâm fi buḡyeti Düreri'l-hükkâm* (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, t.y.), 1/55; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî el-Hamevî, *Ġamzü 'uyûni'l-beşâ'ir fi şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985) 4/84.

³¹ Ebü'l Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi' u's-şâḥiḥ* (Riyad: Dâru Tayyibe, 1427/2006), Müslim, "Şalât", 12; Ebü Davud, "Şalât", 36.

kullanmışlardır. Zira Resûlullah (s.a.v.), müezzine icabetle ilgili olarak söylediği bu sözde iki tekbir cümlesini bir cümlemiş gibi zikretmiş diğer cümleleri ise birer defa söylemiştir. Bu da iki tekbir cümlesinin bir cümlemiş gibi tek nefeste okunacağına delalet eder.³²

Ayrıca İmam Muhammed, Ehl-i Medine'ye karşı yazmış olduğu reddiye niteliğindeki *el-Hüccce 'alâ ehli'l-Medîne* isimli eserinde, ezan cümlelerinin çift, kâmet cümlelerinin ise tek olduğu görüşüne karşı, iki tekbir cümlesinin bir cümle sayılacağını, buradaki çift ya da tek oluştan maksadın ezan ve kâmet cümlelerinin çift ya da tek oluşu değil ezan cümlelerinin çift nefeste, kâmet cümlelerinin ise tek nefeste okunacağı yorumunu yapar. Aksi takdirde kâmetteki tekbir cümlelerinin de "Allâhü Ekber" şeklinde tek okunması gerektiğini ifade eder.³³ İmam Muhammed'in bu yorumundan da iki tekbir cümlesinin bir cümlemiş gibi tek nefeste okunmasının daha uygun olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Ezanın geniş alana duyurulabilmesi, sesin yükseltilmesini ve medlerin uzatılmasını gerektirmektedir. Bu da her bir cümlelerin sonunda durmayı ve nefeslenmeyi gerektirir. Ancak tekbir cümleleri diğerlerine nazaran daha kısa olduğundan tek nefeste okunmaktadır. Yukarıda zikredilen hadiste de Resûlullah (s.a.v.) iki tekbir cümlesini bir cümlemiş gibi söylemiştir. Dolayısıyla iki tekbir cümlesini tek nefeste okumak, özellikle Hanefî ve Şâfiî fakihler tarafından ezan okumanın müstehaplarından sayılmıştır.³⁴

1.2.2. İ'rab Yönüyle Tekbir Cümlelerinin Okunuşu

Ezandaki tekbir cümlelerinin vasledilerek okunması durumunda i'raba tâbi olup olmadığı hususunda fakihler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bilindiği gibi tekbir cümlesi i'rab açısından isim cümlesi olup *Allah* lafzı mübteda, *ekber* lafzı da haberdir. Mübteda ve haber ise i'rab yönüyle merfûdur. Dolayısıyla ezandaki tekbir cümleleri i'raba tâbi tutulursa *ekber* lafzı merfû olduğundan dammeli olarak okunur. Buna binaen iki tekbir cümlesinin vasledilerek okunması durumunda ilk tekbir cümlesinin son harfi olan *râ*, *Allâhu Ekberu'llâhu Ekber* şeklinde dammeli olarak okunur. Ancak birçok fakih, ezanın mevkûf olarak işitildiğini ve Şâri' tarafından vaz' olunduğu ve tevarüs edildiği şekilde okunması gerektiğini; teressül üzere okumanın da bir gereği olarak ezan cümlelerinin sonunda durulması ve cümlelerin son harfinin de sakin/cezimli okunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Buna mebni ezandaki tekbir cümlelerinin son harfinin sakin olduğunu ve i'raba tâbi tutulmayacağını söylemişlerdir. Bu görüşü benimseyen fakihler, konuyla ilgili İbrahim en-Nehâî'nin yukarıda zikrettiğimiz "Ezan cezimdir." ve "İki şey cezimlidir ve bu ikisini i'rab üzere yapmazlardı; ezan ve kâmet." dediğini nakletmekte ve cezm kelimesini, cümle sonlarının sakin olduğu ve i'raba tabi olmadığı şeklinde yorumlamaktadırlar.³⁵ Bu görüşü benimseyen fakihler, iki tekbir cümlesinin

³² Ebü'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuḥfetü'l-aḥvezi bi-şerḥi Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.) 1/502; Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm el-Mübârekfûrî, *Mir'âtü'l-mefâtîḥ şerḥu Mişkâti'l-Meşâbih*, thk. Muhammed Süleyman b. Muhammed Emîn (Riyad: Medâru'l-Kabes, 1438/2017), 3/6; Abdullah b. Salih el-Fevzân, *Minḥatü'l-allâm fi şerḥi Bulûḡi'l-merâm* (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1428-1432), 2/252.

³³ Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Hüccce 'alâ ehli'l-Medîne*, nşr. Seyyid Mehdî Hasan el-Kilânî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 1/76, 77. Ayrıca bk. Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî*, 2/205.

³⁴ Serahsî, *el-Mebsûṭ*; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i*, 1/637; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/128; Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 2/50; Ensârî, *Esne'l-meṭâlib*, 1/126; Heytemî, *Tuḥfetü'l-muḥtâc*, 1/467; a. mlf., *el-Minhâcü'l-kavîm*, 82; Şirbînî, *Muḡni'l-muḥtâc*, 1/211; Tahtâvî, *Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-muḥtâr*, 2/56; a. mlf., *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-felâḥ*, 195, 196.

³⁵ İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 2/60; Darîr, *el-Vâziḥ*, 1/188; Zeylâi, *Tebyînü'l-ḥakâ'ik*, 1/91; Ebü Muhammed Şerefüddîn İsmâil b. Ebî Bekr İbnü'l-Mukrî el-Yemenî, *Ravzü't-tâlib*, thk. Kâsım Muhammed Âğâ en-Nûrî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1430/2009), 63; Bezzâr, *Câmi'u'l-muzmerât*, 1/298; İbn Müfliḥ, *el-Mübdi'*, 1/476; Merdâvî, *el-İnşâf*, 1/414; Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî el-Makdisî, *el-İknâ' li-tâlibi'l-intifâ'*, thk.

vasledilmesi durumunda birinci tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfine lafzatullahtaki elif harfinin harekesinin nakledileceği ve râ harfinin fethalı okunacağı görüşündedirler. İki tekbir cümlesindeki birinci tekbirin râsının fetha ile harekelenmesinin sebebi, ezanın mevkûf olarak işitilmiş olması ve onda aslolanın her bir cümlelerin sonunda durularak sakın okunmasıdır. Dolayısıyla tekbir cümlelerinin son harfi olan râ harfleri de sakın olarak okunur. Ancak iki tekbir cümlesinin vasledilerek okunması durumunda ikinci cümlelerin *Allah* lafzındaki elif harfinin harekesi râ harfine nakledilir ve birinci cümlelerin son harfi olan râ harfi fethalı olarak okunur. Böylelikle râ harfinin asaleten sakın olduğu da gösterilmiş olur. Diğer tabirle tekbir cümlesindeki râ harfinin sakın olduğunu göstermek, ancak râ harfinin fethalı okunmasıyla mümkündür. Bu durumda râ harfi sakın olarak bir sonraki kelimeye vasledilmiş olmaktadır.

İki tekbir cümlesi vasledilerek okunduğunda râ harfinin fethalı olarak okunacağını söyleyenler ezanın mevkûf olarak işitildiğine ve işitildiği gibi okunması gerektiğine vurgu yaparlar.³⁶ Ezan cümlelerinin son harfleri sakın olarak işitilmiştir. Dolayısıyla cümlelerin son harfleri sükûn üzere mebnidir ve i'raha tabi değildir. Ezanın teressül üzere okunmasının müstehap olduğu hususunda bütün fakihler ittifak halindedir. Cümlelerin sonunda durmak, teressül üzere okumanın da bir gereğidir. İki tekbir cümlesi vasledilerek okunduğunda birinci tekbir cümlesinde vakfa niyet edilerek vasledilir. Vasledilerek okunduğunda iki sakın harfin yan yana gelmesi sebebiyle lafzatullahtaki elifin harekesi râ harfine nakledilerek fethalı olarak okunur.

Herevî'nin (ö. 401/1011) naklettiğine göre Ebû Bekir el-Enbârî (ö. 328/940), avamdan olan insanların ekber lafzının râ harfini dammeli okuduğunu söylemiştir.³⁷

Ebû Bekir el-Enbârî de konuyla ilgili olarak Müberred'in (ö. 286/900), ezanın mevkûf olarak işitildiğini ve i'raha tabi olmadığını ifade ettiğini nakletmektedir. Ona göre ezandaki tekbir cümleleri *hayye ale'-salah* ve *hayye ale'l-felâh* cümleleri gibidir. Bu cümleler nasıl *hayye ale's-salati*, *hayye ale'l-felâhi* diye değil de *hayye ale'-salah*, *hayye ale'l-felâh* şeklinde sakın olarak işitilmişse tekbir cümleleri de *Allâhü Ekberu Allahü Ekberu* şeklinde değil *Allâhü Ekber Allahü Ekber* şeklinde sakın olarak işitilmiştir. Aslolan tekbir cümlelerinin son harfi olan râ harfinin

---

Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mekke: Dâratü'l-Melik Abdülazîz, 1423/2002), 1/120; Abdullah b. Abdurrahman Bâ Fazl el-Hadramî, *el-Muqaddimeti'l-Hadramiyye fi fikhi's-sâdeti's-Şâfiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011), 81; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 1/271, 272; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Münteha'l-irâdât*, 1/471; Heytemî, *el-Minhâcü'l-kavîm*, 82; Şirbînî, *el-Muğnî*, 1/321; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, thk. İbrahim Ahmed Abdülhamid (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 1/283; Zürkânî, *Şerhu Muhtaşarı Halîl*, 1/281; Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dimaşkî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, thk. Abdülmün'im Halîl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1423/2002), *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 55; Muhammed b. Hasan el-Bennânî, *el-Fethu'r-rabbânî fimâ zehle 'anhü'z-Zürkânî*, nşr. Abdüsselam Muhammed Emîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1422/2002), 1/281; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr*, (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1345), 1/193; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/51; Bâ'ışen, *Büşra'l-kerîm*, 189; Ebü'l-Hasenât Abdülhay b. Abdülhalîm b. Emînullah el-Leknevî, *es-Si'âye fi keşfi mâ fi Şerhi'l-Vikâye* (Karaçi: el-Matbau'l-Mustafâî, 1306), *es-Si'âye*, 2/15.

³⁶ Ebû Muhammed Celâlüddîn Abdullâh b. Necm b. Şâs el-Cüzâmî, *İkdü'l-cevâhiri's-semîne fi mezhebi 'âlimi'l-Medîne*, thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân - Abdülhafîz Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1995), 1/119; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/128; Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî, *el-Beyân fi Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000), 2/66; Zeylâ, *Tebyînu'l-hakâ'ik*, 1/91; Ziyâüddîn Halîl b. İshâk b. Mûsâ el-Cündî, *et-Tavzîh*, thk. Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali ed-Dimyâtî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 1/283; Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 2/49; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 1/271, 272; Heytemî, *el-Minhâcü'l-kavîm*, 82, 83; Şirbînî, *el-Muğnî*, 1/321; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/51.

³⁷ Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî, *Kitâbü'l-Garîbeyn fi'l-Kur'an ve'l-hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Riyad: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419/1999), 5/1611.

sakin olmasıdır. İki tekbir cümlesi vasledilerek okunduğunda lafzatullahtaki elifin harekesi râ harfine nakledilir.³⁸

Müberred, tekbir cümlesindeki râ harfinin Âl-i İmrân sûresindeki الم لا إله إلا هو Allah'ın âyetindeki³⁹ mîm harfiyle aynı olduğunu savunur. الم âyetindeki mîm harfi, cezimli değil tevkîfî olarak sakindir. Yani i'rab olarak değil vakfedilmesi gerektiği için cezimli olarak okunur. Bütün kurrâ, vasledilerek okunduğu zaman bu âyeti, الم لا إله إلا هو şeklinde mim harfini fethalı olarak okumuşlardır. Allah lafzındaki elifin harekesi terk edilmiş ve mîm harfinin sakın olmasından dolayı mîm harfine verilmiştir.⁴⁰

Vasledildiği zaman mîm harfinin fetha ile okunacağı hususunda bütün kurrâ icmâ' etmiş ancak bunun gerekçesinde ihtilaf etmişlerdir. Basra ekolünden bazı âlimler iki sakın harfin birlikteliğinden dolayı mîm harfinin fetha ile harekelendiğini söylerken, Kûfe ekolü ise lafzatullahtaki elifin harekesinin mîm harfine nakledileceği görüşündedir. İki sakın harfin yan yana gelmesiyle birincinin fetha ile harekelendiği Araplar'dan işitilmiş bir durumdur.⁴¹

Ayrıca Ebû Ca'fer Ruâsî,⁴² İbn Keysân⁴³ ve bir rivayete göre Âsım,⁴⁴ lafzatullahtaki elifin الم لا إله إلا هو âyetinde⁴⁵ olduğu gibi kat' hemzesi olduğu görüşündedirler.⁴⁶ İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) de mukattaa harflerinin sakın olarak okunacağını ve sükûnun ortaya çıkması için de kendilerinden sonra gelen vasıl elifinin kat' hemzesi olacağını ifade etmektedir.⁴⁷ Dolayısıyla mukattaa harflerinden sonra gelen elif kat' hemzesi kabul edildiğinde onun harekesi bir önceki mukattaa harfine verilecektir. Buna göre de الم deki mîm

³⁸ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs*, thk. Hâtem Sâlih ed-Dâmin (Bağdat: Dâru'l-Beşâir, 1424/2004), 1/125, 126; Herevî, *Kitâbü'l-Ğarîbeyn*, 5/1611.

³⁹ Âl-i İmrân 3/1, 2.

⁴⁰ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf Necati - Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1374/1955), 1/9; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1/373; Enbârî, *ez-Zâhir*, 1/126, 127; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısri en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Halid el-Ali (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1429/2008), 1/120.

⁴¹ Ebû Bişr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, nşr. Muhammed Kazım el-Bekkâ (Beyrut: Mektebetü Zeynî'l-Hukûkiyye, 1435/2015), 5/438; Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'ânî'l-Kur'ân*, thk. Hüda Mahmud Karâe (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1990), 1/22; Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbüh*, 1/373; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/525; Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnşâf fî mesâ'ilî'l-hilâf* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003), 2/610; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 4/153; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 5/5.

⁴² Kûfe dil ekolünün önemli temsilcilerinden Ebû Ca'fer Ruâsî (ö. 187/803).

⁴³ Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (Muhammed) b. Keysân en-Nahvî el-Bağdâdî (ö. 320/932 [?]). Dil, edebiyat, tefsir ve hadis âlimi.

⁴⁴ Yedi kıraat imamından biri olan Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (ö. 127/745).

⁴⁵ el-Ankebût 29/1, 2.

⁴⁶ Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 1/9; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Keşf 'an vüçûhi'l-kur'ânî's-seb' ve 'ilelihâ ve ḥucecihâ*, thk. Muhyiddin Ramazan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984), 65; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/525; Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ 'i's-seb'a*, nşr. Bedreddin Kahvecî - Beşîr Cüveycâtî (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1413/1993), 3/6, 7; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 4/152; Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 5/5.

⁴⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kur'ânî'l-'aşr*, thk. Sâlim Muhammed Mahmûd eş-Şinkîti (Medine: Mektebetü'l-Meliki'l-Fahd, 1435), 3/1015. Ayrıca bk. Ahfeş el-Evsat, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 1/23.

harfi fethalı olarak okunacaktır. Ayrıca vasıl hemzesinin harekesinin kendinden önceki sakin harfe nakledileceği Kûfe dil ekolü tarafından kabul edilmektedir.⁴⁸

Aslında âlimlerin çoğunluğu tarafından Kur'an'daki mukattaa harflerinin tevkîfî olduğu ve i'raba tabi olmadığı ifade edilmektedir.⁴⁹ Ayrıca farklı kullanım ve kurallar olsa da Elif-lâmın elifiyle diğer vasıl eliflerini ayrı değerlendirmişler, Elif-lâmın dışındaki vasıl eliflerinde olduğu gibi mâ kabline kesre ile hareke verirken, Elif-lâmın eliflerinde ise *مِنَ الْمُؤْمِنِينَ*, *مِنَ الرَّسُولِ*, *مِنَ اللَّهِ* örneklerinde olduğu gibi mâ kablini fetha ile harekelendirmişlerdir.⁵⁰

Ayrıca *أربعة*, *ثلاثة*, *اثنان*, *واحد* gibi birden ona kadar olan sayı isimleri mevkûf olup sonları sakindir. *اثنان* sayıları vasledildiği zaman *اثنان* kelimesindeki elifin harekesi, iki sakin harfin yan yana gelmesinden dolayı nakl-i hareke ile *واحد* kelimesinin dâl harfine nakledilerek *واحد* şeklinde okunur. *أربعة* sayıları vasledildiğinde *أربعة* kelimesindeki hemzenin harekesi *ثلاثة* kelimesinin son harfine nakledilip *أربعة* şeklinde söylenir. *أربعة* kelimesinin elifi kat' hemzesi olup harekesinin nakli câizdir. *اثنان* sayıları da vasledildiği zaman birinci kelime mevkûf, ikinci kelime de isti'naf/başlangıç kelimesi olduğundan vasıl hemzesinin harekesinin de kat' hemzesinin harekesi gibi nakledilmesi câizdir. Üzerinde vakfedilen kelimedenden sonra gelen kelime başlangıç kelimesi olduğundan harekesi nakledilir. Bu konuda vasıl hemzesiyle kat' hemzesi arasında fark yoktur. Diğer bir ifade ile vasıl hemzesinin harekesi kat' hemzesinin harekesi gibi nakledilir.⁵¹

Müberred ve onunla aynı görüşte olan fakihlere göre ezandaki tekbir cümleleri de tıpkı *الم* âyetinde olduğu gibi tevkîfî olarak sakindir. Zira ezan mevkûf olarak işitilmiştir. Tekbir cümlelerinin vasledilmesi durumunda *الم* *الله لا اله الا هو* âyetinin vasledilmesindeki kurallar geçerlidir. Dolayısıyla vasıl durumunda râ harfi fethalı okunmalıdır. İki tekbir cümlesi vasledildiğinde birinci tekbir cümlesinin *ekber* lafzındaki râ harfinin sakin olması sebebiyle, ikinci tekbir cümlesindeki *Allah* lafzındaki elifin fethası râ harfine nakledilerek fethalı okunur.⁵²

Birçok fakih, Nehâî'den nakledilen "Ezan cezimdir." ve "İki şey cezimlidir ve bu ikisini i'rab üzere yapmazlardı; ezan ve kâmet." sözleri ve Müberred, Enbârî ve Herevî gibi Arap dili âlimlerinin görüşlerinden yola çıkarak ezan cümlelerinin mevkûf olarak işitildiği, i'raba tabi

⁴⁸ Enbârî, *el-İnşâf*, 2/610, 613.

⁴⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 5/470, 471; Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Muktedâb*, thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme (Kahire: 1415/1994), 1/372; Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 1/120; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 1/152.

⁵⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 5/471; Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, 1/120; Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed, *Şerhu'l-Mufaşşal*, nşr. İmîl Bedî' Yakûb (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 5/292.

⁵¹ Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, thk. Ahmed Hasan Mehdeli - Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008), 1/111, 112; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/525; Enbârî, *el-İnşâf*, 2/610, 613; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 4/152; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 4/20.

⁵² Enbârî, *ez-Zâhir*, 1/125, 126; Herevî, *Kitâbü'l-Ğarîbeyn*, 5/1611; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/60; Zeylâî, *Tebyînü'l-ħakâ'ik*, 1/91; Bezzâr, *Câmi'u'l-muzmerât*, 1/298; Heytemî, *el-Minhâcü'l-kavîm*, 82; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kmâ'*, 1/283; Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 55; Zürcânî, *Şerhu Muhtaşarı Halîl*, 1/281; Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, 1/193; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/51; Leknevî, *es-Si'âye*, 2/15.

olmadığı, cümlelerin sonunda durulması gerektiği, iki tekbir cümlesinin vasledilerek okunması durumunda vakfa niyet edilerek birinci tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfinin fethalı okunmasının sünnete daha uygun olduğu görüşünü dile getirmişlerdir.⁵³

Bu görüşü benimseyen fakihler, İbrahim en-Neha'î'den nakledilen "Ezan cezimdir." şeklindeki rivayette geçen cezm kelimesini, ezan cümlelerinin sonlarının sakin olduğu ve i'raha tabi olmadığı şeklinde yorumlamaktadırlar. Zira cezm kelimesi, med olmayan yerlerde uzatılmaması gerektiği şeklinde yorumlandığı gibi cümlelerin son harflerinin i'raha tabi olmadığı şeklinde de yorumlanmıştır.⁵⁴

Tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfinin dammeli olarak vasledileceği görüşünde olanlar ise meseleyi Arap dili kurallarına göre i'rab yönüyle ele almışlardır. Tekbir cümlesi isim cümlesi olup, Allah lafzı mübteda, ekber lafzı da haber olduğundan merfûdurlar. Dolayısıyla tekbir cümlesindeki ekber lafzı haber olarak merfû olup vakfedildiği zaman sakin, vasledildiği zaman ise *Allâhü Ekberü'llâhü Ekber* şeklinde dammeli olarak okunur. Ezanın ancak vakıf üzere okunacağı tevarüs edilmiştir. Zira ezanda hedeflenen uzak mesafelere duyurulmasıdır. Bunun için de müezzinin sesini yükseltmesi ve nefeslenmesi için her bir cümlede durması gerekir. Tekbir cümlelerinde de asolan vakıf üzere okunmasıdır. Durulmayıp vasledilirse i'rab üzere dammeli olarak vasledilir.⁵⁵

İbn Hişâm, tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfinin dammeli olarak vasledilmesi gerektiğini, vasıl durumunda vasıl hemzesinin ortadan kalkacağını savunur ve fethalı vasletmenin, herhangi bir gerekçe yokken Arapça dil kurallarının dışına çıkmak olduğunu ifade eder.⁵⁶

Ayrıca râ harfinin fethalı okunması bir lahdır ve bu da Arap dili kurallarına aykırıdır. Eğer iki tekbir cümlesi vasledilecekse dammeli olarak okunması gerekir. Çünkü ekber lafzı Allah lafzının haberi olarak i'raben merfûdur ve vasledildiği zaman dammeli olarak okunur. Ezanın vakıf üzere okunması tevarüs edilmiş olsa da vasledildiği zaman Arap dili kurallarına göre râ harfinin dammeli okunması gerekir. Tekbir lafzının, "ثلاثة أربعة" ifadesine benzetilmesi de isabetli olmayıp fâsid bir kıyastr. Zira "ثلاثة أربعة" ifadesindeki أربع lafzının elifi kat' hemzesi

⁵³ Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 2/75, 76; İmrânî, *el-Beyân*, 2/66; İbn Şâs, *İkdu'l-cevâhir*, 1/119; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/60; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/128; Darîr, *el-Vâzih*, 1/188; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâ'ik*, 1/91; Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, 2/49; Bezzâr, *Câmi'u'l-muzmerât*, 1/298; İbnü'l-Mukrî, *Ravzü't-tâlib*, 63; İbn Müflih, *el-Mübdî'*, 1/476; Merdâvî, *el-İnşâf*, 1/414; Hadramî, *el-Mukaddimetü'l-Hadramiyye*, 81; Haccâvî, *el-İknâ'*, 1/120; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 1/271, 272; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Müntehe'l-irâdât*, 1/471; Heytemî, *el-Minhâcü'l-kavîm*, 82; Cündî, *et-Tavzîh*, 1/283; Şirbînî, *el-Muğnî*, 1/321; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, 1/283; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 55; Zürcânî, *Şerhu Muhtaşarı Halîl*, 1/281; Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr*, 1/193; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/52; Bennânî, *el-Fethu'r-rabbânî*, 1/281; Bâ'ışen, *Büşra'l-kerîm*, 189; Leknevî, *es-Si'âye*, 2/15.

⁵⁴ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *Ṭilbetü't-talebe fi'l-ıstılâhâtü'l-fıkhiyye*, nşr. Hâlid Abdurrahman el-Ak (Beirut: Dâru'n-Nefâis, 1416/1995), 72, 73; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik fi ğarîbi'l-hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Mektebetü Lisânî'l-Arab, 1364/1945, 1391), 1/212; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs*, 2/645.

⁵⁵ Şirbînî, *el-Muğnî*, 1/211; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. İsmâîl er-Râî, *İntişârü'l-fakîri's-sâlik li-tercîhi mezhebi'l-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1981), 336; a. mlf., *el-Ecvibetü'l-merziyye 'ani'l-es'ileti'n-naşviyye*, thk. Selâme Abdülkâdir el-Merâkî (Mekke: Câmiatü Ümmü'l-kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1401), 71-73; Bâ'ışen, *Büşra'l-kerîm*, 190; Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şattâ ed-Dimyâtî el-Bekrî, *İ'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethi'l-mu'în*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1418/1997), 1/276.

⁵⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm, *Muğnî'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1411/1991), 2/635.

olup harekesinin nakli sahihtir. الله lafzındaki elif ise vasıl hemzesi olup harekesinin nakli doğru değildir. Aynı şekilde “الم” âyetine ya da من الرجل ifadesine benzetilmesi de doğru değildir. Zira من الرجل ifadesi, Araplar’dan işitilen bir durumdur. Oysaki أكبر lafzının fethalı okunması Araplar’dan işitilmiş bir şey değildir.⁵⁷

Bu görüşü savunan bazı âlimler, cezim kelimesini, “uzatmamak”, bazıları da “hızlı okumak” şeklinde yorumlamaktadırlar.⁵⁸ Ancak bu yorum, iftitah tekbiri ve selam için kabul edilebilir olsa da ezan için uzatmamak ya da hızlı okumak yorumu uygun olmayacaktır. Zira ezan okumada sünnet olan teressüldür ki, bu da hem yavaş yavaş okumayı hem de uzatmayı gerektirir.

Meseleye genel anlamıyla bakıldığında ihtilafın temelinde tekbir cümlelerinin i’raba tabi olup olmadığı vardır. İki tekbir cümlesinin vasledilmesi durumunda râ harfinin dammeli okunacağı görüşünü benimseyenler, ezan cümlelerinin i’raba tabi olduğunu, tekbir cümlelerinin vasledilmesi durumunda da Arap dili kurallarına göre dammeli vasledilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Râ harfinin fethalı olarak okunacağı görüşünü benimseyenler ise tekbir cümlelerinin i’raba tabi olmadığını ifade etmektedirler. Çünkü tekbir cümleleri de dâhil ezan cümlelerinin son harfleri mevkûf olarak işitilmiştir. Dolayısıyla tevkîfi olarak sakindir ve i’raba tabi değildir.

Ezanda aslanan, teenni ile acele etmeksizin yavaş yavaş okumak, cümlelerin arasını ayırmak anlamına gelen teressüldür. Ezan okurken her bir cümlelerin sonunda durmak/vakıf ve cümlelerin son harfinin harekesini cezimli/sakin yapmak, teressül üzere okumanın da gereğidir. Tekbir cümlelerinin her birinin sonunda da durulmalıdır. Ancak tekbir cümleleri kısa olduğundan iki tekbir cümlesi tek cümleymiş gibi okunmaktadır. Hatta bazı fakihler iki tekbir cümlesini vaslederek tek nefeste okumanın müstehap olduğunu ifade etmişlerdir.

Her ne kadar mesele i’rab üzerinden ele alındığında râ harfinin dammeli olarak vasledileceği isabetli görünse de râ harfinin fethalı vasledilmesi gerektiği görüşünü savunan fakihler, ezan cümlelerinin i’raba tabi olmadığından yola çıkmaktadırlar. İbn Hişâm, fethalı okumanın herhangi bir gerekçe yokken Arap dili kurallarının dışına çıkmak olduğunu ifade etse de burada bir gerekçe bulunmaktadır. Bu gerekçe ezanın mevkûf olarak işitilmiş olmasıdır. Dolayısıyla ezan cümleleri tevkîfi olarak sakindir. Bu sebeple ezanda aslanan her bir cümlelerin sonunda durmaktır. Râ harfi fethalı olarak okunduğunda hakikaten olmasa da hükmen vakıf gerçekleşmiş olur ve cümlelerin son harfinde durulmuş sayıldığından sünnet üzere okumanın tamamen dışına çıkılmamış olur. Ancak râ harfi i’rab üzere dammeli olarak vasledilirse bu durumda hem hakikaten hem hükmen cümle sonunda durulmamış olunacağından sünnet üzere okumanın tamamen dışına çıkmış olur.⁵⁹

Meseleye cevaz yönüyle bakıldığında iki tekbir cümlesi vasledildiği zaman “Allâhü Ekbera’llâhü Ekber” şeklinde fetha ile “Allâhü Ekberu’llâhü Ekber” şeklinde damme ile yani her iki şekilde de okunmasının câiz olduğunda ihtilaf yoktur. İhtilaf efdaliyet hususunda olup

⁵⁷ Şirbînî, *el-Muğnî*, 1/211; Râî, *el-Ecvîbetü’l-merzûyye*, 71-73; Bâ’îşen, *Büşra’l-kerîm*, 190.

⁵⁸ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *et-Telhîşü’l-ḥabîr fi tahrici eḥâdîşî’r-Râfi’iyyi’l-kebîr*, thk. Muhammed es-Sânî b. Ömer b. Mûsâ (Beyrut: Dâru Ezvâi’s-selef, 1428/2007), 2/635; Sehâvî, *el-Makâşidü’l-ḥasene*, 263; Şirbînî, *el-Muğnî*, 1/211; Râî, *el-Ecvîbetü’l-merzûyye*, 71-73. Bâ’îşen, *Büşra’l-kerîm*, 190.

⁵⁹ Muhammed Alî b. Muhammed Allân b. İbrâhîm el-Bekrî es-Siddîkî, *el-Fütûḥâtü’r-rabbâniyye ‘ale’l-Ezkâri’n-Neveviyye*, nşr. Abdülmün’im Halil İbrahim (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2004), 2/57, 58; Leknevî, *es-Si’âye*, 2/14.

Müberred, Enbârî ve Herevî gibi dil âlimleri ve fakihlerin çoğunluğu, fetha ile okunmasının sünnete daha uygun olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Sonuç

İnsanoğlunun dünyada varoluş sebebi olan Allah'a kulluk görevinin yerine getirilebilmesi, ancak Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu ve Resûlullah'ın (s.a.v.) beyan ettiği ölçüler çerçevesinde hareket etmekle mümkündür. Yapılan bir amel, hem hâlis hem de sünnete uygun yapıldığı takdirde Allah katında makbul sayılacaktır.

En önemli ibadet sayılan namazın ayrılmaz bir parçası olan vaktin girdiğinin haber verilmesi için meşrû kılınan ezanın, öğretildiği ve tevarüs edildiği şekilde okunması ve bu okunma şeklinin korunması önemlidir. Ezanın mahiyeti, hükmü, nasıl okunması gerektiği, ezan okuyacak kişide bulunması gereken vasıflar fakihler tarafından geniş şekilde ele alınmıştır. Fakihler tarafından ortaya konan çabaların ve görüşlerin temelinde, ezanın en güzel şekilde sünnete uygun olarak okunması vardır. Gerek ezanın okunma şekli gerekse müezzinde bulunması gereken vasıflarla ilgili sünnet ya da müstehap olarak ortaya konulan görüşler, ezanın en güzel şekilde sünnet üzere okunması ile ilgilidir. Sünnet ya da müstehap sayılan hususlardan her birinin terki mekrûh kabul edilmekte ve fazilet derecesini azaltacağı ifade edilmektedir.

Bu meyanda ezanın teressül, kâmetin ise hadr üzere okunmasının ezanın sünnetlerinden olduğunda dört mezhep fakihleri de ittifak etmişlerdir. Ezanın teressül üzere okunmasının bir gereği olarak her bir cümlede sonunda sakın olarak durulacağı konusunda da ittifak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tekbir cümlesi kısa olduğundan iki tekbir cümlesi bir tek cümlemiş gibi vasledilerek okunmakta olup müslüman coğrafyada da ezanın okunması bu şekilde yerleşmiştir. Hatta Hanefî ve Şâfiî fakihlere göre iki tekbir cümlesini vaslederek tek nefeste okumak ezanın müstahaplarından sayılmıştır.

İki tekbir cümlesinin vasledilerek okunması durumunda birinci cümlede son harfi olan râ harfine nasıl hareke verileceği hususunda ise ihtilaf edilmiş, fethalı ya da dammeli okunması gerektiği şeklinde iki görüş ortaya konmuştur. Dammeli okunacağı görüşünü benimseyen fakihler, meseleye Arap dili kuralları çerçevesinde bakmışlar, tekbir cümlesinin isim cümlesi olduğundan yola çıkarak isim cümlesinin öğelerinin mübtada ve haber olup merfû olduğunu, أكبر lafzının da haber olarak merfû olduğunu ve vasledilmesi durumunda i'rab durumuna göre râ harfinin dammeli okunması gerektiğini savunmuşlardır.

Fethalı okunması gerektiği görüşünü savunan fakihler ise ezanın mevkûf olarak işitildiği ve işitildiği gibi okunması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. Ezan cümleleri tevkîfî olarak sakindir ve cümlelerin sonunda vakfedilir. Diğer tabirle sükûn üzere mebnidir. Tevkîfî olarak sakın olduğu için de i'raba tabi değildir. Bu sebeple iki tekbir cümlesi vasledildiği zaman birinci tekbir cümlesinin son harfi olan râ harfine lafzatullahtaki elifin harekesi nakledilerek râ harfi fethalı okunur. Avâmdan olan insanlar bunu dammeli olarak okur. Sünnete uygun okuyuş ise fethalı okumaktır.

Daha çok Mâlikîler, "Ekber" lafzının haber oluşu yönüyle damme ile geçişi savunurken, özellikle Hanefîler ve Şâfiîler, râ harfinin sakın olduğunu ve vasledildiğinde, "الم اللهُ لَا إِلَهَ إِلَّا" âyetinde olduğu gibi, ikinci cümlede "هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ" âyetinde olduğu gibi, ikinci cümlede "Allah" lafzındaki elifin harekesinin râ harfine intikal ettirilerek fetha ile geçişi savunmaktadırlar.

Meseleye cevaz yönüyle bakıldığında iki tekbir cümlesi vasledildiği zaman "Allâhü Ekbera'llâhü Ekber" şeklinde *fetha ile*, "Allâhü Ekberu'llâhü Ekber" şeklinde *damme ile*

okunabileceği; yani her iki şekilde de okunmasının câiz olduğunda ihtilaf yoktur. İhtilaf efdaliyet hususundadır. Ancak her iki okuyuşun da câiz olması aynı derecede oldukları anlamına gelmez. Fıkıh kitaplarımızda geçen câiz, müstehap, efdal gibi kavramların anlam dünyası ya da dini değeri farklıdır ve aralarında derece farkı vardır.

Ezan mevkûf olarak işitilmiştir ve işitildiği ve tevarüs edildiği gibi de okunmalıdır. Ezanın teressül üzere okunması bütün fakihler tarafından ezanın sünnetlerinden kabul edilmiştir. Teressül üzere okumanın bir gereği olarak da cümlelerinin sonunda durulması gerektiği konusunda ihtilaf yoktur. Ezan mevkûf olarak işitildiğinden cümlelerinin sonu tevkîfî olarak sakindir ve i' raba tabi değildir. Ezanın mevkûf olarak işitilmiş olması, Nehâî'den ezanın cezimli olduğunun nakledilmesi ve Müberred, Enbârî, Herevî gibi dil âlimlerinin yaklaşımları göz önüne alındığında iki tekbir cümlesi vasledilerek okunduğunda *Allâhü Ekbera'llâhü Ekber* şeklinde râ harfinin fetha ile okunmasının sünnet üzere okumaya daha uygun olduğu kanaatindeyiz.

Finansman <i>Funding</i>	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. <i>The author declared that this study has received no financial support</i>
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. <i>The author has no conflict of interest to declare.</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir. <i>It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.</i>
Etik İlkeler ve Yayın Politikası <i>Ethical Principles and Publication Policy</i>	https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem/policy https://dergipark.org.tr/en/pub/hikem/policy
Telif Hakkı <i>Copyright</i>	Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NCND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. <i>This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License.</i>

Kaynakça

- Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Hüdâ Mahmud Karâe. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1411/1990.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî. *el-Muşannef*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Apaydın, H. Yunus, "Ta'îl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/511-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bâşen, Saîd b. Muhammed Bâ Alî Bâ'ışen ed-Dev'anî el-Haçramî. *Büşra'l-kerîm bi-şerhi Mesâilî't-ta'îm (Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Haçramiyye)*. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1425/2004.
- Bekrî, Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şattâ ed-Dimyâtî. *Î'ânetü't-tâlibîn 'alâ halî el-fâzi Fethi'l-mu'în*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1418/1997.
- Bennânî, Muhammed b. Hasan. *el-Fethu'r-rabbânî fî mâ zehele 'anhü'z-Zürkânî*. nşr. Abdüsselam Muhammed Emîn. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002.
- Bezzâr, Yûsuf b. Ömer es-Sûfî el-Bezzâr (Nebîre-i Şeyh Ömer). *Câmi'u'l-muzmerât ve'l-müşkilât*. thk. Semîr Subhî Hüdâbahş Hicâzî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1439/2018.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *el-Câmi'u's-şâhîh*. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1400.
- Buhârî, Zahîrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer. *el-Fevâ'idü'z-Zahîriyye*. İstanbul: Atıf Efendi Kütüphanesi, 1002. 1b-393a.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*. thk. İbrahim Ahmed Abdülhamid. 10 Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- Cündî, Ziyâüddîn Halîl b. İshâk b. Mûsâ. *et-Tavzîh*. thk. Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali ed-Dimyâtî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Darîr, Ebû Tâlib Abdurrahman b. Ömer ed-Darîr, *el-Vâzih fî şerhi Muhtaşarı'l-Hıraqî*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheyş. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hazar, 1421/2000.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr*. 4 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1345.
- Demîrî, Ebü'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ. *en-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc*. nşr. Ahmed Câsim Muhammed vd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1425/2004.
- Dönmez, İbrahim Kafi. "İllet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/117-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ty.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *ez-Zâhir fî me'ânî kelîmâtî'n-nâs*. thk. Hâtem Sâlih ed-Dâmin. 2 Cilt. Bağdat: Dâru'l-Beşâir, 3. Basım, 1424/2004.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *el-İnşâf fî mesâ'ilî'l-hilâf*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî. *Esne'l-meâtlib şerhu Ravzi't-tâlib*. 4 Cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1312.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *el-Hücce li'l-kurrâ'î's-seb'a*. nşr. Bedreddin Kahvecî - Beşîr Cüveycâbî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1413/1993.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Ahmed Yusuf Necati Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1374/1955.

Fevzân, Abdullah b. Salih. *Minhätü'l-allâm fi şerhi Bulûği'l-merâm*. 11 Cilt. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1428-1432.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Esâsü'l-kıyâs*. thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1413/1993.

Haccâvî, Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Makdisî. *el-İknâ' li-tâlibi'l-intifâ'*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mekke: Dâratü'l-Melik Abdülazîz, 1423/2002.

Haccâvî, Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Makdisî. *Havâşî't-Tenkih fi'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Nâsır b Suûd b. Abdullah es-Selâme. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004.

Hadramî, Abdullah b. Abdurrahman Bâ Fazl. *el-Mukaddimeti'l-Haçramiyye fi fıkhi's-sâdeti's-Şâfiyye*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*. thk. Âdil Mürşid vd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1439/2018.

Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Gunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-muşallî*. thk. Muhammed Esedullah el-Âsâmî. 3 Cilt. Diyûbend: Dâru'l-ulûm, 1442.

Hamevî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî. *Ġamzü 'uyûni'l-beşâ'ir fi şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.

Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî. *ed-Dürri'l-muhtâr*. thk. Abdülmün'im Halîl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü'l-Ġarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-ĥadîs*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419/1999.

Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Tuĥfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1357/1983.

Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *el-Minhâcü'l-kavîm*. thk. Ahmed Şemsüddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000.

Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdülmelik el-Müttakî. *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-aĥvâl ve'l-ef'âl*. nşr. Bekrî Hayyânî - Saffet Sekkâ. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1405/1985),

İbn Âbidîn, Muhammed Emin ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmecûd - Ali Muhammed Muavvaz. 13 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.

İbn Allân, Muhammed Alî b. Muhammed Allân b. İbrâhîm el-Bekrî es-Sıddîkî. *el-Fütûĥâtü'r-rabbâniyye 'ale'l-Ezkâri'n-Neveviyye*. nşr. Abdülmün'im Halîl İbrahim. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*. thk. Sâlim Muhammed Mahmûd eş-Şinkîti. 6 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Meliki'l-Fahd, 1435.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Absî. *el-Muşannef fi'l-eĥâdis ve'l-âsâr*. thk. Muhammed Avvâme. 25 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible, 1427/2006.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fi ġarîbi'l-ĥadîs ve'l-eşer*. thk. Ahmed b. Muhammed el-Harrât. 10 Cilt. Katar: y.y., t.y.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *et-Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehadîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*. thk. Muhammed es-Sânî b. Ömer b. Mûsâ. Beyrut: Dâru Ezvâi's-selef, 1428/2007.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1411/1991.

İbnü'l-Hümâm, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sîvâsî. *Fethu'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğni*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1417/1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Ğarîbü'l-hadîs*. thk. Abdullah el-Cübûrî. 3 Cilt. Bağdad: Matbaatü'l-Ânî, 1397/1977.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, ty.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.

İbnü'l-Mukrî, Ebû Muhammed Şerefüddîn İsmâîl b. Ebî Bekr el-Yemenî. *Ravzü't-tâlib*. thk. Kâsım Muhammed Âğâ en-Nûrî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1430/2009.

İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed. *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni'*. thk. Halid b. Ali el-Müseykîh vd. 10 Cilt. Riyad: Dâru Rekâiz, 1442/2021.

İbnü'n-Neccâr, Ebû Bekr Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütûhî. *Ma'ûnetü üli'n-nühâ 'ale'l-Müntehâ (Şerhu'l-Müntehâ'l-irâdât)*. thk. Abdülmelik b. Abdullah Düheş. 12 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 5. Basım, 1429/2008.

İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râ'ik*. thk. Zekerıyyâ Umeyrât. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

İbnü'r-Rif'a, Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed. *Kifâyetü'n-nebîh şerhu't-Tenbîh*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Bâslûm. 21 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1425/2004.

İbn Seyyidinnâs, Ebü'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *en-Nefhu's-şezî' fî şerhi Câmi'it-Tirmizî*. thk. Ebû Câbir el-Ensârî vd. 4 Cilt. Riyad: Dâru's-Sumeyî, 1428/2007.

İbn Şâs, Ebû Muhammed Celâlüddîn Abdullâh b. Necm b. Şâs el-Cüzâmî. *İkdü'l-cevâhiri's-şemîne fî mezhebi 'âlimi'l-Medîne*. thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân - Abdülhafız Mansûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1995.

İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî. *Şerhu'l-Mufaşşal*. nşr. İmîl Bedî' Yakûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

İmranî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad. *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân. *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Haccî vd. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.

Kâsânî, Alaüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcûd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed. *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve huuceihâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1404/1984.

Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî. *Feyzü'l-bârî 'alâ Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Bedr-i Âlem el-Mîrtehî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.

Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi 'li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.

Koca, Ferhat. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/240-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Abdülhay b. Abdülhalîm b. Emînullah. *es-Si'âye fi keşfi mâ fi Şerhi'l-Vikâye*. 2 Cilt. Karaçi: el-Matbau'l-Mustafâi, 1306.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ḥâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/994.

Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed. *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râciḥ mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî. 12 Cilt. Kahire 1374-1378/1955-1958.

Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed. *et-Tenkihü'l-müşbi' fi tahrîri aḥkâmi'l-Muḳni'*. thk. Nâsır b. Suûd b. Abdullah es-Selâme. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004.

Mübârekfûrî, Ebü'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahîm. *Tuḥfetü'l-aḥvezi bi-şerhi Câmi 'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.

Mübârekfûrî, Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm. *Mir'âtü'l-mefâtiḥ şerḥu Mişkâti'l-Meşâbiḥ*. thk. Muhammed Süleyman b. Muhammed Emîn. 14 Cilt. Riyad: Medâru'l-Kabes, 1438/2017.

Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. *el-Muḳtedab*. thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme. 4 Cilt. Kahire: y.y., 1415/1994.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *el-Câmi 'u's-şahîḥ*. 2 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1427/2006.

Mütevellî, Ebü Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Me'mûn b. Alî. *Tetimmetü'l-İbâne*. thk. Nesrin bt. Hilâl b. Muhammed Ali Hammâdî. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Şeriat Fakültesi, Doktora Tezi, 1428/2007.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî. *İ'râbü'l-Ḳur'ân*. thk. Halid el-Ali. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1429/2008.

Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünen*. Riyad: Mektebetü'l-meârif, ty.

Nesefî, Ebü Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî. *Ṭilbetü't-ṭalebe fi'l-iştîlâhâti'l-fıkhiyye*. nşr. Hâlid Abdurrahman el-Ak. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1416/1995.

Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû 'şerḥu'l-Mühezzeb*. Kahire: el-Matbaatü'l-Münîre, 1344-1347.

Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-ṭâlibîn ve 'umdetü'l-müttaḳîn*. thk. Züheyr eş-Şâveys vd. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1412/1991.

Râî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. İsmâîl er-Râî. *el-Ecoibetü'l-merziyye 'ani'l-es'ileti'n-naḥviyye*. thk. Selâme Abdülkâdir el-Merâkî. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1401.

Râî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. İsmâîl. *İntişârü'l-fakîri's-sâlik li-tercîhi mezhebi'l-İmâm Mâlik*. thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1981.

Râzî, Ebû Abdullâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. thk. Seyyid İmrân. 16 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012.

Ruaynî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî. *Mevâhibü'l-celîl li-şerhi Muhtaşarı Halîl*. nşr. Zekeriyâ Umeyrât. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/1995.

Seffârîni, Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim. *Keşfü'l-lisâm Şerhu 'Umdeti'l-aşkâm*. thk. Nûreddîn et-Tâlib. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru'n-nevâdir, 1428/2007.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Makâşidü'l-hasene fi beyâni keşrin mine'l-eğâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. nşr. Muhammed Osman el-Huş. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1405/1985.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed es-Serahsî. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1414/1993.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. nşr. Muhammed Kazım el-Bekkâ. 6 Cilt. Beyrut: Mektebetü Zeyni'l-Hukûkiyye, 1435/2015.

Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Mehdelî - Ali Seyyid Ali. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Cem'u'l-cevâmi'*. thk. Muhtâr İbrahim el-Hâic vd. 25 Cilt. Kahire: Dâru's-Saâde li't-Tibâa, 2. Basım, 1426/2005.

Şâtûbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-İ'tişâm*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân. 3 Cilt. (Ammân: Dâru'l-Eseriyye, 1427/2007).

Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.

Şeybânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen. *el-Hüccce 'alâ ehli'l-Medîne*. nşr. Seyyid Mehdî Hasan el-Kîlânî. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hafîb eş-Şirbînî el-Kâhirî. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. nşr. Muhammed Halil Aytânî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1418/1997.

Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî. *İmdâdü'l-fettâh şerhu Nûri'l-îzâh*. thk. Beşşâr Bekrî Arâbî. Dimaşk: y.y., 1423/2002.

Şürünbülâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî. *Ğunyetü zevi'l-aşkâm fi buğyeti Düreri'l-hükkâm*. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, t.y.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî. *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-felâh*. nşr. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî. *Hâşiye 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1438/2017.

Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevra. *es-Sünen*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, t.y.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd. 40 Cilt. (Küveyt: y.y., 1965-2002).

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki ğavâmi'iz-tenzîl ve 'uyûni'l-eğâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. 6 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Fâ'ik fî ğarîbi'l-ħadîs*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü Lisâni'l-Arab, 1364/1945, 1391.

Zeylâî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî. *Tebyînü'l-ħakâ'ik*. 6 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1313.

Zühaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*. 8 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1405/1985.

Zürkânî, Ebû Muhammed Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed, *Şerhu Muhtaşarı Ħalîl*, nşr. Abdüsselam Muhammed Emîn. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002.

NAKŞÎ ALİ AKKİRMÂNÎ'NİN GAVRİYYE'Sİ VE BİLİNMEYEN NÜSHALARI*

NAQSHI ALI AKKIRMANI'S WORK GAVRIYYE AND UNKNOWN COPIES OF THIS WORK

Mahmut Öztürk

Doktora Öğr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
PhD Student, Necmettin Erbakan University, Social Sciences Institute,
Department of Islamic History and Arts
mahmutozturk27@hotmail.com
 000-0002-3365-8357

Makale Bilgisi/Article Information

HİKEM			
Mart/March 2025		Cilt/Volume: 3	Sayı/Issue: 1
Makale Türü <i>Article Type</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>	Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Geliş Tarihi <i>Received</i>	14.01.2025	Kabul Tarihi <i>Accepted</i>	03.02.2025
Yayın Tarihi <i>Published</i>	30.03.2025	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem	
Atıf Bilgisi <i>Citation</i>	Mahmut Öztürk, "Nakşî Ali Akkirmânî'nin Gavriyye'si ve Bilinmeyen Nüshaları", <i>Hikem</i> 3/1 (2025), 25-47.		
DOI	10.63022/hikem.1619653		

* Bu makale Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Hikmet Atık danışmanlığında hazırlanmakta olan "Nakşî Ali Akkirmânî'nin Gavriyye'si (Metin-İnceleme)" başlıklı doktora çalışmasından istifade edilerek hazırlanmıştır.

Öz: Tekke ve tasavvuf edebiyatının 17. yüzyıldaki en önemli simalarından biri de Nakşî Ali Akkirmânî'dir. Yaşadığı dönemde özellikle tasavvufi içerikli şiirlerini, halkın anlayabileceği bir şekilde süslü ve sanatlı söyleyişlerden uzak sade ve akıcı bir üslupla kaleme almıştır. Nakşî, kendine özgü sade ve didaktik üslubuyla halkı tasavvuf yoluyla bilgilendirerek onları eğitime yoluna gitmiş, dünya hayatının geçiciliğine vurgu yaparak ebedî saadetin nasıl elde edilebileceğinin yollarını öğretmeye çalışmıştır. Tasavvufi düşüncelerini insanlara aktarırken fikirlerini sağlam temellere dayandırmak istemiş ve bunu yaparken genellikle ayet ve hadislerden iktibas yapma yolunu tercih etmiştir. *Gavriyye* mesnevisinde "işârî tefsir" metoduyla ayetleri, işlediği konuların bağlamından sapmadan tefsir etmiş ve yine konunun bağlamına münasip hadislere de yer vermiştir. Tamamı manzum bir şekilde telif edilen eserde, klasik mesnevilerdeki düzenlenme biçimi bu eserde yoktur. *Gavriyye* hakkında bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu tez, sosyal bilimler adına atılan adım ve temel oluşturma yönüyle önem arz eden bir çalışmadır. Dönemin şartlarına göre Ulaş'ın yüksek lisans tezi yeterli ve olgun bir çalışma olarak gözükmektedir. Ancak günümüzdeki teknik alt yapının gelişmesi ve araştırma-inceleme imkânlarının genişliği gibi nedenlerden dolayı yeni bilgiler-veriler ekseninde eserin bir kez daha incelenmesi yerinde bir karar olacaktır. Bu tezde dört olarak belirtilen nüshaların sayısı tarafımızdan yapılan araştırma ve incelemelerle birlikte on altıya ulaşmıştır. Araştırma makalemizde *Gavriyye*'nin kütüphane ve katalog taramalarıyla tespit edilen altı adet yurt dışı ve on adet yurt içindeki nüshalarının tanıtımı yapılarak esas alınan nüshaların kimlikleri hakkında tarafımızca bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır. Yurt dışı ve yurt içinde tespit edilen bu zengin nüsha çeşitliliği, eserin tam anlamıyla yeni bir edisyon kritik çalışmasına tabi tutulmasını lüzumlu bir ihtiyaç haline getirmiştir. Ayrıca beyit sayısı olarak mevcut nüshalara göre daha hacimli bu bilinmeyen nüshaların varlığı eserin içeriğine şüphesiz ciddi katkılarda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nakşî Ali Akkirmânî, Gavriyye, Yazma Nüsha.

Abstract: One of the most important figures in the *tekke* and Sufism literature of the 17th century is Naqshi Ali Akkirmani. During his time, he wrote particularly sufi-themed poetry in a simple and fluent style that was accessible to the public, avoiding ornate and artistic expressions. Naqshi aimed to educate the people about Sufism through his unique, straightforward, and didactic style, emphasizing the transience of worldly life and teaching how eternal happiness could be attained. While imposing his sufi thoughts on people, he sought to base his ideas on solid foundations, often preferring to quote verses from the Quran and Hadith. In his work *Gavriyye*, he interpreted verses using the *isari tafsir* method without deviating from the context of the topics discussed, also including relevant Hadiths. The work is composed entirely in verse, lacking the typical arrangement found in classical mesnevis. There exists a master's thesis that emphasizes the social science significance of *Gavriyye*, which appears to be a sufficient and mature study considering the conditions of that period. However, due to advancements in technical infrastructure and research opportunities today, it would be prudent to re-examine the work based on new information and data. The number of copies mentioned as four in this thesis has reached sixteen through our research and examinations. In our research article, we will introduce six foreign and ten domestic copies of *Gavriyye*, identified through library and catalog searches, along with evaluations regarding the identities of the essential copies used. The emergence of this unknown variety of rich copies both domestically and abroad suggests a strong need for a comprehensive critical edition study of the work. Moreover, the existence of these more extensive unknown copies will undoubtedly contribute significantly to the content of the work.

Keywords: Naqshi Ali Akkirmani, Gavriyye, Manuscript Copy.

Giriş

Gavriyye'nin müellifi Nakşî Ali Akkirmânî, 17. yüzyıl tekke ve tasavvuf edebiyatının en önemli mutasavvıf sanatçılarından biridir. Hayatı ve kendisi hakkında kaynaklarda çok tatmin edici bilgilere rastlanılmamaktadır. Bu yüzden onun hayatı ile ilgili yeterli bir bilgiye sahip olunamamıştır. Nakşî'nin doğum tarihiyle alakalı yine hiçbir kaynakta somut bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak doğum yerinin şu anki Sivas ilinin Divriği ilçesi olduğu *Osmanlı Müellifleri*'nde belirtilmiştir.¹ Gerçek adının Ali² olduğu ve şiirlerinde Nakşî³ mahlasını kullandığı bilinmektedir. Nakşî'nin genellikle işlediği konunun izahının bitiminde veya sorulan bir sorunun cevabının bitiminde mahlasını kullandığına dair *Gavriyye*'den iki örnek beyit aşağıya alınmıştır.

“Yeter gel Nakşîyâ kes bu kelâmı
Ki bildirdün bu yerde hâş u ‘âmı”⁴

“Pes neden bildün dirseñ bu sözi
Diñle imdi Nakşî'nün iki gözi”⁵

Nakşî Ali Akkirmânî'nin hayatı, ailesi, ölümü, tarikatı, şeyhliği üzerinde fazla değerlendirmelerde bulunmak çalışmamızın sınırlarını aşacağından bu başlıklar üzerinde fazla durulmayacaktır. Nakşî'nin hayatı, yaşadığı dönem, ölüm tarihi ve yeri, edebî kişiliği, naşirliği gibi konularda Hikmet Atik⁶ geniş değerlendirmelerde bulunmuştur. Araştırmamızdan elde ettiğimiz bilgiler Atik'in çalışmalarını destekler niteliktedir. Nakşî'nin *Manzume-i Gavriyye*'sinden başka *Divân-ı Nakşî*, *Manzume-i Aynu'l-Hayat ve Esrâr-Nâme* isimli eserleri vardır.⁷ Bu eserleriyle alakalı şu zamana kadar yapılmış yedi adet akademik çalışma mevcuttur. *Divân-ı Nakşî* ile ilgili bir doktora tezi⁸ iki yüksek lisans çalışması⁹ yapılmıştır. *Aynu'l-Hayat*'la ilgili bir yüksek lisans¹⁰, *Gavriyye* ile ilgili bir yüksek lisans¹¹, *Esrâr-Nâme* ile

¹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, nşr. A. Fikri Yavuz- İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi,1972), 1/161.

² Safâyi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, No:2549) 337.

³ Haluk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, 1998), 317.

⁴ Nakşî Ali Akkirmânî, *Kitâb-ı Gavriyye*. (Kütahya: Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi, Nadir Eserler, 24314.) 210.

⁵ Nakşî Ali Akkirmânî, *Hezâ Kitâb-ı Gavriyye*. (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 238.) 79.

⁶ Hikmet Atik, *Nakşî Ali Akkirmânî Divânı İnceleme-Metin*, (Sivas: Buruciye Yayınları, 2011).

⁷ Atik, *Nakşî Ali Akkirmânî Divânı İnceleme-Metin*, 35-37; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, 1/161.

⁸ Hikmet Atik, *Nakşî Ali Akkirmânî Divânı İnceleme-Metin*, (Ankara: Ankara Üniversitesi., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003).

⁹ Yağmur Suzak, *Nakşî Ali Akkirmânî Divânı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü* (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2024) ; Beste Vardar, *Nakşî Divânı'nda Fiiller* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹⁰ Suat Umagan, *Nakşî Ali Akkirmânî Aynu'l-Hayat (Tenkitli İnceleme Metin)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996)

¹¹ A. Halim Ulaş, *Nakşî Ali Akkirmânî Hayatı, Sanatı, Edebi Şahsiyeti ve Gavriyye Mesnevisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998)

ilgili olarak da yine bir yüksek lisans¹² ve kitap çalışması¹³ söz konusudur. Ayrıca Nakşî'nin birçok şiiri, şiir mecmualarında da yer almaktadır.¹⁴

Çalışmamızın odak noktasını oluşturan *Gavriyye* ile ilgili yapılmış olan yüksek lisans çalışmasındaki bazı eksiklikleri söylemek yerinde olacaktır. Bu çalışmada dört nüsha üzerinden hareket edildiği söylenmiş ancak bu çalışılan dört nüshanın hangi nüshalar olduğu belirtilmemiştir. Bu hususta bir belirsizlik söz konusudur. İncelenen nüshalar sadece harflerle nitelendirilmiş, nüshalar ve künyeleri hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. *Gavriyye*'nin nüshaları ile ilgili bilgiler bu çalışmadaki "nüshalar" başlığı adı altında ayrıntılı bir şekilde verilecektir.

1. Nakşî Ali Akkirmânî'nin *Gavriyye*'si

Gavriyye, Kur'ân ayetlerinin sûfiler tarafından, marifet adını verdikleri ve manevi tecrübelerine dayandırdıkları bilgiye dayalı olarak yorumlandığı "işârî tefsir"¹⁵ mahiyetiyle kaleme alınan hacimli bir mesnevidir. Nakşî, bu eserinde Kur'ân-ı Kerim'den birçok ayeti ele alıp manzum bir şekilde tefsir ederek bu ayetlerin tasavvufla ilgili yorumlarını yapma gayesi gütmüştür. Didaktik bir üslup kullanan Nakşî, hedef kitlesine tasavvufi bakış açısından sapmadan bir şeyler öğretme yolunu seçmiştir. Eserde işlediği konu başlıklarının bağlamına uygun ayetleri yer yer de hadisleri iktibas yaparak anlatmak istediklerini bu yolla desteklemiştir. Bu iktibasları bazen "nakıs iktibas" bazen de "tam iktibas" yaparak beyitlerde kullanmıştır. Nakşî'nin şiirlerinde kullandığı ayet ve hadis iktibasları metnin ana karakterine, didaktik tarzda kaleme alınmış nasihatname geleneğine uygunluk gösteren eserlerle örtüşmektedir. Tasavvufi gelenekten beslenen ve ulema sınıfından olan bir şairin bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda iktibasların yerinde olduğunu söylemek mümkündür. Nakşî, ayet ve hadislerin anlamlarını doğrudan değil beyit örgüsünde vermeye çalışmıştır. O, genellikle bir söyleşi havasında ele alınan konuları değerlendirip verilecek mesajlarla müritlerini eğitme yoluna gitmiştir. Müellif, özellikle bu eserinde insanların kendilerini bilmelerine ve bir mürşid-i kâmile bağlanmalarına çok önem vermektedir. İnsanların bu şekilde kurtuluşa erebileceğini, ebedî saadetin ancak bu yolla sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Bütün bunları yaparken de öğretici metinlerin ruhuna bağlı kalmış, süslü sanatlı söyleyişlere hiç yer vermemiş, oldukça sade, akıcı ve anlaşılır bir dil kullanmıştır.

1.1. Eserin Yazılma Sebebi

Gavriyye; dinî, ahlaki ve tasavvufi öğretilerle örülü manzum nasihatname niteliğinde bir mesnevidir. Tasavvufi bir yapıt olması hasebiyle klasik mesnevilerdeki düzenlenme biçimi bu eserde yoktur. Somut bir biçimde "Tevhid, Münâcât, Na't" bölümlerinden söz edilemez. Dolayısıyla eserde müstakil bir sebep-i telif bölümüne rastlanılmıyor. Ancak eserden hareketle müellifin muhataplarına, genel olarak insanlara, has dairede ise müritlerine birtakım öğretilerle faydalı olma prensibi göz önüne alındığında eserin yazılış sebebi anlaşılabilir. Mutasavvıf ve ulema sınıfından bir kişinin hangi maksatlarla eserini yazdığını söylemek çok zor değildir. Müritlerine bir mürşid-i kâmile bağlı kalarak dinî-tasavvufi çerçevede bir yaşam biçimini benimsemelerini ve insân-ı kâmil olma yolunda ilerlemelerini salık vermiştir. Ebedî bir saadetin bu yolla sağlanabileceğini söylemiştir.

¹² Hüveyda Çoban, *Nakşî Ali Akkirmânî'nin Esrâr-nâme İsimli Eseri (Tenkitli Metin – İnceleme)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹³ İsmail Yıldırım, *Nakşî Ali Akkirmânî Esrâr-nâme (İnceleme- Mukayeseli Metin-Tıpkı Basım)* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2020).

¹⁴ Şevket Enes Samancıoğlu, *Mecma'ı Gevher-i Esrâr*, (Ankara: İksad Yayınevi, 2023) 36.

¹⁵ Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Erişim 02 Ocak 2025).

1.2. Eserin Yazılış/ Tamamlanma Tarihi

Nakşî Ali Akkirmânî, *Gavriyye*'nin yazılış tarihi ile ilgili olarak eserinde 47. başlıkta geçen "Bu faşl Gavriyye'nüñ tarihi ve okuyanlar için Haqq'a niyâz itdügünü beyân ider."¹⁶ başlıklı bölümde net bir biçimde bilgi vermiştir.

"Târih-i biñ kırk ikide bu kitâb
Yazılıbdur emr-i Haq al sen cevâb" (4439)¹⁷

Beytiyle eserin hicri takvime göre 1042 yılında yazıldığını belirtmiştir. Bu tarih miladi takvime karşılık olarak 1632 yılına denk gelmektedir. *Gavriyye*'nin istinsah tarihlerine bakıldığında herhangi çelişki görülmemiştir. İstinsah tarihleri belli olan nüshalar içerisinde en eski tarihli olan ve Berlin Eyalet Ktp. Ms. or. oct. 1901. numara ile kayıtlı bulunan nüshanın istinsah tarihi hicri 1047 olarak gözükmektedir. Bu durum eserin yazıldığını gösteren tarihle örtüşmektedir. Eserde, eserin yazıldığı yere dair herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır.

1.3. Eserin Nazım Şekli/Birimi

Gavriyye'nin metin bölümü tamamıyla manzum bir şekilde kaleme alınmıştır. Beyit esasına dayalı olarak mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olup içerisinde dörtlüklere veya diğer nazım birimlerine rastlanılmamıştır. Eserde sadece bölüm başlıklarında aşağıdaki örneklerde olduğu gibi düzyazıya başvurulmuştur.

19. bölüm: "Bu faşl anuñ beyânundadır kim qabrde 'azâb ne vechile olur deyü su'âl olunır."¹⁸

27. bölüm: "Bu faşl çâr-ı 'anâşır ile nuñfe haqqındadır kim topraqdan halk olan Âdem nuñfeden halk olana insân dimekden murâd ne olmuşdur."¹⁹

1.4. Vezni

Gavriyye, aruzun fâ' i lâ tün / fâ i lâ tün / fâ i lün ve me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün kalıbıyla telif edilmiştir. Remel ve Hezec bahrinde yer alan bu kalıplar²⁰ Türk edebiyatında en çok kullanılan aruz kalıplarındandır. Ayrıca zaman zaman fe i lâ tün / fe i lâ tün / fe i lün kalıbı da kullanılmıştır. Türkçe'ye kolay uygulanabilir olması sebebiyle pek çok mesnevi bu aruz kalıbıyla yazılmıştır.

fâ' i lâ tün / fâ i lâ tün / fâ i lün

"Gel beri ey / derdi yoldaş / eyleyen
Râh-ı 'aşk da / gözlerin yaş / eyleyen"²¹

me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / fe 'û lün

¹⁶ Nakşî Ali Akkirmânî, *Manzûme-i Gavriyye*. (Kıbrıs: Kıbrıs Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi, 74.) 105.

¹⁷ Nakşî Ali Akkirmânî, *Hazâ Kitâb-ı Gavriyye*. (Berlin: Berlin Eyalet Kütüphanesi, Staatsbibliothek, Marburg, Ms. or. oct. 1901.) 304.

¹⁸ Akkirmânî, *Hazâ Kitâb-ı Gavriyye*. (Staatsbibliothek, Marburg, Ms. or. oct. 1901.) 85.

¹⁹ Nakşî Ali Akkirmânî, *Hazâ Kitâb-ı Gavriyye*. (Londra: Londra British Library, Oriental Manuscripts/ Doğu El Yazmaları 12181.) 52.

²⁰ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, (Ankara: Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992) 20-25.

²¹ Akkirmânî, *Hazâ Kitâb-ı Gavriyye*. (Oriental Manuscripts/ Doğu El Yazmaları, 12181.) 1.

“Biter her iş / lerin irer / kemāle
Tenezzül ey / lemezsin kıl / u kâle”²²

1.5. Eserin İlk ve Son Beyitleri

Gavriyye'nin ilk ve son beyitleri elimizdeki nüshalara göre az da olsa farklılık göstermektedir. Nüshalara göre ilk ve son beyitler “Nüshalar” başlığı adı altında tek tek adı geçen nüshaya göre verilecektir. Genel olarak aynı olduğunu tespit ettiğimiz ilk ve son beyitleri aşağıya alıyoruz.

Başı: “Gel beri ey derdi yoldaş eyleyen
Rāh-ı ‘aşkda gözlerin yaş eyleyen”

Sonu: “Karār it *Naḳṣīyā* kaldur devāti
Ki yaḳdıñ nār-ı ‘aşka kâ’inātı”

1.6. Eserin Beyit Sayısı

Gavriyye'nin tarafımızca yapılan kütüphane ve katalog taramalarında temin ettiğimiz altı yurt dışı, on yurt içi olmak üzere toplam on altı yeni nüshası mevcuttur. Metni temin edilen nüshaların beyit sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Sıralama, beyit sayısı çok olandan az olana doğru yapılmıştır.

	Nüsha Adı	Beyit sayısı
1.	Kıbrıs Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi	4533
2.	Kütahya Bel. Mustafa Hakkı Yeşil Ktp. No:24314	4525
3.	British Library/ Doğu El Yazmaları No: 12181	4379
4.	Berlin Eyalet Ktp. Ms. or. oct. 1901.	4376
5.	İBB Atatürk Ktp. Osman Ergin, No: 238	4298
6.	Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi böl. No: 3392	4147
7.	Sadberk Hanım Müzesi, Hüseyin Kocabaş Ktp. No: 227	3179
8.	Milli Kütüphane-Ankara No: 06 Mil Yz A 2698	3151
9.	İBB Atatürk Ktp. Osman Ergin, No: 319	3144
10.	Konya Koyunoğlu Kütüphanesi No: 11330	3143
11.	DTCF Ktp. M. Ozak I, No: 829	3140
12.	Atatürk Üni. Ktp. Seyfettin Özege, No: 293 ASL	3108
13.	İBB Atatürk Ktp. Osman Ergin, No: 633	2905

1.7. Eserin Bölüm Başlıkları

Gavriyye, başlıkları düzyazıdan oluşan kırk yedi bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları içerisinde konu bağlamına uygun olarak iktibas olunan ayet, hadis ve kelam-ı kibarlardan oluşan alt başlıklar yer almaktadır. Başlıkların hangi beyitler arasında olduğunu bildiren beyit numaraları ve içerdikleri beyit sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

²² Akkirmânî, *Manzûme-i Gavriyye*. (Kıbrıs Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi, 74.) 40.

	Bölüm veya Başlık	Beyit Numaraları	Beyit sayısı
1	Bu ma'nā tekkenüñ aḥvālını beyān ider kim 'ālem-i ḥālde görünmüşlerdir.	39-126	87
2	Bu ma'nānuñ beyānundadır kim enbiyā vü evliyāya nāz niyāz vaktinde müşāhede olmuşlardır.	127-196	69
3	Bu fāşıl bundan soñra kimler gelmişdür bunda añı beyan idüp nazm olunmuşdur.	197-235	38
4	Bu faşıl ol nur-ı iḥfānıñ beyānındadır ki su'āl olunup nazm olunmuşdur.	236-252	16
5	Bu faşıl insān-ı kāmīl olan sırrın intikālin beyān ider ki yazılmışdur.	253-292	36
6	Bu ma'na bu fasıl neticesin beyān eyler kim ana göre nazm olunmuşdur.	293-404	111
7	Bu faşıl irşād ḥaḳḳındadır ki su'āl cevāb olup nazm olundu.	405-502	97
8	Diğer ḥaşr-i kübra.	503-671	168
9	Bu faşıl anı beyān ider kim mağribde olan işi maşriḳda ehlü'llāh bilür.	672-708	36
10	Bu faşıl şehri kebir beyanundadır kim gördüğü gibi nazm olunmuşdur.	709-794	85
11	Bu faşıl ol fitne-i rüzgārın tebdil-i süret idüp raḳşa girdigin beyān ider.	795-872	77
12	Bu fāşıl yine perinüñ tebdil-i şüret idüp beni ḳapduğun beyān ider.	873-966	93
13	Bu faşıl yine ḳubbenün āḫir ḥāli ne ṫariḳle feth olur kemā-kān beyān olunur.	967-1033	66
14	Bu faşıl ol 'āşıkların yağını benüm üzerime sürüp del olup nuṫḳa geldigidür.	1034-1092	58
15	Bu bahs anuñ beyānundadır ki 'ālem-i ḥālde ḥazretten su'āl olunup cevāb virmüşdür.	1093-1153	60
16	Bu faşıl anı beyān ider ki bu zikr olunanlar fi'le gelmiş midür bi'l ḳuvve mi dür su'āl olunmuşdur.	1154-1221	67
17	Bu faşıl ḥarf ile ma'nānuñ ḥaḳḳatın bildürür kim su'āl olmuşdur.	1222-1304	82
18	Bu beyān ḥazretiñ mu'cizesin inkār idüp ḥāşā cāzusın didiklerin beyān ider kim sebebi ne idi ve gördüklerinden soñra niçün iḳrār idüp imāna gelmezler idi.	1305-1391	86
19	Bu faşıl anuñ beyānundadır kim ḳabrde 'azāb ne vechile olur deyü su'āl olunur.	1392-1483	91
20	Bu maḥal anun beyānundadır kim ol ölüden mezarda mevtāya telḳin var mıdır olduğu taḳdirce ne ṫariḳle olmak gerekdür deyü su'āl olunmuşdur.	1484-1599	113

21	Bu ma'nā anuñ beyānundadır ki bir kelām-ı selefde olsa tefāvüt var mıdır?	1600-1717	117
22	Bu ma'nānun beyānundadır kim 'āşık kimdür ma'şuk kimdür maḥlūk olanlarda anı beyān ider kim nūru'l-mağrib ve'l maşriḳ deyü beyān olunup nazm olunmuşdur.	1718-1850	132
23	Bu faşl ten nedür gönül nedür ve böyle dimekten murād nedür anı beyān ider.	1851-2023	172
24	Bu ma'nā 'āşıkların şartların beyān ider kim ḥacdur namāzdur şavmdur zekātdur.	2024-2103	79
25	Bu ma'na anı beyān ider kim ol deryāda giderken ḥazrete rast gelüp ba'zı nesne sual olunmuşdur.	2104-2204	100
26	Bu faşl yine bu ḥalün neticesin beyān ider. Bunlar cümle ol kân-ı şafadan su'âl olunmuşdur.	2205-2229	24
27	Bu faşl çār-ı 'anāsır ile nuṭfe ḥaḳkındadır kim topraḳdan ḥalk olan Ādem nuṭfeden ḥalk olana insān dimekten murād ne olmuşdur.	2230-2428	198
28	Bu faşl bir kimsenüñ bir kimsede ḥaḳkı olşa āhirette ne yüzden taleb ider beyān olunur.	2429-2531	102
29	Bu faşl 'āşık ma'şūka ne ṭarīķile varmaḳ gerekdür ki anı beyān ider.	2532-2605	70
30	Bu faşl yine bu menāķıbıñ şāh-ı cihāna ne ṭarīķile vāşıl oldıḡın beyān ider.	2606-2677	71
31	Bu faşl cān tenden ayrı mudur degül midür ve cān tensüz görünmege sebep nedir?	2678-2752	74
32	Bu faşl yine bu menāķıbın āḡiriñ beyān idub su'āline cevāb virür	2753-2804	51
33	Bu faşl anadan toḡup yumurtālıḡı ḥalini beyān ider aña göre nazm olunmuşdur	2805-2930	125
34	Bu faşl ḥaḳıḳat bu ḥadıṣ-i şerifin taşavvuf üzre ḥālin beyān ider.	2931-3024	93
35	Bu faşl insān bu 'āleme gelmezden evvel kānde idi anı beyān ider nazm olındı.	3025-3124	99
36	Bu ma'na rāh-ı Ḥaḳ'da ehl-i derdüñ ve ehl-i 'aşkuñ ḥālin beyān ider kim aña göre nazm olunmuşdur.	3125-3349	224
37	Bu faşl 'āşık u ma'şuk olub ma'şuk u 'āşık olduḡın beyān ider.	3350-3497	147
38	Bu faşl ḳabz-ı rūḡı vü 'azab-ı ḳabri ne ṭarīķile olduḡın beyān ider.	3498-3658	160
39	Bu ma'nā mi'rācı ve su'āl-i ḳabri telķin ve ḥazret-i Ḳur'ānı beyān eyler.	3659-3744	85
40	Bu maḥal ten ile cānuñ vü zāt ile şifātuñ ve daḡı nice esrāruñ beyānundadır.	3745-3814	69
41	Bu beyān ḳabirde mevtāya su'āl ne yüzdendür ve daḡı nice esrār ḥaḳkındadır.	3815-3888	73

42	Bu fâsıl telkî ni ve mevtânun bâtında niçe aḥvallerini rümûzile beyân ider.	3889-3982	93
43	Bu ma'nâ anı beyân ider kim ḥazret-i Qur'ân ḥazret-i Muhammed 'aleyhi's-selâm ne yüzden nâzil olub bi -şarf ve bi -şâvt ḥazrete nice vâşıl olub gelmişdir beyân ider.	3983-4049	66
44	Bu maḥâl anı beyân ider kim dilleriñ tekellüm itmege birbirinden farkı var mıdır yoḥsa Ḥaḫ katında cümlesi yeksân mıdır tafşil ile anı bildirir.	4050-4120	70
45	Bu maḥal anı beyân ider kim kendi ḥâlimizdür 'âlem-i ḡayba da'vet olındığımız ve bu kitabı yazmamıza sebep ne oldığın ve 'âlem-i ḡayba da'vet olub vardığımız ve insân didikleri cân mıdur yâhud ten midir ve gören görinen kimdür anı beyân ider.	4121-4221	100
46	Bu faşl 'aql vü fikr vü rûḥ vü daḥi ḡalbiñ aḥvâlini beyân ider.	4222-4438	226
47	Bu faşl ḡavriyenuñ tarihi ve oḡuyanlar için Ḥaḫḫ'a niyâz itdüğünü beyân ider.	4439-4556	117

2. Gavriyye'nin Yazma Nüshaları

Nakşî Ali Akkirmânî'nin *Gavriyye*'sinin yazma nüshalarının sayısı, beyit sayıları ifade edilirken belirtilmişti. Bizim yaptığımız katalog ve kütüphane taramalarında yurt dışı ve yurt içinden elde edilen nüsha sayısı toplam on altıyı bulmuştur. Bunların altı tanesi yurt dışı, on tanesi de yurt içi nüshalardır. Bu nüshalardan on üç tanesinin metni elimizde bulunmaktadır. Metinlerine ulaşılamayan nüshaların üçü de yurt dışı nüshasıdır. *Gavriyye* ile ilgili yapılan bir yüksek lisans çalışmasında nüsha sayısının dört olduğu ifade edilmiştir. Bizim ulaştığımız nüsha sayısı ise o çalışmada belirtilen sayının dört katına ulaşmıştır. Ayrıca bu yapılan yüksek lisans çalışmasında hangi nüshalar üzerinde çalışıldığı söylenmemiş sadece dört nüsha üzerinde çalışıldığı belirtilmiş, çalışılan nüshalar B, C, D, harfleriyle isimlendirilmiştir. Nüshaların künyeleri hakkında da herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Yine bu çalışmada *Gavriyye*'nin beyit sayılarının 4029 olduğu²³ söylenmiştir. Bizim tespit ettiğimiz nüshaların beyit sayısı ise yüksek lisans çalışmasında bildirilen beyit sayısından oldukça farklıdır. *Gavriyye*'nin bilinmeyen nüshaları hakkındaki bilgiler aşağıdaki bölümde açıklama yapıldıktan sonra tablolatırılarak verilecektir.

2.1. Berlin (Almanya) Nüshası (A)

Bu, Berlin (Almanya) nüshası (A), yapılan çalışmalarda istinsah tarihi en eski nüsha olarak karşımıza çıkmaktadır. Hicri takvime göre 1047, miladi takvime göre 1637 yılında istinsah edilmiştir. Nakşî'nin *Gavriyye*'nin yazılma tarihi olarak belirttiği hicri 1042 yılından beş sene sonrasına tekabül etmektedir. Bu açıdan önem arz etmektedir. Müstensihi belli olmayan bu nüsha Berlin Eyalet Kütüphanesi, Staatsbibliothek, Marburg koleksiyonunda, Ms. or. oct. 1901 yer numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. 4376 beyit ihtiva etmektedir. Yazmanın varak numaraları sonradan Latin rakamlarla yazılmıştır. Bölüm başlıkları kırmızıdır. "*Hazâ Kitâb-ı Ğavriyye-i Nakşî Efendi Ğaddesallâhu sırrah*" ifadesiyle başlamaktadır. Nüshanın diğer özellikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

²³ Ulaş, *Nakşî Ali Akkirmânî Hayatı, Sanatı, Edebi Şahsiyeti ve Ğavriyye Mesnevisi*.

İlk beyit: “Gel beri ey derdi yoldaş eyleyen
Râh-ı ‘aşkda gözlerin yaş eyleyen

Son beyit: Pes durur bu anladınsa ey ‘azîz
Kim bu *Nağşî* eyledi nażmın temiz”

Berlin (Almanya) Nüshası (A)	
Kütüphane	Berlin Eyalet Kütüphanesi
Koleksiyon	Staatsbibliothek, Marburg
Yer Numarası	Ms. or. oct. 1901
İstinsah Tarihi	1047
Müstensih	?
Varak	165
Ölçü	230x165-160x100 mm.
Satır	15
Yazı	Nesih
Kâğıt	Sarı Kâğıt
Cilt	?

2.2. Berlin (Almanya) Nüshası (B)

Bu nüsha yine Berlin Eyalet Kütüphanesi, Staatsbibliothek, Marburg, koleksiyonunda, Ms. or. oct. 2274 yer numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Müstensihi Dervîş Mustafa b. Hamza Gelibovî olan nüshanın istinsah tarihi hicri 1199, miladi 1784 olarak geçmektedir. Bu nüshanın metnine ulaşılamamıştır.

Berlin (Almanya) Nüshası (B)	
Kütüphane	Berlin Eyalet Kütüphanesi
Koleksiyon	Staatsbibliothek, Marburg
Yer Numarası	Ms. or. oct. 2274
İstinsah Tarihi	1199
Müstensih	Dervîş Mustafa b. Hamza Gelibovî
Varak	158b-246b
Ölçü	210x135-160x100 mm.
Satır	19
Yazı	Nesih
Kâğıt	Sarı Kâğıt
Cilt	?

2.3. Kıbrıs Nüshası

Gavriyye nüshaları içerisinde 4533 beyit sayısı ile en çok beyit ihtiva eden nüsha bu nüshadır. Kıbrıs Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivinde, A 1077 koleksiyon, katalog 74 ve arşiv sıra no 102’de kayıtlı bulunmaktadır. Yazmanın varak numaraları sonradan

Latin rakamlarla yazılmıştır. Konu başlıkları kırmızıdır. Nüshanın sonunda ise Nakşî'nin *Aynu'l-Hayat* isimli mesnevisi yer almaktadır. Müstensihi Mahmud Baba bendelerinden Hüseyin olup, istinsah tarihi hicri 1274 miladi 1857'dir. *Ġavriyye-i Ġazret-i Nakşî el-Akkirmânî Efendi kıddase sırrahu'l 'ālî* başlığı yer almakta ve besmele ile başlamaktadır.

İlk beyit: "Buña Ġavriyye nām oldı Ġudā'dan
Ki cāhil nesne almaz bu şadādan"

Son beyit: "Ġarār it Nakşîyā kıldur devātı
Ki yaqđıñ nār-ı 'aşka kâ'inātı"

Kıbrıs Nüshası	
Kütüphane	Kıbrıs Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi
Koleksiyon	A 1077
Yer Numarası	Katalog 74
İstinsah Tarihi	1274
Müstensih	Mahmud Baba bendelerinden Hüseyin
Varak	197
Ölçü	150x230 (80x140)
Satır	23
Yazı	Nesih
Kâğıt	Sarı Kâğıt
Cilt	Kırmızı renkli cilt.

2.4. Ankara Nüshası (A)

Bu nüsha ise Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda, 06 Mil Yz A 2698 yer numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Konu başlıkları kırmızı olup beyit sayısı 3151 olarak geçmektedir. Yazmanın varak numaraları sonradan Latin rakamlarla yazılmıştır. Nüshanın giriş kısmında eserin müellifi Nakşî Ali Akkirmânî'ye yapılan aşığıya aldığımız bir övgü yer almaktadır.

"Destür

Hazā kitāb-ı müstetāleb	Va'llāhu 'ālemu bi's-savāb
Ġuţbu'l- 'ārifin	Ġavsu'l-vāsilin
Şeyhu'l-mükemmilin seyyidu's-sālikin	li'l- müellifi kitāb-ı Ġavriyye
Menākıb-ı rumuzu'l- ilāhiyye	Şāhibu'l-'unvāni'l-me'āni
Ġazret-i Nakşî el-Akkirmāni	Raĥmetu'llāhi 'aleyhi'r-rabbāni
Ġaddase sırrah	Es-Şamedāni" ²⁴

Övgü bölümünden sonra eser besmele ile başlamaktadır.

İlk beyit: "Gel beri ey derdi yoldaş eyleyen
Rāh-ı 'aşkıda gözlerin yaş eyleyen"

²⁴ Nakşî Ali Akkirmânî, *El-Gavrîye Menākıbı Rumûzi'l-İlâhîye* (Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2698.) 1.

Son beyit: “*Qarār it Nakşīyā qaldur devāti*
Ki yaqđıñ nār-ı ‘aşqa kâ’ināti”

Ankara Nüşası (A)	
Kütüphane	Milli Kütüphane-Ankara
Koleksiyon	Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Yer Numarası	06 Mil Yz A 2698
İstinsah Tarihi	?
Müstensih	?
Varak	82
Ölçü	222x145 - 165x100 mm.
Satır	21
Yazı	Rik’a
Kâğıt	Suyolu filigranlı
Cilt	Ay-yıldız şemseli, kırmızı pandizot bez kaplı mukavva bir cilt içindedir. İç kapaklar ebrulu.

2.5. Vatikan (İtalya) Nüşası

Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Vat. Turc.155 yer numarasıyla kayıtlı bulunan bu nüshanın metnine ulaşılammıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

Vatikan (İtalya) Nüşası	
Kütüphane	Vatikan Kütüphanesi
Koleksiyon	Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları
Yer Numarası	Vat. Turc.155
İstinsah Tarihi	?
Müstensih	?
Varak	150
Ölçü	245x133 mm
Satır	17
Yazı	Nesih
Kâğıt	?
Cilt	?

2.6. Kütahya Nüşası

Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi’nde Nadir Eserler koleksiyonunda 24314 yer numarasıyla kayıtlı bulunan bu nüshanın müstensihi Paşa Mehmed Baba olup istinsah tarihi hicri 1257, miladi 1841’dir. İhtiva ettiği 4525 beyit sayısı en fazla beyit sayısı olan Kıbrıs nüshasından sonra ikinci sırada yer almaktadır. *Hazā Kitāb-ı Gavriyye-i Nakşī Efendi Qaddesallāhu Sırrah* başlığı yer almakta olup besmele bulunmamaktadır. Yazmanın varak numaraları Arapça rakamlarla yazılmıştır. Bölüm başlıkları ise kırmızıdır.

İlk beyit: “Gel beri ey derdi yoldaş eyleyen
Râh-ı ‘aşkda gözlerin yaş eyleyen”

Son beyit: “Pes durur bu anladınsa ey ‘azîz
Kim bu *Nakşî* eyledi nazmın temiz”

Kütahya Nüshası	
Kütüphane	Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi
Koleksiyon	Nadir Eserler
Yer Numarası	24314
İstinsah Tarihi	1257
Müstensih	Paşa Mehmed Baba
Varak	152
Ölçü	?
Satır	16
Yazı	Rik'a
Kâğıt	Beyaz Kâğıt
Cilt	Bordo meşin, sırt siyah meşin, şemsesi sarı renkli ve desenli

2.7. Konya Nüshası

Konya Koyunoğlu Kütüphanesinde, 11330 yer numarasıyla kayıtlı bulunan yazma nüshanın müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Nüshadaki beyit sayısı 3143'tür. Yazmanın varak numaraları Latin rakamlarla sonradan yazılmıştır. Bölüm başlıkları ise kırmızıdır. Bu nüshada da Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda kayıtlı olan Ankara nüshasındaki gibi Nakşî'ye övgülerin yer aldığı “Destür” ile başlayan bir bölüm yer almaktadır.

“Destür

Hazâ kitâb-ı müstetâleb	Va'llâhu 'âlemu bi's-savâb
Çuţbu'l- 'ârifîn	Çavsu'l-vâsilîn
Şeyhu'l-mükemmilîn seyyidu's-sâlikîn	li'l- müellifi kitâb-ı Çavriyye
Menâkıb-ı rumûzu'l- ilâhiyye	Şâhibu'l-'unvânî'l-me'ânî
Çâzret-i Nakşî el-Açkirmânî	Raĥmetu'llâhi 'aleyhi'r-rabbânî
Çuddise sirruhu	Es-Şamedânî ” ²⁵

Övgü bölümünden sonra eser besmele ile başlamaktadır.

İlk beyit: “Gel beru ey derdi yoldaş eyleyen
Râh-ı ‘aşkda gözlerin yaş eyleyen”

Son beyit: “Çarâr it *Nakşîyâ* çaldur devâtı
Ki yaçdıñ nâr-ı ‘aşka kâ'inâtı”

²⁵ Nakşî Ali Akkirmânî, *Kitâb-ı Gavriyye* (Konya: Konya Koyunoğlu Kütüphanesi, ?, 11330.) 1.

Konya Nüshası	
Kütüphane	Konya Koyunoğlu Kütüphanesi
Koleksiyon	
Yer Numarası	11330
İstinsah Tarihi	?
Müstensih	?
Varak	69
Ölçü	?
Satır	25
Yazı	Nesih
Kâğıt	Beyaz Kâğıt
Cilt	Kurşuni renkli deri ciltli, Miklepli.

2.8. Erzurum Nüshası

Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Bölümü koleksiyonu, Ağâh Sırrı Levent kitaplığında 293 ASL yer numarasıyla kayıtlı bulunan Erzurum nüshasının müstensihî belli değildir. İstinsah tarihi hicri 1208, miladi 1793 olan bu nüshanın ihtiva ettiği beyit sayısı 4127'dir. Yazmanın varak numaraları sonradan Latin rakamlarla yazılmıştır. Konu başlıkları ise kırmızıdır. *Hażret-i Şeyh Nakşî Akkirmânî - Es-şamedânî Kıddase Sırrahunun Gavriyyesi* başlığıyla "Destür" yazılmış ardından besmeleyle mesneviye başlanılmıştır. Yazma nüshanın sonunda ise *Manzûme-i Aynu'l-Hayat Akkirmânî Nakşî Efendi Kıddase Sırrah'ul-'Azîz* başlığıyla yer alan "Aynu'l-Hayat" adlı mesnevisi yer almaktadır.

İlk beyit: "Gel beru ey derdi yoldaş eyleyen
Râh-ı 'aşkda gözlerin yaş eyleyen

Son beyit: Kırar it Nakşîyâ kaldur devâtı
Ki yağıdıñ nâr-ı 'aşka kâ'inâtı"

Erzurum Nüshası	
Kütüphane	Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi
Koleksiyon	Seyfettin Özege Bölümü
Yer Numarası	293 ASL
İstinsah Tarihi	1208
Müstensih	?
Varak	103
Ölçü	?
Satır	17
Yazı	Nesih
Kâğıt	Sarı Kâğıt
Cilt	Siyah deri cilt üzerine sarı renkli kağıt yapıştırılmış.

2.9. Londra (İngiltere) Nüshası (A)

İngiltere-Londra'da British Library, Oriental Manuscripts/ Doğu El Yazmaları, 12181 yer numarasıyla kayıtlı bulunan bu yazma nüshanın müstensihisi Mehmet Rıf'at olup istinsah tarihi hicri 1262-1263, miladi 1846'dır. 4379 beyit sayısı ile Gavriyye'nin hacimli nüshaları arasındadır. Eserin giriş kısmında *Hazā Kitāb-ı Ğavriyye-i Nakşî Efendi Ğaddesallāhu Sırrah* başlığı yazılıdır. Besmele bulunmamaktadır. Yazmanın varak numaraları Arapça rakamlarla kırmızı yazılmıştır. Konu başlıkları yine kırmızıdır. Eserin sonunda "Okuyanı, dinleyeni, yazanı/ Rahmetinle yarlığa sen ya Ganî" şeklinde bir duaya yer verilmiştir. Bir de sonradan eklendiğini düşündüğümüz *Şemsî* mahlaslı, "olmadan" redifli bir gazel son kısımda yer almaktadır.

İlk beyit: "Gel beri ey derdi yoldaş eyleyen
Rāh-ı 'aşğda gözlerin yaş eyleyen"

Son beyit: "Pes durur bu anladınsa ey 'azîz
"Kim bu *Nakşî* eyledi nazmın temiz"

Londra (İngiltere) Nüshası (A)	
Kütüphane	British Library
Koleksiyon	Oriental Manuscripts/ Doğu El Yazmaları
Yer Numarası	12181
İstinsah Tarihi	1262-1263
Müstensih	Mehmet Rıf'at
Varak	1v-90v
Ölçü	238 mm x 174 mm
Satır	21
Yazı	Rik'a
Kâğıt	Çift Kırmızılı Sınırlar
Cilt	?

2.10. Ankara Nüshası (B)

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, M. Ozak I koleksiyonunda, 829 yer numarasıyla kayıtlı bulunan bu yazma nüshanın istinsah tarihi hicri 1303, miladi 1885 olup müstensihisi belli değildir. Yazmanın varak numaraları sonradan Latin rakamlarla yazılmıştır. Konu başlıkları ise kırmızıdır. İhtiva ettiği beyit sayısı 3140'tır. Eserin başlığı *Kitāb-ı Gavriyye Kutbu'l-Ārifin Ğazret-i Eş-şeyh Nakşî Akkirmânî Kaddase Sırrah Te'āla* biçimindedir. Besmele bulunmamaktadır. Yazmanın baş ve son kısmında mavi mühür şeklinde yazılmış Ayete'l-kürsî bulunmaktadır.

İlk beyit: "Gel beru ey derdi yoldaş eyleyen
Rāh-ı 'aşğda gözlerin yaş eyleyen"

Son beyit: "Ğarār it *Nakşîyā* kaldur devāti
Ki yağdıñ nār-ı 'aşka kâ'ināti"

Ankara Nüshası (B)	
Kütüphane	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi
Koleksiyon	M. Ozak I
Yer Numarası	829
İstinsah Tarihi	1303
Müstensih	?
Varak	91
Ölçü	?
Satır	19
Yazı	Rik'a
Kâğıt	Beyaz Kâğıt
Cilt	Kırmızı renkli, üzeri şemseli, kenarları süslemeli kapak.

2.11. İstanbul Nüshası (A)

İstanbul Sadberk Hanım Müzesi, Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları, S.H.M.H.K.Yaz. No: 227 yer numarasıyla kayıtlı bulunan yazma nüshanın müstensih Mehmed Şevkullah olup istinsah tarihi hicri 1303, miladi 1885'tir. İhtiva ettiği beyit sayısı 3179'dur. Yazmanın varak numaraları Arapça rakamlarla kırmızı yazılmıştır. Konu başlıkları yine kırmızıdır. Eserin başlığı *Kitāb-ı Gavriyye-i Kuṭbu'l- 'Ārifin Ḥazret-i Eş-şeyḥ Nakṣī Aḳkirmānī Kaddase Sırrah Te'āla* biçimindedir. Besmele bulunmamaktadır.

İlk beyit: "Gel beru ey derdi yoldaş eyleyen
Rāh-ı 'aşqda gözlerin yaş eyleyen"

Son beyit: "Ḳarār it Nakṣīyā ḳaldur devātı
Ki yaḳdıñ nār-ı 'aşḳa kā'inātı"

İstanbul Nüshası (A)	
Kütüphane	İstanbul Sadberk Hanım Müzesi
Koleksiyon	Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları
Yer Numarası	S.H.M.H.K.Yaz. 227
İstinsah Tarihi	1303
Müstensih	Mehmed Şevkullah
Varak	91
Ölçü	250x175-190x125 mm.
Satır	19
Yazı	Nesih
Kâğıt	Sarı Kâğıt
Cilt	?

2.12. İstanbul Nüshası (B)

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü koleksiyonunda 3392 yer numarasıyla kayıtlı bulunan bu nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Nüshanın *Gavriyye* metnine geçmeden önceki bölümünde birtakım Arapça dua, vird ve ayetlerden oluşan iki varaklık bir kısım bulunmaktadır. 4147 beyit vardır. Konu başlıkları kırmızıdır. Yazmanın varak numaraları Arapça rakamlarla kırmızı yazılmıştır. Metnin başlığı ise *Ġavriyye-i Ĥazret-i Nakşî Akkirmânî Ķaddase Sırrahu'l-Āziẓ* biçimindedir. Besmele bulunmamaktadır.

İlk beyit: “Gel beru ey derdi yoldaş eyleyen
Rāh-ı ‘aşkda gözlerin yaş eyleyen”

Son beyit: “Ķarār it *Nakşîyâ* kaldur devâtı
Ki yaqđıñ nār-ı ‘aşka kâ’inâtı”

İstanbul Nüshası (B)	
Kütüphane	Süleymaniye Kütüphanesi
Koleksiyon	Hacı Mahmud Efendi Bölümü
Yer Numarası	3392
İstinsah Tarihi	?
Müstensih	?
Varak	120
Ölçü	?
Satır	19
Yazı	Rik'a
Kâğıt	Sarı Kâğıt
Cilt	?

2.13. İstanbul Nüshası (C)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları koleksiyonunda 238 yer numarasıyla kayıtlı bulunan bu nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. İhtiva ettiği 4298 beyit sayısı hacimli nüshalar arasındadır. Yazmanın varak numaraları sonradan Latin rakamlarla siyah yazılmıştır. Konu başlıkları ise kırmızıdır. *Hazâ Kitâb-ı Gavriyye* başlığıyla metin kısmı başlatılmış, besmeleye yer verilmemiştir.

İlk beyit: “Buña Ġavriyye nām oldı Ĥudâ’dan
Ki cāhil nesne almaz bu şadâdan”

Son beyit: “Ķarār it *Nakşîyâ* kaldur devâtı
Ki yaqđıñ nār-ı ‘aşka kâ’inâtı”

İstanbul Nüshası (C)	
Kütüphane	İBB Atatürk Kitaplığı
Koleksiyon	Osman Ergin Türkçe Yazmaları
Yer Numarası	238
İstinsah Tarihi	?
Müstensih	?
Varak	124
Ölçü	230x160, 170x110 mm.
Satır	19
Yazı	Nesih
Kâğıt	Sarı Kâğıt
Cilt	Dış ve iç kapaklar ebrulu, miklebli.

2.14. İstanbul Nüshası (D)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları koleksiyonunda 319 yer numarasıyla kayıtlı bulunan bu nüshanın müstensihisi Hoca Eşref olup istinsah tarihi hicri 1314, miladi 1896'dır. İhtiva ettiği beyit sayısı 3144'tür. Konu başlıkları kırmızı olan yazmanın varak numaraları hem Latin hem Arapça olarak yazılmıştır. Bu nüshada da Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda kayıtlı olan Ankara nüshasında ve Konya Koyunoğlu Kütüphanesinde, 11330 yer numarasıyla kayıtlı bulunan Konya yazma nüshasında olduğu gibi Nakşî'ye övgülerin yer aldığı "Destür" ile başlayan bir bölüm yer almaktadır.

"Destür

Hazā kitāb-ı müstetāleb	Va'llāhu 'ālemu bi's-savāb
Ḳuṭbu'l-'ārifin	Ġavsū'l-vāsilin
Şeyḫu'l-mükemmilin seyyidu's-sālikin	li'l- müellifi kitāb-ı Ġavriyye
Menākıb-ı rumūzu'l-ilāhiyye	Şāhibu'l-'unvāni'l-me'āni
Ḥazret-i Nakşî el-Aḳkirmāni	Raḫmetu'llāhi 'aleyhi'r-rabbāni
Ḳaddase sırrah	Es-Şamedāni" ²⁶

Övgü bölümünden sonra eser besmele ile başlamaktadır.

İlk beyit: "Gel beru ey derdi yoldaş eyleyen
Rāh-ı 'aşḳda gözlerin yaş eyleyen"

Son beyit: "Ḳarār it Nakşîyā ḳaldur devāti
Ki yaḳdıñ nār-ı 'aşḳa kā'ināti"

²⁶ Nakşî Ali Akkirmânî, *El-Gavrîye Menākıbı Rumūzi'l-İlâhîye* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 319.) 1.

İstanbul Nüshası (D)	
Kütüphane	İBB Atatürk Kitaplığı
Koleksiyon	Osman Ergin Türkçe Yazmaları
Yer Numarası	319
İstinsah Tarihi	1314
Müstensih	Hoca Eşref
Varak	75
Ölçü	215x140, 150x100 mm
Satır	23
Yazı	Rik'a
Kâğıt	Sarı Kâğıt
Cilt	Kırmızı renkli, üzeri şemseli, iç kapaklar ebrulu.

2.15. İstanbul Nüshası (E)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları koleksiyonunda 633 yer numarasıyla kayıtlı bulunan bu nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. *Gavriyye* nüshaları içerisinde en az beyte sahip olan nüshadır. 2905 beyit ihtiva etmektedir. Dış kapakta ve varaklarda yıpranmış görüntüsü vardır. Kitabın bitiminde sonradan eklendiğini düşündüğümüz bir gazel vardır. Konu başlıkları kırmızı olan yazmanın varak numaraları Arapça rakamlarla siyah yazılmıştır. Eserde *Kitâb-ı Gavriyye Nakşî Akkirmânî* başlığı yer almakta olup besmele kullanılmamıştır.

İlk beyit: “Buña Ğavriyye nâm oldı Ğudâ’dan
Ki câhil nesne almaz bu şadâdan”

Son beyit: “Pes durur bu nazm bana gel sen emin
Kim okursa *Nakşîyâ* olsun emin”

İstanbul Nüshası (E)	
Kütüphane	İBB Atatürk Kitaplığı
Koleksiyon	Osman Ergin Türkçe Yazmaları
Yer Numarası	633
İstinsah Tarihi	?
Müstensih	?
Varak	141
Ölçü	200x145, 145x105 mm
Satır	11
Yazı	Rik'a
Kâğıt	Sarı Kâğıt
Cilt	Siyah cilt, miklebli.

2.16. Londra (İngiltere) Nüshası (B)

İngiltere-Londra'da British Library, Oriental Manuscripts/ Doğu El Yazmaları, 12481 yer numarasıyla kayıtlı bulunan bu yazma nüshanın müstensihî belli değildir. İstinsah tarihi ise 18. yüzyıl olarak belirtilmiştir. Bu nüshanın metin temini yapılamamıştır.

Londra (İngiltere) Nüshası (B)	
Kütüphane	British Library
Koleksiyon	Oriental Manuscripts/ Doğu El Yazmaları
Yer Numarası	12481
İstinsah Tarihi	18.yüzyıl
Müstensih	?
Varak	1v-117v
Ölçü	190 mm x 125 mm
Satır	21
Yazı	Rik'a
Kâğıt	Sarı Kâğıt
Cilt	?

Sonuç

17. yüzyılda tasavvufî cereyanın hâlâ etkisinin devam ettiği, tekke ve tarikatların toplumda kabul gördüğü bir dönemde yaşayan ve yaşamını tasavvufa, tasavvufî öğretilere adanmış mutasavvıf bir şairdir Nakşî Ali Akkırmanî. Yaşadığı dönemdeki insanlara, müritlerine hep tasavvuf odaklı irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Yazmış olduğu şiirlerin çoğunda tasavvufî bir coşku göze çarpmaktadır. Hedef kitlesine tasavvufî düşüncelerini aktarırken fikirlerini sağlam temellere dayandırmak isteyen Nakşî, bunu yaparken genellikle ayet ve hadislerden istifade yoluna gitmiştir. Sosyal fayda prensibini şiirlerinde ilke edinen Nakşî, ulema sınıfından olmasına rağmen süslü sanatlî söylemleri, ağıdalı ifadeleri hep ikinci planda tutmuştur. Onun için önemli olan mesele tasavvufî öğretilerle halka faydalı olmaktır. Bu tutum mutasavvıf sanatçıların birçoğunda görülen belirgin bir özellik olmakla birlikte Nakşî Ali Akkırmanî'de daha da aşikârdır. Didaktik bir tarz benimseyen sanatçıların hemen hemen hepsinde olan anlaşılabilirliği ön planda tutma gayesi Nakşî'de de görülmektedir. Şiirlerini halkın anlayabileceği sadelikte, yalın ve akıcı bir üslupla yazmayı ilke edinmiştir. *Gavriyye* mesnevisinde karşılaştığımız dil ve anlatım özellikleri benimsediği üslupla da bire bir örtüşmektedir.

Nakşî Ali Akkırmanî'nin *Gavriyye* mesnevisini esas alan A. Halim Ulaş'ın yüksek lisans çalışması²⁷ sosyal bilimler adına atılan adımlar ve temel oluşturma yönüyle önem arz etmektedir. Ancak bununla birlikte varlığı hakkında yeni elde edilen bilgiler ekseninde verilerin incelenmesi, değerlendirilmesi, bilinip görülemeyen veya incelenemeyen yeni nüshaların varlığı ve bu yeni nüshaların incelenmesi *Gavriyye*'nin daha sağlıklı zeminde karşılaştırılmasına olanak hazırlayacaktır. Böylelikle yapılacak yeni değerlendirmelerde göz ardı edilebilen hususiyetler ortaya çıkarılarak bilimsellik adına daha iyi ve daha doğru adımlar atılmış olacaktır. Bu sebeplerle bir çaba içerisinde oluşumuzun gayesi *Gavriyye*'nin

²⁷ Ulaş, *Nakşî Ali Akkırmanî Hayatı, Sanatı, Edebi Şahsiyeti ve Gavriyye Mesnevisi*.

yeniden okunup etraflıca değerlendirilmeye tabi tutulmasıdır. Bu amaçla bahsimize konu olan eserin bilinmeyen nüshalarına ulaşılmaya çalışıldı. Yaptığımız yurt dışı, yurt içi kütüphane ve katalog taramalarında Ulaş'ın çalışmasında dört adet olarak belirttiği nüshaların sayısını, on altı olarak tespit ettik. Bu nüshaların altı tanesi yurt dışı, on tanesi ise yurt içi kaynaklıdır. Nüshaların künye bilgilerinin olmadığı yüksek lisans çalışmasında sadece belirtilen bir dipnotta değerlendirilen nüshalardan birinin Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Bölümü koleksiyonu, Agâh Sırrı Levent kitaplığı 293 ASL yer numarasıyla kayıtlı bulunan Erzurum nüshasının olduğu tahmin edilmektedir. Diğer nüshaların ise tenkitli metnin dipnot bölümlerinde B, C, D gibi harflerle isimlendirildiği görülmektedir. Bu yaklaşım kafalardaki soru işaretlerinin artmasına ve çalışmanın müphemliğinin devamına neden olmaktadır.

Gavriyye'nin yurt dışı ve yurt içindeki bilinmeyen bu zengin nüsha çeşitliliği eserin ve Nakşî Ali Akkirmânî'nin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Dönemin şartlarına göre Ulaş'ın yüksek lisans tezi yeterli ve olgun bir çalışma olarak gözükmektedir. Ancak günümüzdeki teknik alt yapının gelişmesi ve araştırma-inceleme imkânlarının genişliği gibi nedenlerden dolayı yeni bilgiler-veriler ekseninde eserin bir kez daha incelenmesi yerinde bir karar olacaktır. Beyit sayısı olarak daha hacimli nüshaların varlığı eserin içeriğine şüphesiz ciddi katkılarda bulunacaktır. Bu değerlendirmeler ışığında *Gavriyye* mesnevisinin yeniden tam anlamıyla bir edisyon kritik çalışmasına tabi tutulmasının bir ihtiyaç olduğu düşüncesi ağırlık kazanmıştır.

Finansman <i>Funding</i>	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. <i>The author declared that this study has received no financial support</i>
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. <i>The author has no conflict of interest to declare.</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir. <i>It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.</i>
Etik İlkeler ve Yayın Politikası <i>Ethical Principles and Publication Policy</i>	https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem/policy https://dergipark.org.tr/en/pub/hikem/policy
Telif Hakkı <i>Copyright</i>	Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NCND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. <i>This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License.</i>

Kaynakça

- Akkirmânî, Nakşî Ali. *El-Gavrîye Menâkıbı Rumûzi'l-Îlâhîye*. Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2698.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *El-Gavrîye Menâkıbı Rumûzi'l-Îlâhîye*. İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 319.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Gavrîyye*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Bölümü, Agah Sırrı Levent Kitaplığı, 293.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Gavrîyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, 3392.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Gavrîyye*. Vatikan: Vatikan Kütüphanesi, Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Vat. Turc.155.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Hazâ Kitâb-ı Gavrîyye*. Berlin: Berlin Eyalet Kütüphanesi, Staatsbibliothek, Marburg, Ms. or. oct. 1901.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Hazâ Kitâb-ı Gavrîyye*. Londra: Londra British Library, Oriental Manuscripts/ Doğu El Yazmaları, 12181.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Hazâ Kitâb-ı Gavrîyye*. Londra: Londra British Library, Oriental Manuscripts/ Doğu El Yazmaları, 12481.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Hazâ Kitâb-ı Gavrîyye*. İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 238.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Kitâb-ı Gavrîyye*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, M. Ozak I, 839.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Kitâb-ı Gavrîyye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, 633.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Kitâb-ı Gavrîyye*. İstanbul: İstanbul Sadberk Hanım Müzesi, Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları, 227.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Kitâb-ı Gavrîyye*. Konya: Konya Koyunoğlu Kütüphanesi, ?, 11330.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Kitâb-ı Gavrîyye*. Kütahya: Kütahya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi, Nadir Eserler, 24314.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Manzûme-i Gavrîyye*. Berlin: Berlin Eyalet Kütüphanesi, Staatsbibliothek, Marburg, Ms. or. oct. 2274.
- Akkirmânî, Nakşî Ali. *Manzûme-i Gavrîyye*. Kıbrıs: Kıbrıs Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Arşivi, 74.
- Atik, Hikmet. *Nakşî Ali Akkirmânî Dîvânı İnceleme-Metin*, Sivas: Buruciye Yayınları, 2011.
- Atik, Hikmet. *Nakşî Ali Akkirmânî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*. nşr. A. Fikri Yavuz- İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.
- Çoban, Hüveyda. *Nakşî Ali Akkirmânî'nin Esrâr-nâme İsimli Eseri (Tenkitli Metin – İnceleme)*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1992.
- İpekten, Haluk vd., *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1998.

Safâyi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi. Bölümü, No:2549.

Samancıoğlu, Şevket Enes, *Mecma'ı Gevher-i Esrâr*, Ankara: İksad Yayınevi, 2023

Suzak, Yağmur. *Nakşî Ali Akkirmânî Divanı'nın Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Ulaş, A. Halim. *Nakşî Ali Akkirmânî Hayatı, Sanatı, Edebi Şahsiyeti ve Gavriyye Mesnevisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Uludağ, Süleyman. "İşârî Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 02 Ocak 2025.

Umagan, Suat. *Nakşî Ali Akkirmânî Aynu'l-Hayat (Tenkitli İnceleme Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Vardar, Beste. *Nakşî Divanı'nda Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Yıldırım, İsmail. *Nakşî Ali Akkirmânî Esrâr-nâme (İnceleme- Mukayeseli Metin-Tıpkı Basım)* Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2020.

HAC İBADETİ BAĞLAMINDA TAHÂVÎ VE CESSÂS'IN FIKİHÇİ
KİMLİKLERİNİN AHKÂM TEFSİRLERİNE YANSIMASI

THE REFLECTION OF THE JURISTIC IDENTITIES OF TAHAVÎ AND
CESSÂS IN THE COMMENTS OF AHKAM IN THE CONTEXT OF HAJJ
WORSHIP

İbrahim Demircan

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr., Presidency of Religious Affairs

i.demircan_88@hotmail.com

 0000-0001-7878-7681

Makale Bilgisi/Article Information

<h1>HİKEM</h1>					
Mart/March 2025		Cilt/Volume: 3		Sayı/Issue: 1	
Makale Türü <i>Article Type</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>	Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>		
Geliş Tarihi <i>Received</i>	15.01.2025	Kabul Tarihi <i>Accepted</i>	18.02.2025		
Yayın Tarihi <i>Published</i>	30.03.2025	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem			
Atıf Bilgisi <i>Citation</i>	İbrahim Demircan, “Hac İbadeti Bağlamında Tahâvî ve Cessâs’ın Fıkıhçı Kimliklerinin Ahkâm Tefsirlerine Yansımaları”, <i>Hikem</i> 3/1 (2025), 49-62.				
DOI	10.63022/hikem.1619937				

Öz: *Ahkâmü'l-Kur'ân* türü eserler ibâdât, muâmelât ve ukûbât/ceza hukuku ile ilgili (ahkâm) âyetlerinin tefsirine dair yazılan eserlerdir. Dolayısıyla bu eserler vahyin tamamı yerine yalnızca ahkâm âyetlerinin tefsirlerini konu edinmektedir. Çalışmada Hanefî mezhebinin meşhur âlimlerinden Tahâvî ve Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı tefsirlerinde hac ibadetini nasıl ele aldıkları incelenmektedir. Araştırmanın amacı, fıkıhçı kimlikleri ile tanınan müelliflerin fıkıhçı kimliklerinin tefsir eserlerine ne ölçüde yansıdığını tespit etmektir. Bunun yanı sıra çalışmada Hanefî doktrini içerisinde önemli görülen bazı fûru-i fıkıh eserlerinde de hac ibadetinin işleniş biçimleri irdelenmektedir. Bunun amacı ise Tahâvî ve Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* eserleri ile Hanefî fûru-i fıkıh eserleri arasında mukayese imkânının sağlanmasıdır. Dolayısıyla çalışma, *Ahkâmü'l-Kur'ân* ile fûru-i fıkıh eserlerinde hac ibadetinin benzer ve farklı yönleri ile bunun nedenlerini belli ölçüde irdelenmektedir. Araştırdığımız kadarıyla fûru-i fıkıh literatürünün muhtevasının gelişmesinde müelliflerin ilmi birikimlerinin yanı sıra yaşadıkları dönemde ortaya çıkan fıkıh yeni soru ve sorunların etkili olduğu söylenebilir. Nitekim ahkâm tefsirleri ile fıkıh eserlerinde ele alınan konular süreç içerisinde ihtiyaca göre genişletilmiş veya kapsam dışında tutulabilmiştir. Sonuç olarak çalışma ile Tahâvî ve Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı tefsir eserlerinde akli ve naklî delilleri birlikte kullanarak fıkıh analizlerde buldukları ve hac ibadeti ile ilgili bazı konuların ahkâm tefsirlerine nazaran fıkıh eserlerinde daha yüzeysel işlendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hac, Menasik, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Tefsir.

Abstract: Works of the *Ahkam al-Qur'an* type are works written on the interpretation of (ahkam) verses related to worship, transactions and ukûbât/criminal law. Therefore, these works only focus on the interpretations of the verses of the provisions rather than the entire revelation. The study examines how Tahâvî and Cessâs, two of the famous scholars of the Hanafi sect, discuss the act of pilgrimage in their commentary titled *Ahkam al-Qur'an*. The purpose of the research; The aim is to determine to what extent the fiqh identities of the authors known for their fiqh identities are reflected in their tafsir works. In addition, the study examines the ways in which the pilgrimage is handled in some works of fiqh, which are considered important within the Hanafi doctrine. The purpose of this is to provide the opportunity for comparison between the *Ahkam al-Qur'an* works of Tahâvî and Cessâs and the Hanafi fûru-i fiqh works. Therefore, the study examines to a certain extent the similar and different aspects of pilgrimage and the reasons for it in the works of *Ahkam al-Qur'an* and Fûru-i Fiqh. As far as we have researched, it can be said that the development of the content of the fûru-i fiqh literature was influenced by the scientific knowledge of the authors as well as the new questions and problems in fiqh that emerged during the period in which they lived. As a matter of fact, the subjects covered in the commentary on the provisions and the works of fiqh could be expanded or excluded depending on the need in the process. As a result, it has been determined in the study that Tahavi and Cessâs made fiqh analyzes by using rational and transmitted evidence together in their exegetical works called *Ahkam al-Qur'an*, and that some issues related to the pilgrimage were treated more superficially in their fiqh works compared to their exegetical tafsir works.

Keywords: Islamic Law, Hajj, Manasik, *Ahkam al-Qur'an*, Tafsir.

Giriş

Hac, İslâm'ın mükelleflere farz kıldığı birçok ibadeti içerisinde barındıran, gerekli şartları taşıyanlara ömürlerinde bir kez yapması farz olan müstesna bir ibadettir. Diğer ibadetlerde olduğu gibi hac ibadetine de mezhepler arasında farklı bazı uygulamalar bulunmaktadır. Bunun sebebi hukukçuların nasları farklı bakış açıları ile değerlendirmeleridir. Araştırdığımız kadarıyla Tahâvî (ö. 321/933) ve Cessâs'ın (ö. 370/980) *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserlerinin rivâyet ve re'y açısından karşılaştırılması¹, ahkâm tefsirlerinde istinbat meselesi² ve hac ibadetinin hükümleri hususunda mezhep farklılıkları³ gibi çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte hac ibadetinin ahkâm tefsirleri ile fûru-i fıkıh eserlerinde ele alınış biçimleri karşılaştırmalı olarak ele alınmamıştır. Bu bağlamda çalışma, bazı Hanefî fûru-i fıkıh eserleri ile *Ahkâmü'l-Kur'ân* sahibi olan Tahâvî ve Cessâs'ın eserlerinde hac ibadetinin ele alınış biçimlerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

Ahkâmü'l-Kur'ân türü eserler; ibâdât, muâmelât ve ceza hukukuyla ilgili âyetlerin tefsirini konu edinen ve bu alanda yazılan eserlere verilen ortak addır.⁴ Hanefî mezhebinin önemli müelliflerinden Tahâvî ve öğrencisi Cessâs'ın "hac ibadeti" bağlamında fıkıhçı kimliklerinin tefsir eserlerine yansıması ile Hanefîlerin fûru-i fıkıh eserlerinin muhteva bakımından gelişim seyrini irdelemek de makalenin amaçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda öncelikle ahkâm tefsirleri ardından bazı Hanefî fûru-i fıkıh eserlerinde hac ibadetinin ele alınış biçimleri üzerinde durulacaktır. Böylece "hac ibadeti" özelinde ahkâm tefsirleri ile fıkıh eserlerinin içerik ve yöntem farkı tespit edilecektir.

1. Tahâvî'nin Ahkâm Tefsirinde Hac İbadeti

Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde hacda yapılması gereken ibadetler/menâsik anlamında "Kitâbü'l-hac ve'l-menâsik" başlığıyla ilk olarak "Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)dir. Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir"⁵ âyetlerinin tefsirine yer verir.⁶

Ona göre ilgili âyette zikredilen *وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ حَاجُّ النَّبِيِّ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا* "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"⁷ kısmı, bu ibadetin farz olduğunun başka bir ihtimal barındırmayacak şekilde anlaşılan (muhkem) delilini oluşturur. O, hac ibadetinin hangi vakit aralıklarında yapılması gerektiğiyle ilgili kapalılığın "Hac, bilinen aylardadır."⁸ âyetiyle açıklığa kavuştuğunu belirtir. Ona göre bilinen aylar ise İbn Abbas'ın rivâyet ettiği "Bilinen aylar hicri takvimdeki Şevval ve Zilkade aylarının tamamı ile

¹ Zeyben Soyarslan, "Ebû Ca'fer et-Tahâvî (Ö. 321/933) ve Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs'ın (Ö. 271/981) Ahkâmü'l-Kur'ân'larının Rivâyet ve Re'y Kullanımları Açısından Karşılaştırılması", *Diyanet İlmî Dergi* LX/2 (2024), 423-460.

² Mehmet Nurullah Aktaş, "Ahkâm Tefsirlerinde İstinbat Meselesi: Suyûtî'nin el-İklîl fî İstinbâtî't-Tenzîl Adlı Tefsiri Örneği", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2023), 57-74.

³ Mualla Akyol, "Hac İbadetinin Hükümleri Hususunda Hanefî ve Mâlikî Âlimleri Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2020), 173-179.

⁴ Bedreddin Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 8 Ocak 2025).

⁵ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Âl-i İmrân 3/96, 97.

⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân'il-Kerîm*, thk. Saadettin Ünal (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1998), 2/7.

⁷ Âl-i İmrân 3/97.

⁸ el-Bakara 2/197.

Zilhicce ayının ilk on günüdür.”⁹ şeklindeki hadisle netlik kazanmıştır.¹⁰ Tahâvî'nin hac ibadeti ile ilgili âyetleri tefsir etmede izlediği deliller hiyerarşisine bakıldığında rivâyet tefsiri metodunu¹¹ kullanarak eserini kaleme aldığını söylemek mümkündür.¹²

Kur'ân-ı Kerîm'de hac ibadetinin ömürde bir kez mi, imkân bulunan her fırsatta mı yapılmasının farz olduğuna dair herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Tahâvî, hac ibadetinin ömürde bir kez yapılmasının farz, ilki dışında yapılacak diğer hac ibadetlerinin ise nafîle cinsinden bir ibadet sayılacağına Hz. Peygamber'e (as) konu ile ilgili sorulan bir soru neticesinde açıklığa kavuştuğunu aktarır.¹³ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde konu ile ilgili farklı senetlerle gelen birçok hadisi râvî zinciriyle birlikte zikreder. Bu, onun hadis ilmîne olan vukûfiyetini ve dolayısıyla muhaddis kimliğinin tefsir eserine yansımaları göstermesi açısından dikkat çekicidir.¹⁴

Tahâvî, haccın farz oluşuyla ilgili âyetin “Yoluna gücü yetenler”¹⁵ kısmından aklen anlaşılana Kâbe'ye gitme gücünün bulunması olduğu kanaatindedir. Bununla birlikte ona göre Kâbe'ye gitmeye güç yetirmek azık/yiyecek/yolluk ve binit/araç teminine bağlıdır. Nitekim Hz. Peygamber, sahabenin *مَا السَّبِيلُ إِلَيْهِ* “Ona yol bulmak nedir?” sorusunu

الرَّادُ وَالرَّاحِلَةُ “azık ve binittir” şeklinde cevaplamıştır.¹⁶ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde Mekke'ye gelecek olanların buldukları ülkeye göre Kâbe'ye uzaklığının birbirinden farklı oluşu¹⁷ ile Mekke'de oturup Kâbe'ye yürüyerek ulaşma imkânı bulana “azık ve binit” temin etmesinin şart olmadığından hareketle azık ve binit dışında Kâbe'ye ulaşmaya engel olan diğer bütün durumların, hac ibadetini mükelleften düşüreceği kanaatine ulaşır. Dolayısıyla ona göre Hz. Peygamber'in azık ve binit temin etmeyi zikretmesi haccın mükellefe farz olmasının sebebini oluşturmaktadır. Aksi hâlde Mekke'de ikamet edenin de azık ve binit temin etmesinin şart olması gerekirdi. Oysa Mekke'de oturanlar için böyle bir şart bulunmamaktadır. Dolayısıyla Tahâvî'ye göre azık ve binit teminine gücü yettiği hâlde bedenen zayıflık-hastalık yahut aşırı yaşlılık veya yolda düşman, yırtıcı hayvan, sel vb. tehlikeler devam ettiği sürece sanki azık ve binit şartı gerçekleşmemiş gibi bu ibadetin ifası mükelleften düşmektedir.¹⁸

Tahâvî'ye göre bu engellerden yaşlılık veya bedenen haccı ifaya engel olan kalıcı bir hastalık sebebiyle maddi durumu olan mükellefin kendisi yerine bedel (kendisi adına hac yapacak) birini göndermesi gerekir. O, ahkâm tefsirinde bu görüşün fikhî dayanağı olarak mefhum açısından aynı, rivâyet zinciri ve hadis metnindeki lafızlar açısından farklı birçok hadise yer verir.¹⁹

⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l 'ilmiyye, ts.), 4/559.

¹⁰ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/7.

¹¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 524.

¹² Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/7.

¹³ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/8.

¹⁴ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/7-11.

¹⁵ Âl-i İmrân 3/97.

¹⁶ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/12.

¹⁷ Zira Mekke'ye yakın bir yerde oturan kişi binit olmadan da Mekke'ye ulaşabilir. Buradan hareketle Tahâvî azık ve binit temininin hac ibadetinin “sebebi” olduğu kanaatine ulaşır. Bk. Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/12.

¹⁸ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/12.

¹⁹ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/12-15.

Tahâvî tefsirinde, Kur'ân-ı Kerîm'de hac ibadetine nasıl başlanacağına açıklanmadığını ancak ilgili âyetin *فَمَنْ قَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ* “Kim (hac aylarında) hacca niyet ederse/başlarsa” kısmında yer alan *فِيهِنَّ* kelimesinden maksadın bazılarına göre bizzat ihrama girme olduğunu hatırlatır. Bu görüşte olanlara göre ihram elbisesinin giyilmesi ile hac ibadetine başlanmış olmaktadır. Diğer bir ifadeyle ihram elbisesinin giyilmesi ile hac ibadeti fiilen başlamış sayılır. Ancak Tahâvî, ilim ehlinin tamamına göre *فِيهِنَّ* kelimesinden maksadın ihrama girdikten sonra “lebbeyk”²⁰ sözcüğüyle başlayan ve Hz. Peygamber'den nakledilen zikir sözlerinin söylenmesi olduğu kanaatindedir.²¹ Dolayısıyla ona göre de ancak telbiyenin söylenmesi ile hac ibadeti başlar. Ebû Hanîfe ve İmameyn de bu hususta aynı kanaati paylaşmaktadırlar. Nitekim onlara göre namaza başlamada tekbir ne ise hac için telbiye getirmek de odur.²²

Tahâvî daha sonra mîkât sınırlarının tespiti ile ilgili Hz. Peygamber'den gelen rivâyetleri tek tek sıralar. Son olarak telbiyenin hac için ihram namazından sonra söylenmesinin Ebû Hanîfe ve imameyne göre müstehap olduğuna değinir. O yukarıda yer verilen ilgili âyetin ilk kısmının tefsirini bu şekilde tamamladıktan sonra âyetin devamı olan *فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ* “Hac esnasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve kavga etmek yoktur” kısmını da aynı metotla tefsire devam eder.²³

Hanefî bir fakih ve muhaddis olan Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde ahkâm âyetlerini sure ve âyetlerin tertip sırasını gözeterek tefsir eder. Tahâvî'nin tefsir eserini diğer ahkâm tefsirlerinden farklı olarak fıkıh eserlerindeki bab başlıklarına göre ele alması onun fıkıhçı kimliğinin tefsire yansımasını göstermesi açısından önem arz etmektedir.²⁴

1.1. Değerlendirme

Tefsir eserleri genel anlamda âyetlerin farklı metotlarla tefsir edildiği eserlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla Tahâvî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında hac ibadeti bağlamında ele aldığımız konu, “rivâyet tefsiri” metodu ile ele alınmıştır. Nitekim eserinde ele aldığı konu ile ilgili birçok hadise farklı rivâyet zinciriyle birlikte yer verdiği görülmektedir. Tahâvî, âyetlerin tefsirinden sonra aklı²⁵ ve naklî deliller ışığında fıkhi analizlerde bulunmayı da ihmal etmez.²⁶ Tahâvî'nin Hanefîlere göre kadınların tek başına hacca gitmelerinin caiz olmadığına dair farklı senetlerle birçok hadis rivâyet etmesi ve Hz. Ali'nin hac ayları girmeden önce ihrama girilebileceği görüşünün kıyasa daha uygun olduğunu fıkhi analizlerle izah etmesi, onun muhaddis ve fıkıhçı kimliklerinin tefsir eserine yansımalarını göstermektedir.²⁷

Tahâvî'nin ahkâm tefsirine bakıldığında bağlı bulunduğu Hanefî mezhebine ait görüşlerin daha isabetli olduğunu ispatlamak için nakli delillerin yanı sıra aklî istidlâlleri de sıkça kullanması ile ele aldığı fıkhi bir meseleyi her yönüyle temellendirme çabası birlikte

²⁰ İhrama girenlerin “lebbeyk” şeklinde başlayan zikir cümlelerini söylemesi. Bk. Salim Ögüt, “Telbiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Şubat 2025).

²¹ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/22.

²² Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/26.

²³ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/31.

²⁴ Davut İltaş, “Tahâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Aralık 2024).

²⁵ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/39, 57, 62.

²⁶ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/41.

²⁷ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/20, 21.

değerlendirildiğinde onun fıkıhçı kimliğinin tefsir eserine ne ölçüde yansıdığı daha iyi anlaşılmaktadır.²⁸

2. Cessâs'ın Ahkâm Tefsirinde Hac İbadeti

Cessâs da ahkâm tefsirinde hocası Tahâvî gibi sure sıralamasını dikkate almaktadır. Ancak o, hocasından farklı olarak ahkâm âyetlerini barındıran surelerin tamamına eserinde yer verirken sadece ahkâm âyetlerinin tefsirini yapar. İçerisinde ahkâm âyeti bulunmayan surelere ise eserinde yer vermez.²⁹

Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde hac ibadetini *بَابُ فَرَضِ الْحَجِّ* "bâbu fardî'l-hac" hac ibadetinin farz oluşu ile ilgili bölüm başlığı altında ele alır. O da hocası gibi ilk olarak *يَوْلَاكُمْ اللَّهُ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا* "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"³⁰ âyetinin tefsirine yer verir. Cessâs, bu âyette haccın farz olduğunun açıkça bildirildiğini ve hacca gitmeye güç yetirmekten maksadın Hz. Peygamber'in (as) beyanı ile *الرَّأْدُ وَالرَّاحِلَةُ* "azık ve binit" teminini sağlamak olduğunu dile getirir.³¹ Ona göre azık ve binit teminine güç yetirmekten maksat, meşakkate girmeksizin hacca ulaşma imkânının elde edilmesidir. Zira bineğe binemeyecek derecede yaşlı veya kronik bir hastalığı olanlar ile Mekke'ye yakın bir yerde oturmakla birlikte biniti olmayan ve yürüyerek de Kâbe'ye ulaşması zor/meşakkatli olan kişilere de hac ibadeti farz değildir. Dolayısıyla Cessâs'a göre "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi..." ile kastedilen şey, maddi-manevi herhangi bir özrü olmaksızın Kâbe'ye ulaşmaya muktedir olabilmektir.³² Hac ibadeti ancak bu kudrete sahip olan yetişkin erkek müslümana farzdır.³³ Nitekim hac ibadeti, azık ve biniti olduğu hâlde yolda düşman korkusu, bedeni zayıflık vb. sebeplerle seyahatten alıkonan kişilerden de sakıt olur. Zira zikredilen bu etkenler birer zorluk ve özürdür. Allah ise kulu için zorluk/meşakkat dilemez.³⁴

Cessâs yukarıda zikredilenlerin yanı sıra Hanefilere göre kadının mahremi olmaksızın yolculuğa çıkmasının yasaklandığı "Kadının yanında mahremi olmaksızın üç günlük mesafede bir yere gitmesi caiz değildir"³⁵ hadisine de yer verir.³⁶ Ona göre bu hadis; eşi haccetmek isteyen bir mücahidin Hz. Peygamber'den eşinin tek başına haccetmesi için izin istemesi üzerine söylenmiştir. Cessâs ahkâm tefsirinde "Kadınların mahremsiz bir şekilde yolculuk yapmalarının uygun olmadığı"³⁷ ile ilgili yer verdiği hadisten fıkhi bazı hükümler istinbat³⁸ eder. Ona göre bu hadisten üç hüküm çıkarılabilir. İlki, Hz. Peygamber'in genel anlamda "üç günlük mesafe" zikretmesi, kadının bu mesafedeki herhangi bir yere mahremi

²⁸ Bu yönleriyle *Ahkâm'ül Kur'ân* türü eserler "fıkhi tefsir" kategorisinde de değerlendirilebilir. Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 470.

²⁹ Yunus Vehbi Yavuz, "Ahkâmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 23 Aralık 2024).

³⁰ Âl-i İmrân 3/97.

³¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l İslâmi, h.1405), 2/307, 308.

³² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/308.

³³ Kadının ise buna ek olarak bir mahremle haccetmesi şarttır. Bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/308.

³⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/308.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, ts., 2/43.

³⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/308.

³⁷ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 2/43.

³⁸ Naslardan hüküm çıkarma anlamında fıkıh usulü terimi. Bk. Ferhat Koca, "İstinbat", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Şubat 2025).

olmaksızın yolculuk edemeyeceğini gösterir. İkincisi, Hz. Peygamber'in ilgili soruyu soran sahabeye "Sen de hanımınla haccet" demesinden kadının hacca dahi mahremi olmaksızın gidemeyeceğini gösterir. Son olarak Cessâs'a göre eşinin haccetmesi ile ilgili soruyu soran sahabeye gazveyi bırakıp hanımıyla hacca gitmesinin tavsiye edilmesiyle, hac ibadetinin kadınlara da farz olduğunun anlaşılması gibi fıkhi istinbatlar çıkarılabilir.³⁹

Cessâs, kadının ister nafile ister farz olsun hacca mahremi olmaksızın gidemeyeceği hükmüne de Hz. Peygamber'in, kadının yapacağı bu haccın nafile mi farz mı olduğunu sormamasından hareketle ulaşır. Dolayısıyla ona göre hacca "güç yetirme" şartları arasında kadınların erkeklerden fazla olarak bir de yanında bir mahreminin bulunması şartı aranmaktadır.⁴⁰

Cessâs'a göre yukarıda sayılan şartları yerine getirmeden ölen kadın, yaşlı, kronik hasta vb. kişilerin ise kendi adına hacc edilmesini vasiyet etmeleri ve gönderilen kişinin masraflarının ölenin malından karşılanması gerekir. Zira Cessâs'a göre hac ibadeti ancak azık ve binit imkânı bulana farz olur. Ancak bu farzın ifası azık ve binit temini ile bizzat Kâbe'ye gitme gücüne de bağlıdır. Herhangi bir özür sebebiyle hacca gidemeyen kişi ise yerine bir başkasını göndermek zorundadır. Cessâs'a göre hastalık veya kadınlar için mahrem birinin bulunmaması gibi bir mazeret sebebiyle yerine bedel gönderenlerden hasta olanın ölene kadar iyileşmemesi, mahremi olmayanın da mahrem birini bulamadan ölmesi hâlinde yaptırdıkları bedel hac, onlardan hac ibadetini düşürür. Aksi hâlde yani hasta olan müvekkilin iyileşmesi veya kadının mahrem birini bulmasıyla bu şartlar oluşmazdan evvel gönderdikleri bedel hac bu kişilerden farz olan hac ibadetini düşürmez.⁴¹

Cessâs "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"⁴² âyetinin tefsirinde fıkhi açıdan hac ibadetinin fakirlere farz olmadığı hâlde fakir birinin Kâbe'ye yol bulması hâlinde bu ibadetin kendisinden sakıt olup olmayacağı hususuna da yer verir. Cessâs bu konuda tıpkı Şâfiîler gibi fakir bir kimsenin haccetmeye imkân bulup haccetmesi hâlinde yaptığı hac ile farz hac ibadetinin yerine gelmiş olacağı kanaatindedir. Ancak ona göre kölenin yaptığı haccın Şâfiîlere göre geçerli olan farz hac kabul edilmesi tutarsızdır. Zira ona göre doğru olan Hanefîlerin haccın köleye farz olmadığı yönündeki görüşüdür.⁴³

Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde Hanefîlerin kölenin yapacağı haccın farz hac kabul edilmeyeceği⁴⁴ hususundaki görüşlerinin daha isabetli olduğunu şöyle temellendirir: Azık/yiyecek ve binite malik/sahip olanlara hac ibadeti farzdır. Kölenin ise mülkiyetinde bir şey olmadığı gibi bizzat kendisi sahibinin mülkü pozisyonundadır. Dolayısıyla köleler hac ibadeti ile mükellef değildirler. Cessâs tefsirinde, Şâfiî hukukçuların fakir birinin hac ibadeti ile mükellef olmadığı hâlde fakirken Kâbe'ye gitmeye güç yetirip haccetmesiyle farz haccı yapmış kabul edildiği hâlde neden kölenin hacca güç yetirip haccetmesi durumunda haccını kabul etmediklerini sorgular. Buna göre fakirin haccı kabul oluyorsa kölenin haccı da farz hac kabul edilmeli değil midir? Cessâs, sorduğu soruyu şöyle cevaplar; Fakir mülkiyete ehil kabul edildiği hâlde köle mülkiyete ehil değildir. Fakirin hac ile mükellef olmama nedeni mülkiyete ehil olmadığından değil, hac için gerekli olan azık ve binite fakir olduğu dönemde malik/sahip

³⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/309.

⁴⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/309.

⁴¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/310.

⁴² Âl-i İmrân 3/97.

⁴³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/310.

⁴⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/310.

olmamasından dolayıdır. Kâbe'ye bir şekilde ulaşabilen ise ayrıca azık ve binite sahip olmak zorunda değildir. Zira azık ve binit zaten Kâbe'ye ulaştırmak için şarttır. Kölenin hac ibadeti ile mükellef olmama nedeni ise kölelik vasfı devam ettiği sürece mülkiyete malik olamayışıdır.

2.1. Değerlendirme

Cessâs'ın, ahkâm âyetlerini tefsir ederken birçok fıkhi analiz ve akli istidlâllerle naslardan hüküm istinbatında/çıkarımında bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte Cessâs tefsirinde hocası Tahavî gibi ilgili hadis rivâyetlerinin farklı senet zincirlerine sık sık yer vermek yerine daha çok akli⁴⁵ ve naklî delillerle Hanefî mezhebinde kabul edilen fıkhi görüşlerin isabetli olduğunu temellendirmektedir. Cessâs'ın ahkâm âyetlerini tefsir ederken âyet ve hadisler dışında akli istidlâllerde bulunması eserinin dirâyet⁴⁶ türü bir tefsir olduğunu göstermektedir. Öte yandan Cessâs'ın tefsir eserinde fakir veya kölenin hac ibadetiyle mükellef olup olmadıklarına dair bazı fikhî bahisler açması, ilgili konu hakkında diğer mezhep imamlarının da görüşlerine yer vermesi, farklı mezhep imamlarının konu ile ilgili verdikleri hükümlere getirdiği eleştiriler ve görüşlerinin doğruluğunu ispat amacıyla yaptığı muhakemeler birlikte değerlendirildiğinde Cessâs'ın ahkâm tefsirinin mukayeseli bir fıkıh ve cedel türü bir çalışma görünümü de arz ettiği söylenebilir.

3. Hac İbadetinin Hanefî Fıkıh Eserlerinde Ele Alınış Biçimi

Yukarıda hac ibadetinde yapılması gereken menâsik ve bu ibadetin ifa zamanının yanı sıra kölelerin hac ibadeti ile mükellef olup olmadıkları gibi bazı muhtelif konuların Tahavî ve Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserlerinde ele alınış biçimlerine yer verildi.⁴⁷ Bu başlık altında ise Tahavî ve Cessâs'ın yanı sıra Hanefî füru-i fıkıh literatüründe önemli bazı fıkhi eserlerde hac ibadetinin ele alınış biçimlerine yer verilecektir. Böylelikle ilgili konunun fıkıh ve ahkâm tefsirleri arasında muhteva bakımından kıyas imkânının elde edilmesi ile Tahavî ve öğrencisi Cessâs'ın fıkıhçı kimliklerinin tefsirlerine etkisinin daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir. Aşağıda kronoloji de gözetilerek Hanefî mezhebinde genel kabul görmüş bazı füru-i fıkıh eserlerinde hac ibadetinin ele alınış biçimlerine yer verilecektir.

3.1. Şerhu Muhtasari't-Tahavî Adlı Eserde Hac İbadeti

Şerhu Muhtasari't-Tahavî li'l-Cessâs adlı eserde hac ibadeti "Kitâbü'l-menâsik" ana başlığı altında⁴⁸ ele alınır. Genel manada muhtasar türü eserlere⁴⁹ kıyasla fıkhi konuların şerh türü eserlerde daha geniş bir biçimde işlendiği bilinmektedir.⁵⁰ Ancak Cessâs, haccın köleye farz olmadığını "Küçük ve kölenin yapacağı hac onlardan farz olan haccı düşürmez" başlığı altında iki hadis zikretmekle iktifa eder.⁵¹ Dolayısıyla Cessâs'ın ahkâm tefsirinde daha detaylı ele aldığı bazı konulara şerh ettiği fıkıh eserinde yüzeysel olarak değindiği görülmektedir.

Cessâs *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde olduğu gibi şerh ettiği fıkıh eserinde de hac ibadetinin farz olduğunun delili olarak "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"⁵² âyetine yer verir. Ancak o, ahkâm tefsirinden farklı olarak şerh ettiği eserde hacca gitmeye güç yetirmenin ancak sağlıklı olmakla gerçekleştirilebileceğini

⁴⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/313.

⁴⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 601.

⁴⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/310, 311.

⁴⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî li'l-Cessâs*, thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed, Said Bektaş (Dâru's-Sirâc, 2010), 2/479.

⁴⁹ Durmuş, "Muhtasar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Şubat 2025).

⁵⁰ Sedat Şensoy, "Şerh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Şubat 2025).

⁵¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, 2/496-7.

⁵² Âl-i İmrân 3/97.

söyler. Nitekim o, Hz. Peygamber'in mükellef erkeklerin الاستطاعة "güç yetirme" şartını yerine getirmesi için azık ve binit temin etmenin yanı sıra sağlıklı olmayı da şart koştuğunu ifade eder. Zira azık ve binit temin etme şartını yerine getirdiği hâlde sağlığı yolculuğa elverişli olmayanların bizzat kendilerinin hacetmesi gerekmez. Cessâs bu hükmün dayanağı olarak babasına hac ibadeti farz olduğu hâlde yaşlılığından dolayı hacca gidemediğini söyleyen bir kadına Hz. Peygamber'in babası yerine hacetmesine izin verdiği hadisi hatırlatır.⁵³ *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı şerhte ilgili konuya ahkâm tefsirinden daha geniş yer ayıran Cessâs'a göre hastalığı sebebiyle bir başkasını yerine hacca gönderenin iyileşmesi durumunda hastayken başkasına yaptırdığı hac, iyileşenden farz hac yükümlülüğünü düşürmez. Hastanın iyileşmeden ölmesi hâlinde ise özü devam ederken ölümün gerçekleşmesi sebebiyle ölen kişi için yapılan bedel hac, farz olan hac yerine geçer.⁵⁴

Cessâs'a göre hastalığı sebebiyle oturarak namaz kılanın aynı namaz vakti içerisinde iyileşmesi hâlinde oturarak kıldığı bu namaz geçerlidir. Buna göre hastalığı sebebiyle bedel hac yaptıranın da iyileşse dahi yapılan bedel hac ile üzerinden farz haccın düşmesi gerekmez mi? şeklinde sorduğu soruya şöyle cevap verir: Hasta, özü sebebiyle namazı oturarak da olsa bizzat kendisi kılmıştır. Hasta hâliyle oturarak kılınan namaz ise bir başkası değil bizzat mükellef tarafından kılındığı için sahihtir. Dolayısıyla aynı namaz vakti içerisinde hastanın iyileşmesi namazın iadesini gerektirmez. Bedel hacda ise durum farklıdır. Bir başkasına yaptırılan hac ibadetinde vekâlet veren kişi iyileşirse üzerine farz olan haccı bizzat kendisinin yapma imkânı doğduğundan vekilin yaptığı hac vekilin kendisi adına yapılmış kabul edilir. Müvekkil ise ancak vekile ödediği hac masrafları için sevap/ecir kazanır. Nitekim bizzat kendisi hac yapma imkânı bulan mükellefin bir başkasının hac masrafını karşılaması ile bu ibadet kendisinden sakıt olmaz. Dolayısıyla ölen adına yapılan hac ibadetinden ölenin alacağı, ödediği nafakanın sevabıdır. Bu şekilde yapılan hac ise vekilden sakıt olur. Zira namaz, oruç ve iman etmek gibi hac ibadeti de bedenen bizzat mükellef tarafından yapılması gereken bir ibadettir.⁵⁵

Cessâs, yukarıda yer verilen konulardan sonra *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eserde Tahâvî'nin "mesele" alt başlıkları altında ele aldığı "Görme engellinin haccı hakkındaki ihtilaf", "Kadına hac ibadetinin farz olma şartları", "Hac ibadeti her yıl mı ömürde bir kez mi farzdır?" gibi muhtelif konuları şerh eder. Bununla birlikte mezhep imamlarının görüş ve gerekçelerine de yer verir.⁵⁶

3.2. Kudûrî'nin Muhtasar'ında Hac İbadeti

Kudûrî (ö. 428/1037) *Muhtasar* adlı eserinin "Kitabü'l-hac" başlığı altında hac ibadetinin âkil, bâliğ hür ve sağlıklı mükelleflere farz olduğunu ifade ettikten sonra hac ibadetinin nasıl ifa edileceğine yer verir. İlgili başlık altında ihram elbisesinin niteliğinden telbiyeye⁵⁷, mîkât⁵⁸ sınırları, tavaf, sa'y, Arafat ve Müzdelife vakfelerinden şeytan taşlama, kurban kesme ve tıraş olup ihramdan çıkmaya kadar hac ibadetinde yapılması gerekli bütün menâsik/ritüel sırasıyla zikredilir. Kudûrî fıkıh eserinde hac ibadetinin ifa şeklini en ince ayrıntısına kadar yazıyla

⁵³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/481.

⁵⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/310.

⁵⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/482.

⁵⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/482-487.

⁵⁷ Öğüt, "Telbiye".

⁵⁸ İhrama girilecek zaman ve yer için kullanılan bir fıkhi terim. Bk. Salim Öğüt, "Mîkât", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Şubat 2025).

resmeder. Bununla birlikte Kudûrî'nin hac ibadetinin nasıl yapılacağını anlatırken fıkhi yargı bağlamında vacip, caiz ve caiz değildir, şeklinde ifadeler ve kısmen mezhep imamlarının görüşlerine de yer verdiği görülmektedir.⁵⁹

Kudûrî ifrad⁶⁰ haccında olduğu gibi temettü⁶¹ ve kırân⁶² hacları ile ihram yasaklarını da aynı yöntemle ayrı başlıklar altında ele alır.⁶³

3.3. Tuhfetü'l-fukahâ Adlı Eserde Hac İbadeti

Alâüddîn es-Semerkandî'nin (ö. 539/1144) *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eserini Kudûrî'nin *Muhtasar*'ına dayanarak yazdığı bilinmektedir. Bu eserde hac ibadeti Kitabü'l-menâsik "Hac ibadetinin uygulanma biçimi" ana başlığı altında ele alınır. Semerkandî, Kudûrî'nin ele almadığı, gerekli şartlar tamamlandığında hac ibadetinin ifa emrinin fevren/hemen mi terâhîye/geciktirecek mi delalet ettiği; haccı geciktirenin günahkâr olup olmayacağı, farz olduğu yıl dışında haccedenin yapacağı haccın kaza mı eda mı sayılacağı gibi konulara da eserinde yer verir. Ayrıca o, *Muhtasar* adlı eserde işlenen konuları delilleri ve diğer mezhep imamlarının konu ile ilgili görüşlerine de yer vererek konuları sistemli bir şekilde izah etmeye çalışmaktadır.⁶⁴

3.4. Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i' Adlı Eserde Hac İbadeti

Kâsânî (ö. 587/1191) ise *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'* adlı eserinde hac konusunu "Kitabü'l hac" ana başlığı altında "fasıl" alt başlıklarına ayırarak ele almaktadır. Kâsânî, hac ve umre konularına değinmeden önce haccın farz olduğunun kitap, sünnet, icma ve kıyasın yanı sıra akli istidlallerle de temellendirildiğine değinir. Hemen ardından ise hac ibadetinin farz olduğunu naslar ve akli istidlallerle izah eder. Her ne kadar Kâsânî *bedâ'i'* adlı eserini hocası Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eserine şerh niyetiyle yazsa da bu eserin klasik anlamda bir şerh eseri olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir.⁶⁵ Zira içerik ve metoduna bakıldığında hac ibadetinin farz olduğunu izah sadedinde ilgili âyetleri izahtan sonra Hz. Peygamber'in kavli ve fiili olarak nakledilen hadislerine yer vermesi ile akli istidlâllerle görüşlerini desteklemesi Cessâs'ın ahkâm tefsirinde izlediği yöntemi anımsatmaktadır. Bununla birlikte hac ibadetiyle ilgili konuları ele alış sırasına bakıldığında *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eserin tertibine uygun bir şekilde konuların ele alındığı görülmektedir.⁶⁶ Kanaatimizce her ne kadar Kâsânî'nin *bedâ'i'* adlı eseri hocasının eserine şerh niyetiyle yazılmışsa da gelenekten alınan birikim ve Kâsânî'nin fıkhi yetkinliğinin etkisiyle klasik şerhlerden farklı, yeni sistemle ele alınmış bir fûru-i fıkıh eserinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

⁵⁹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasar*, thk. Kamil Muhammed Avîzah (Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, 1997), 66-70.

⁶⁰ Umre yapmaksızın sadece hac ibadetinin ifa etmek, anlamında kullanılan fıkhi terim. Bk. Salim Öğüt, "Hac", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Şubat 2025).

⁶¹ Bir hac mevsiminde ayrı ayrı ihrama girerek umre ve hac ibadetini ifa etmek, anlamında kullanılan fıkhi terim. Bk. Öğüt, "Hac".

⁶² Bir hac mevsiminde aynı ihramla hem umre hem de hac ibadetinin ifa edildiği hac, anlamında bir fıkhi terim. Bk. Öğüt, "Hac".

⁶³ Kudûrî, *Muhtasar*, 70-75.

⁶⁴ Ebü Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l İlmiyye, 1994), 379-393.

⁶⁵ Ferhat Koca, "Kâsânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Ocak 2025).

⁶⁶ Alâüddîn Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'* (Dârü'l-Kütübî'l İlmiyye, 1986), 2/118-125.

3.5. Genel Değerlendirme

Şerh türü eserler muhtasar eserlerin kapalı veya eksik bıraktığı konuların açıklanarak tamamlandığı, varsa hataların düzeltildiği daha geniş kapsamlı eserler⁶⁷ olmasına rağmen *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî li'l-Cessâs* adlı eserde Cessâs'ın bazı fıkhi konuları tefsir eseri olan *Ahkâmü'l Kur'ân* adlı eserine kıyasla daha özet bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Bununla birlikte bedel hac konusuna tefsir eserinde kısaca değinmekle birlikte şerh ettiği fıkıh eserinde ilgili konuyu daha detaylı incelemiştir. Bunda şerh türü eserlerin o dönemde henüz belli bir sistematik ve disipline kavuşmaması ile Cessâs'ın fıkıhçı kimliğinin etkili olduğu söylenebilir.

Kudûrî ise *Muhtasar*'ında hac ibadetinde yapılması gereken menâsiki yapılaş sırasına göre tek tek zikreder. Ayrıca o muhtasar adlı eserinde farz, vacip ve sünnet gibi bazı fıkhi yargılar ile kısmen mezhep imamlarının hangi hükmü benimsediğine de yer verir.

Kudûrî'nin *Muhtasar* adlı eserine dayanılarak ele alınan *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eser ise *Muhtasar* adlı eserde hissedilen eksikleri tamamlamaya yönelik ele alınan bir fıkıh eseridir.⁶⁸ Zira Semerkandî eserinde Kudûrî'nin yer vermediği delillere yer vermiş ve ele almadığı bazı konuları da ekleyerek daha sistemli bir fıkıh eseri ortaya koymaya çalışmıştır. *Tuhfetü'l-fukahâ*'nın şerhi amacıyla ele alınan *Bedâi'u's-sanâi'* adlı eser ise gerek konuların temellendirilmesinde izlenen yöntem gerekse muhteva bakımından değerlendirildiğinde klasik şerh geleneğinden ziyade yeni bir yöntemle ele alınmış bir fıkıh eseri mahiyeti taşıdığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Tefsir eserleri âyetlerin manaları ile sebep-i nüzulünü izah etmek amacıyla ele alınan eserlerdir. Araştırdığımız kadarıyla Tahâvî ve öğrencisi Cessâs'ın ahkâm tefsirleri arasında metot ve muhteva farklılıkları açıkça görülmektedir. Bu hususta ahkâm tefsir geleneğinin henüz sistemleşmemiş olması ve müelliflerin ilmi yetkinliklerindeki farklılıkların etkili olduğu söylenebilir. Hadisçi kimliğinin etkisiyle Tahâvî'nin ahkâm tefsirini rivâyet, fıkıhçı kimliğinin etkisiyle Cessâs'ın da ahkâm tefsirini dirâyet tefsiri metoduyla ele alması bunu teyit eder mahiyettedir. Ayrıca Tahâvî ve Cessâs'ın hac ibadetiyle ilgili âyetleri *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserlerinde tefsir ederken hac ibadetinin hükmü, uygulanış biçimi ve mezhep imamlarının görüşlerine yer vermeleri; akli ve naklî bütün argümanlarla mensubu buldukları mezhep görüşlerinin daha isabetli olduğunu ispata çalışmaları gibi hususlar ahkâm tefsirinde işlenen konunun fûru-i fıkıh eserlerine benzerliği ve dolaylı olarak bu müelliflerin fıkıhçı kimliklerinin tefsir eserlerine yansımasını göstermektedir. Dolayısıyla ele aldığımız hac ibadeti bağlamında Tahâvî ve öğrencisi Cessâs'ın ahkâm tefsirlerinin aynı zamanda bir fıkıh eseri görünümü arz ettiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Tahâvî ve Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* başlıklı eserleri ile diğer Hanefî müelliflere ait bazı fûru-i fıkıh eserlerinde hac ibadeti karşılaştırıldığında fıkıh eserlerine nazaran hac ibadetiyle ilgili bazı fıkhi konuların tefsir eserlerinde daha detaylı ele alındığı görülmektedir. Müelliflerin fıkıhçı kimliklerinin tefsir eserlerine ne ölçüde yansıdığını göstermesi açısından bu husus dikkat çekicidir. Anlaşıldığı kadarıyla gelenekten alınan birikim, müelliflerin ilmî yetkinliği ve yaşadıkları dönemin farklılaşan fıkhi problemlerine aranan çözümler gibi hususlar tefsir ve fûru-i fıkıh eserlerinin içeriğine yön vermiş, toplumun ihtiyacına göre ele alınan eserlerin muhtevaları değişkenlik göstermiştir.

⁶⁷ Şensoy, "Şerh".

⁶⁸ Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 8 Ocak 2025).

Finansman <i>Funding</i>	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. <i>The author declared that this study has received no financial support</i>
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. <i>The author has no conflict of interest to declare.</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir. <i>It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.</i>
Etik İlkeler ve Yayın Politikası <i>Ethical Principles and Publication Policy</i>	https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem/policy https://dergipark.org.tr/en/pub/hikem/policy
Telif Hakkı <i>Copyright</i>	Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NCND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. <i>This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License.</i>

Kaynakça

- Aktaş, Mehmet Nurullah. "Ahkâm Tefsirlerinde İstinbât Meselesi: Suyûtî'nin el-İklîl fî İstinbâtî't-Tenzîl Adlı Tefsiri Örneği". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2023), 57-74.
- Akyol, Mualla. "Hac İbadetinin Hükümleri Hususunda Hanefî ve Mâlikî Âlimleri Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2020), 173-179.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahîh-i Buhârî*. 9 Cilt, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 4. Basım 2009.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâî't-Turâsî'l İslâmi, h.1405.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî li'l-Cessâs*. thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed, Said Bektaş. Dâru's-Sirâc, 2010.
- Çetiner, Bedreddin. "Ahkâmü'l-Kur'ân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 8 Ocak 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahkamul-kuran>
- Durmuş. "Muhtasar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhtasar>
- Günay, Hacı Mehmet. "Semerkandî, Alâeddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 8 Ocak 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/semerkandi-alaeddin>
- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 19 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahavi#1>
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i' u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım 1406/1986.
- Koca, Ferhat. "el-Muhtasar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muhtasar--kuduri>
- Koca, Ferhat. "Kâsânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 6 Ocak 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasani>
- Koca, Ferhat. "İstinbat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istinbat>
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Muhtasar*. thk. Kamil Muhammed Avîzah. Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Öğüt, Salim. "Hac". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hac>
- Öğüt, Salim. "Mîkât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mikat>
- Öğüt, Salim. "Telbiye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/telbiye>
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l İlmiyye, 2. Basım, 1994.

Soyarslan, Zeyben. “Ebû Ca’fer et-Tahâvî (Ö. 321/933) ve Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs’ın (Ö. 271/981) Ahkâmü’l-Kur’ân’larının Rivayet ve Re’y Kullanımları Açısından Karşılaştırılması”. *Diyanet İlmî Dergi* LX/2 (2024), 423-460.

Şensoy, Sedat. “Şerh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/serh>

Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Ahkâmü’l-Kur’ân’il-Kerîm*. thk. Saadettin Ünal. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1. Basım, 1418/1998.

Yunus Vehbi Yavuz, “Ahkâmü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Erişim 23 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahkamul-kuran--cessas>

ANADOLU İMAM HATİP LİSELERİNDE PROGRAM ÇEŞİTLİLİĞİ
UYGULAMASININ DİNİ MUSİKİ EĞİTİMİNE ETKİSİ*

THE EFFECT OF PROGRAM DIVERSIFICATION IMPLEMENTATION IN
ANADOLU IMAM HATIP HIGH SCHOOLS ON RELIGIOUS MUSIC
EDUCATION

Beytullah Çetin

Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Res. Assist., Karamanoglu Mehmetbey University, Faculty of Theology,
Department of Islamic History And Arts

beytullahcetin@gmail.com

 0000-0002-1009-3752

Ahmet Hakkı Turabi

Prof. Dr, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Prof., Marmara University, Faculty of Theology,
Department of Islamic History And Arts

ahturabi@yahoo.com

 0000-0001-8327-3693

Makale Bilgisi/Article Information

<h1>HİKEM</h1>					
Mart/March 2025		Cilt/Volume: 3		Sayı/Issue: 1	
Makale Türü <i>Article Type</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>	Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>		
Geliş Tarihi <i>Received</i>	21.01.2025	Kabul Tarihi <i>Accepted</i>	11.02.2025		
Yayın Tarihi <i>Published</i>	30.03.2025	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem			
Atıf Bilgisi <i>Citation</i>	Beytullah Çetin-Ahmet Hakkı Turabi, "Anadolu İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği Uygulamasının Dini Musiki Eğitime Etkisi", <i>Hikem</i> 3/1 (2025), 63-85.				
DOI	10.63022/hikem.1624219				

* Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk Din Musiki Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Ahmet Hakkı TURABI danışmanlığında yürütülen "Musiki Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Liselerinde Musiki Eğitimi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Öz: İnsanlık, tarihsel süreç içinde birçok sanat dalı ile meşgul olmuştur. Bu sanat dalları arasında dinî yaşantının vazgeçilmez bir ögesi olması yönüyle musikinin ayrı bir önemi olmuştur. Din-musiki ilişkisi çerçevesinde dinî bir hüviyete de sahip olan musikinin dinî eğitim veren kurumlardaki varlığı ve gerekliliği, üzerinde durulmaya değer bir konu olarak görülmektedir. Bu noktadan hareketle bu makale, Anadolu İmam Hatip liselerinde uygulanan farklı program türlerinden birisi olan musiki programının, Anadolu İmam Hatip liselerindeki musiki eğitime yansımaları ve etkilerini konu edinmektedir. 2014 yılından itibaren uygulanan program çeşitliliği uygulaması, Anadolu İmam Hatip Liselerinde öğrenim gören öğrencilerin dil eğitimi, spor ve sanat gibi alanlarda, ilgi ve yönelimlerine göre okullara seçilmelerine ve bu okullarda yetenekleri doğrultusunda eğitim almalarına ve farklı alanlarda yetkinlik kazanmalarına olanak sağlamaktadır. Bu çeşitlilik, musiki eğitimi gibi sanatsal alanların da Anadolu İmam Hatip Liselerinde daha fazla önem kazanmasını sağlamıştır. Program çeşitliliğinin İmam Hatip liselerinde musiki eğitime etkisi 2016 yılında Üsküdar Hakkı Demir Anadolu İmam Hatip Lisesi musiki projesi uygulaması ile başlamıştır. Bugün itibarıyla 13 farklı ilde ve okulda musiki programı/projesi uygulanmaktadır. Bu makalede, sanat ve musiki eğitiminin Anadolu İmam Hatip liselerinde yer alması önem ve gereklilik durumu açısından ele alınmıştır. “İmam hatip liselerinde musiki” konusuyla ilgili çalışmalar kısaca değerlendirilmiştir. Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan ve musiki proje okullarında musiki eğitimi ve uygulamalarına ilişkin bilgilere yer veren vizyon belgeleri incelenerek değerlendirilmiş bu çerçevede program çeşitliliğinin Anadolu İmam Hatip Lisesi musiki eğitime etki ve katkıları ele alınarak, musiki eğitimi ve uygulamaları genel/özel amaçlar, öğrenci kabulü ve uygulama aşamaları şeklinde ele alınmış daha sonra tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Musiki, Program Çeşitliliği, İmam Hatip, Sanat, Eğitim, Din.

Abstract: Throughout historical processes, humanity has been engaged in various forms of art. Among these art forms, music has a unique importance due to its indispensable role in religious life. The presence and necessity of music, which also has a religious identity within the framework of the relationship between religion and music, in institutions that provide religious education is seen as a topic worthy of attention. From this point onward this study titled “The Effect of Program Diversification Implementation in Anadolu Imam Hatip High Schools on Religious Music Education” focuses on the reflections and impacts of the music program, one of the different types of programs implemented in Anadolu Imam Hatip High Schools, on the music education in these schools. The program diversification practice, which has been in effect since 2014, allows students studying in Anadolu Imam Hatip High Schools to be selected for schools based on their interests and orientations, receive education according to their talents, and gain competencies in various fields. This diversity has led to a greater emphasis on artistic areas, such as music education, in Anadolu İmam Hatip High Schools. The impact of program diversification on music education in Anadolu İmam Hatip High Schools began with the music project implementation at Üsküdar Hakkı Demir Anadolu İmam Hatip High School in 2016. As of today, music programs/projects are being implemented in 13 different provinces and schools. This article discusses the importance and necessity of the inclusion of art and music education in İmam Hatip High Schools. Relevant studies regarding the topic of “music in Imam Hatip High Schools” are briefly evaluated. The vision documents published by the Directorate General of Religious Education, which contain information regarding music education and practices in music project schools, are examined and evaluated. In this context, the effects and contributions of program diversification to the music education in Anadolu İmam Hatip High Schools are discussed, and music education and practices are addressed in terms of general/specific objectives, student admission, and implementation stages, followed by findings and evaluations.

Keywords: Music, Program Diversity, Imam Hatip, Art, Education, Religion.

Giriş

Toplumsal yaşamın önemli bir ögesi olan sanat, insan yaşamını doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkilemektedir. Kişilerin, duygularını estetik ve ilgi çekici bir biçimde ifade etmesinin en güzel yollarını açan sanat, kelimelerin kifayet etmediğini dile getirmenin bir aracıdır. Sanat, insanoğlunun duygu ve hislerini kimi zaman çizgi ve renk gibi unsurlarla biçimlendirerek kimi zaman da ses ve ritim öğeleri ile bezeyerek kişisel bir tarz ile sunma çabasının bir ürünüdür.¹

Bireylerin sanatçı olarak yetiştirilmesinden ziyade, sanat vasıtası ile estetik bir bilinç kazandırma anlamına gelen sanat eğitimi ise bireylerin içinde bulunduğu çevre ile farklı ve çok yönlü bir etkileşim içine girmesine sanatsal olarak kendilerini gerçekleştirmesine olanak sağlamaya dönük bir anlam içermektedir. Sanat eğitiminin erken yaşlarda başlaması, kişilerin örgün eğitim sonrası da sanatsal bilinç ve duyarlılığa sahip olmalarını sağlamaktadır.²

“İslam” ve “Sanat” kelimeleri, günümüz Türkiye’sinde yan yana ele alınmasında ve değerlendirilmesinde zorluklarla karşılaşılabilen iki kavramdır. Türkiye’de birçok kesim tarafından sanatın “İslam” ile bağdaşmayacağı yorumları yapılmakta fakat sebebi ile ilgili esaslı bir yaklaşım sergilenemediği görülmektedir.³ Aslında İslam sanatı, İslam düşüncesinden neşet etmiştir. İslami düşüncenin sanata akseden boyutlarına dikkat edildiğinde Kur’an ve hadislerin merkezde yer aldığı görülecektir.⁴ Fakat günümüzde “İslam sanatı” diye adlandırılan sanatların çoğu, İslam’ın duygu ve düşüncesini yansıtmamaktadır. Bu durumun oluşmasında lise ve üniversitelerde okutulan sanatla ilgili ders kitaplarını yazan kişilerin batı zihniyetine sahip olması ve bu sebeple İslam’ın güzelliklerini yansıtmamaları etkili olmuş olabilir. Oysaki sanat Hakk’ı bilmenin ve Hakk’a hizmetin vasıtasıdır. Bu sebeple İmam Hatip Liselerinde sanata ilişkin derslerde okutulacak kitaplar özenle seçilmelidir.⁵

İnsanoğlu tarihsel süreç içinde birçok farklı sanat dalı ile meşgul olmuştur. Bu sanat dalları içinde en çok ilgi görenlerden birisi de musikidir. Musikinin en ilkel toplumların, belki konuşmazdan evvel hayatına girdiği ve insanların gündelik işlerini önce ritim sonra da ritimle birlikte birtakım seslerle, kısacası musiki ile idare ettiği söylenebilir. Daha sonra dinî bir hüviyet arz eden hareketler raksı meydan getirmiş ve bu üç unsur dinî törenlerin de temelini oluşturmuştur. Bunlar da musiki sanatının ilk tohumları olmuştur.⁶ Musikinin kimi zaman din olarak algılandığı hatta dinin temel vasıtalarından birisi şeklinde ele alındığı görülmektedir. İlk zamanlarda musiki ile din adamlarının ilgilenmiş olmaları bu düşünceyi güçlendirmiş, musikinin ilahi bir hediye olduğu düşüncesi semavi, hak veya batıl bütün dinî inanış biçimlerinde yer almış ve musiki diğer sanat dallarına nazaran daha çok kullanılmıştır.⁷

Toplumlar her zaman kendilerine has yöntemlerle musikiye ilgi göstermiş ve musiki ile etkileşim içinde olmuştur. Her dönemde gündelik yaşamın önemli bir parçası olan musiki, kültürel etkilenmeler yoluyla farklı tür ve şekillerde dinleme ya da söyleme şeklinde var

¹ Bayram Akdoğan, *Sanatın Kitabı* (Ankara, 2014), 15; Hüseyin Yüner, “İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde Musiki Eğitimi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (28 Haziran 2018), 255.

² Ayşe Taşkent, “Sanat Eğitim ve Öğretimi Nasıl Olmalı?”, *İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitim ve Öğretimi* (Ankara: Mehmet Akif İnan Vakfı MAİV Yayınları:2, 2023), 62.

³ Nusret Çam, “İslam’ın Sanata ve Mimariye Bakışı”, ts., 273.

⁴ M. Uğur Karadeniz, “İslam ve Estetik”, *İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitim ve Öğretimi* (Ankara: Mehmet Akif İnan Vakfı MAİV Yayınları:2, 2023), 28.

⁵ Taşkent, “Sanat Eğitim ve Öğretimi Nasıl Olmalı?”, 54.

⁶ İsmail Hakkı Özkan, *Türk Müsikisi Nazariyatı ve Usûlleri: Kudüm Velvelleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 21.

⁷ Ahmet Hakkı Turabi, *Türk Din Müsikisi El Kitabı* (Balgat, Ankara: Grafiker, 2021), 13.

olmaya devam etmiştir.⁸ Güzel sanatlar içinde fonetik bir sanat olarak kabul edilen musiki, insan ruhunun dile gelmesine ve hislerine en güzel şekilde tercüman olmasına aracılık etmiştir. Kelimelere sığmayan duygu ve anlamlar, nağmelerde manaya bürünmüştür. Musikinin üstünlüğüne ilişkin hayretlerini gizleyemeyen insanlar, kâinat ve musiki ilişkisinden hareketle, kâinatı yüce yaratıcının eşsiz musikisinin bir tecellisi olarak değerlendirmişlerdir.⁹

Yukarıda ifade edildiği üzere musikinin geçmişten gelen bir anlayışın tezahürü olarak dinî bir hüviyete sahip olması ve bu hüviyetini günümüzde koruması, musiki ve din münasebetinin önemini ortaya koymuştur. Buradan hareketle dinî düşüncenin oluşmasında ve pratiğe dökülmesinde musiki kültürünün de izleri olduğunu ifade etmek mümkündür.

Mutasavvıflar tarafından musikinin Allah'a yakınlık vesilesi olan, kalpleri incelten ve ruhu yücelten bir özelliğe sahip olduğu kabul edilmiştir. Gerek camilerde gerekse tekkelerde zikir ve ibadet sırasındaki icralarla ortaya çıkan zengin musiki mirasına dinî musiki denilmektedir.¹⁰ İslam dini açısından dinî musiki İslam'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde maddeden manaya yücelme arzusuyla nefislere tesir eden latif seslerle Kur'an-ı Kerim tilaveti şeklinde tezahür etmiştir.¹¹

Daha sonraki dönemlerde Osmanlı kültür ve medeniyetinde Enderun başta olmak üzere tekkelerde ve Mevlevihanelerde musiki eğitimleri verilmiştir. Tanzimattan sonra maarife bağlı okullarda farklı kademelerde musiki eğitimi çağın gereklerine göre meşk sistemine dayalı plan ve program dâhilinde devam etmiştir.¹²

Asırlardır kültür ve medeniyetimizde önemli bir yere sahip olan dinî musiki mirasının yeni nesillere aktarılması hususunda çok önemli görevler üstlenmiş olan tekkeler, 13 Aralık 1925 tarih ve 677 sayılı tekke ve zaviyelerin kapatılması kanunu gereği kapatılmıştır. Bunun üzerine geleneksel olarak musiki eğitimi veren tekkelerin faaliyetleri sonlandırılmış, Türk musikisinin farklı formlarına sahip olan dinî musiki mirasının meşk yoluyla günümüze taşınması süreci de sekteye uğramıştır.¹³

Günümüz Türkiye'sinde dinî musiki eğitimi örgün eğitim kurumları içinde, zorunlu ya da seçmeli olarak konservatuvarlar, Güzel Sanatlar Liseleri ve İmam Hatip Liselerinde yer almaktadır. Türkiye'de dinî eğitim veren kurumlar arasında önemli bir yeri olan İmam Hatip Liselerinde hem genel eğitim müfredatına yönelik dersler bulunmakta hem de dinî bilgilerle ilgili dersler yer almaktadır. Bu çerçevede mesleki anlamda da düşünüldüğünde tamamlayıcı bir unsur olarak İmam Hatip Liselerinin programında dinî musiki dersinin ayrı bir yer tuttuğu ifade edilebilir. Asırlardır süregelen dinî musiki geleneğinin günümüzde ihya ve inşa edilmesi açısından dinî musiki eğitiminin Anadolu İmam Hatip Liselerinde nasıl ve ne şekilde yer aldığı tespit edilmesi, daha etkin bir şekilde planlama yapılabilmesi için de üzerinde ehemmiyetle durulması gerekir. Çünkü dinî duygu ve düşüncenin, kültürel değerlerin ve sosyal geleneklerin nesiller boyu aktarılmasında dinî musiki eğitimi önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

⁸ Yüner, "İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde Musiki Eğitimi", 254.

⁹ Mehmet Tıraşçı, "İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Türk Din Musikisi Dersi Üzerine Bir Değerlendirme", *Route Educational and Social Science Journal* 2/6 (01 Ocak 2015), 22.

¹⁰ Yusuf Ömürlü, "Dini Musiki", *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 24/4 (1995), 62.

¹¹ Turabi, *Türk Din Mûsikisi El Kitabı*, 31.

¹² Erhan Özden, "Osmanlı Maârifinde Mûsikî-I-", *Rast Müzikoloji Dergisi* 2/1 (2014), 89.

¹³ Cemal Karabaşoğlu - Tahir Çağman, "Tekke Musikisi Kültüründe Müzikal Bir Form Olarak Kâdirî Evrâdı", *Online Journal of Music Sciences* 8/2 (29 Aralık 2023), 142.

Bu makalede İmam Hatip Liselerinde dinî musikinin önemi ve işlevi üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede İmam Hatiplerde sanat ve musiki eğitime ilişkin daha önce yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. İmam Hatip liselerinde musiki eğitime yeni bir boyut kazandırması yönüyle İmam Hatip Liselerinde uygulanan program çeşitliliğinin dinî musiki eğitime yansımaları, genel ve özel amaçlar, öğrenci kabulü ve uygulama aşamaları gibi boyutları ile etraflıca değerlendirilmektedir.

1. İmam Hatip Liselerinde Musiki Eğitiminin Önemi

Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ve genel ortaöğretim sisteminin bir parçası olan İmam Hatip okulları köklü eğitim kurumlarımız arasında yer almaktadır. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat ve 1973 tarihli ve 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanuna dayalı olarak açılan bu kurumlar, bugün de 2012 tarihli ve 6287 Sayılı Kanun kapsamında varlığını devam ettirmektedir. Yaklaşık yüz yıldır “İmam Hatip Mektebi/Okulu/Lisesi” gibi isimlerle eğitim sistemimizde yer almış, İmam Hatiplerde verilen eğitimin muhtevası halk tarafından da büyük takdir toplamıştır. Kurulduğu günden bu yana İmam Hatip okullarında fen, sosyal, dil, spor, sanat, kültür dersleri ile birlikte Temel İslam Bilimlerine ait dersler verilmektedir.¹⁴ İmam hatip okullarının bu çerçevede mesleki eğitim, din eğitimi ve akademik eğitim olarak kendine has üç belirgin özelliği öne çıkmaktadır. Kurulduğu yıllarda mesleki eğitim öne çıksa da zaman içinde din eğitimi ile akademik eğitimin bütünleştiği görülmektedir. Akademik eğitim yanı sıra din eğitimine de yer verilmesi bu kurumların tercih edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.¹⁵

Eğitimde amaç belirli bilgilerin öğretilmesi ile sınırlı değildir. Öğrencilerin yeteneklerinin keşfedilip geliştirilmesi, ilgi ve istidatları doğrultusunda olanaklar sağlanması da önemlidir. Hem mesleğe hem de yükseköğrenime öğrenci hazırlayan İmam Hatip Liselerinde musikiye ilgisi ve kabiliyeti olan öğrencilerin keşfedilip yönlendirilmesinde dinî musikinin ayrı bir yeri vardır. Dinî musiki dersleri, musikide icra edilen bu eserlerin öğrenilmesi ve enstrümanların tanınması açısından da önemli bir yere sahiptir.¹⁶ Çünkü toplum hayatında din kadar dinî musikinin de önemli bir yere sahip olduğu müşahede edilmektedir. İbadet öncesinde dinlediğimiz ezan, ibadet esnasında Kur’an-ı Kerim Kıraati, doğum, ölüm düğün vb. toplum olarak önemli görülen merasimlerde yer alan mevlid, kaside, ilahi vb. icraların her biri birer dinî musiki formudur. Dinî görevleri yerine getirmekle görevli kimselerin bu bağlamda toplumsal talepleri yerine getirebilmeleri açısından İmam Hatip Liselerinde verilen temel dinî musiki eğitiminin oldukça önemli olduğu belirtilebilir.¹⁷

İmam Hatip okulları; 1957-1958 eğitim öğretim yılı itibariyle ilk mezunlarını verdiği andan bugüne Diyanet İşleri Başkanlığının personel ihtiyacının %95’ini karşılamış ve hâlen karşılamayı sürdürmektedir. Din görevliliği, İmam Hatip mezunları için oldukça önemli bir istihdam alanını teşkil etmektedir.¹⁸ Din görevliliği açısından dinî musikinin öneminden hareketle, İmam Hatip Lisesi mezunlarının yeterli bir donanıma sahip olmaları için ciddi bir

¹⁴ “Anadolu İmam Hatip Liseleri İmam Hatip Ortaokulları Vizyon Belgesi” (Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Eylül 2017), 2.

¹⁵ Ali Kemal Acar, “İmam Hatip Okullarına Dair Betimsel Bir Analiz”, *Kilis 7 December University Journal of Theology*, (24 Haziran 2022), 319.

¹⁶ “Dini Musiki Dersi Öğretim Programı”, 2014, 2.

¹⁷ Muhammet Sevinç, “İmam Hatip Liselerinde Dini Musiki Eğitiminin Tarihsel Süreci ve Öğretim Programlarının Karşılaştırılması”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (21 Haziran 2017), 154.

¹⁸ Nedim Öz, “İmam Hatip Liselerinin Topluma Katkıları”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (2022), 106.

dinî musiki eğitime tabi tutulmaları gerekmektedir. Hiç değilse Kur'an-ı Kerim, ezan, kamet, sala, mevlid gibi cami musikisinde çok kullanılan formların çok icra edilen makamlar çerçevesinde icra edilerek okunabilmesi için musiki eğitiminin hem teorik hem pratik boyutları ile verilmesi önem arz etmektedir.¹⁹ Bir din görevlisinin sesini kullanabilmesi ve musiki ilmini bilmesi, onu mesleğinde başarılı kılan unsurlardandır. Çünkü din adamı ses ve hitabetiyle, toplumda saygınlığıyla var olur.²⁰

Son bir asır içinde, dinî Türk musikisi ile ilgili gelişen olumsuz şartlar sebebiyle din görevlisi olarak çalışan personelin dinî musiki alt yapısı istenilen noktada değildir. Kendi çabaları ile musiki bilgisini iyi bir noktaya taşıyanların dışında kalan din görevlilerinin musiki birikimi İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültelerinde seçmeli dinî musiki dersinde öğrenilen 10-15 ilahi ile sınırlı kalmaktadır. Oysaki musiki geleneğinin yaşatılması, din hizmetlerinde musiki ilminden istifade edilmesi için dinî musiki eğitiminin ciddi bir şekilde ele alınması gerekmektedir.²¹

Dinî vazifeleri yerine getirecek birisi için mesleki anlamda ihtiyaç duyulacak beceriler açısından en mühim derslerden birisi olan dinî musiki dersi yaklaşık bir asırlık İmam Hatip tarihi boyunca ilk kez seçmeli olarak 1985 yılında, Talim Terbiye Kurulunun 30.09.1985 tarihli ve 196 sayılı kararı ile kabul edilmiş, 4.11.1985 tarihli ve 2198 sayılı Tebliğler Dergisi'nde 'İmam-Hatip Liseleri Mesleğe Yönelik Seçmeli Dersler Dinî Mûsikî Dersi Programı' adı altında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²²

1985-1986 eğitim öğretim yılında dinî musiki dersi İmam Hatip Liselerinde elli tanesinde tüm sınıf düzeylerinde, 1987-1988 yılı itibariyle de liselerin tamamında 2, 3 ve 4. sınıflarda seçmeli ders olarak haftada iki saat olmak üzere yer almıştır. Dinî musiki derslerinin bu okullarda yürütülmesinde Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1985 yılı itibariyle açtığı yirmi gün süreli Dini Musiki Hizmet İçi Eğitim Kurslarında eğitim alan 376 öğretmen görev almıştır.²³

1985 yılından beri 28 yıl kadar geçerliliği devam eden dinî musiki öğretim programı, eğitim felsefesinde yaşanan değişim ve dönüşümün sonucu olarak 2014 yılında yenilenmiştir. Bu yeni öğretim programı, MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış ve Talim Terbiye Kurulunun 07.05.2014 tarihli ve 37 sayılı kararı ile kabul edilmiş, 2682 sayılı Temmuz 2014 Tebliğler Dergisi'nde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁴

Bugün itibariyle de geçerli olan öğretim programı çerçevesinde İmam Hatip Liselerinde seçmeli olarak yer alan dinî musiki dersinin ilköğretim ve ortaöğretimdeki müzik eğitimleri içinde Anadolu İmam Hatip Liselerinde ve İmam Hatip Liselerinde seçmeli olarak bir ya da iki saat olarak uygulandığı görülmektedir. Diğer kurumlardaki ders kitapları ve müfredatlar içinde dinî musiki dersi ile ilgili bilgilere rastlanılmamaktadır.²⁵

¹⁹ Arif Demir, "İmam Hatip Liselerinde Dinî Mûsikî Dersi Öğretmen Yeterlilikleri (2012 Rize/Çayeli Dinî Mûsikî Semineri İzlenimleri)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/ÖYGE Özel Sayısı (01 Haziran 2013), 62.

²⁰ Özkan Apaydın, "İmam-Hatip Liselerinde Okutulan Dinî Mûsikî Dersinin Nicelik ve Nitelik Bakımından İncelenmesi", *Talim Dergisi* 1/2 (20 Şubat 2018), 223.

²¹ "Dinî Mûsikî Programı", 2015, 7.

²² Sevinç, "İmam Hatip Liselerinde Dini Musiki Eğitiminin Tarihsel Süreci ve Öğretim Programlarının Karşılaştırılması", 160.

²³ Tıraşçı, "İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Türk Din Musikisi Dersi Üzerine Bir Değerlendirme", 32.

²⁴ Sevinç, "İmam Hatip Liselerinde Dini Musiki Eğitiminin Tarihsel Süreci ve Öğretim Programlarının Karşılaştırılması", 168.

²⁵ Lokman Öztürk, *İmam Hatip Liselerindeki Dini Musiki Eğitiminin Öğrencilerin Öz Saygısına Olan Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2018), 3.

İmam Hatip Liseleri öğrencileri açısından önem ve gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda dinî musiki dersi seçmeli değil, zorunlu olarak bulunmalı, müzik ve musiki derslerine ayrıca önem verilmelidir. Diğer derslerin ortalama olarak üçer saat olduğu bir programda dinî musiki dersinin haftada bir saat olarak (seçmeli) yer alması bir eksiklik arz etmektedir. Ders programında bu dersin zorunlu olarak iki ya da üç saat olarak bulunması gerekli bir durumdur.²⁶

2024 yılında hazırlanan ders çizelgesine göre Anadolu İmam Hatip Liselerinde öğrencilerin beden eğitimi ve spor, görsel sanatlar ve müzik derslerinden yalnızca birini seçebilecekleri belirtilmiş, görsel sanat dersinde hüsnühat, ebru, tezhip öğretim programlarının ve müzik dersinde ise dinî musiki öğretim programlarının uygulanabileceği belirtilmiştir.²⁷ Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin çizelgede yer alan bu üç dersten bir tanesini seçmek zorunda kalmaları, sanat eğitim ve öğretimi açısından yeniden değerlendirmeye muhtaç bir uygulama gibi görünmektedir. Görsel sanat, spor ve musiki birbirinin yerine geçebilecek dersler olmadığı gibi her biri ayrı öneme sahiptir. Bu uygulama sebebiyle lise öğrenimi boyunca örneğin hep beden eğitimi ve spor dersini seçen bir Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencisi, seçmeli ders grubundan sanat ve musiki ile ilgili bir ders seçmeden mezun olacaktır. Bunun önüne geçmek için bu üç dersin de zorunlu olması önerilmektedir.²⁸ Sanat ile ilgili bir ders olan “Dini Musiki” dersinin seçmeli ders olarak yer alması İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin sanatsal derslerden faydalanma olanağını azaltmaktadır.²⁹ Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencileri için mesleki önemi itibarıyla da düşünüldüğünde dinî musiki dersinin zorunlu olması ve ders saatinin artırılması gerekmektedir. Anadolu İmam Hatip Liseleri için musikin göz ardı edilmesi kabul edilecek bir durum değildir. İlgili karar mercileri ve yöneticilerin bu ihtiyacı görerek ders programları hazırlanırken dinî musiki dersine hak ettiği değeri vermelidirler.³⁰

Dinî musiki dersinin haftalık ders programında zorunlu dersler arasında yer almaması, müzik dersinin beden eğitimi, görsel sanatlar ve müzik dersleri arasından seçiliyor olması gibi durumlar dinî musiki dersinin hem öğretim programı ve ders materyalleri yönüyle hem de dinî musiki dersine giren öğretmenlerin eğitimleri ve yeterlik durumlarına ilişkin sorunların ikinci plana atılmasına neden olmuştur.³¹ Bu sebeple, din görevliliği için alt yapı işlevi de gören Anadolu İmam Hatip Liselerinde görevli dinî musiki dersi öğretmenlerinin ciddi bir mesleki musiki eğitime tabi tutulmaları, bu liselerde dinî musiki eğitiminin etkili bir şekilde yürütülmesi açısından önem arz etmektedir.³²

²⁶ Apaydın, “İmam-Hatip Liselerinde Okutulan Dinî Mûsikî Dersinin Nicelik ve Nitelik Bakımından İncelenmesi”, 223.

²⁷ “Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Hazırlık Sınıfı Bulunan Anadolu İmam Hatip Lisesi Haftalık Ders Çizelgesi- Sayı 44” (Milli Eğitim Bakanlığı, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, 2024).

²⁸ Hatice Fakioğlu Bağcı, “İHO ve İHL Müfredatında Sanat Eğitimi ve Öğretimi”, *İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitimi ve Öğretimi* (Ankara: Mehmet Akif İnan Vakfı MAİV Yayınları:2, 2023), 94-102.

²⁹ Apaydın, “İmam-Hatip Liselerinde Okutulan Dinî Mûsikî Dersinin Nicelik ve Nitelik Bakımından İncelenmesi”, 220.

³⁰ Apaydın, “İmam-Hatip Liselerinde Okutulan Dinî Mûsikî Dersinin Nicelik ve Nitelik Bakımından İncelenmesi”, 223.

³¹ Özkan Apaydın, “Dini Musiki Öğretmenlerinin Eğitim Yeterlikleri”, *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu* (Amasya, 2017), 537.

³² Demir, “İmam Hatip Liselerinde Dinî Mûsikî Dersi Öğretmen Yeterlilikleri (2012 Rize/Çayeli Dinî Mûsikî Semineri İzlenimleri)”, 62.

İmam Hatip Liseleri, ortaöğretim seviyesinde, dinî musiki eğitimi verilen resmî kurumlar arasında yer almaktadır. Bu kurumlarda verilen dinî musiki eğitiminin niteliği maalesef istenilen seviyede değildir. Dinî musiki derslerine giren/girebilecek öğretmenlerin teori ve icra boyutuyla bu dersi verecek donanıma sahip bir şekilde yetiştirilememesi ve bu branşa özgü öğretmen atamalarının olmayışı bu durumun sebepleri arasında gösterilebilir.³³ İmam hatiplerde teori ve uygulama açısından musikiye dair derslerin geçmişte olduğu gibi eklenmesi gerekmekte, bununla alakalı olarak da meslek dersleri öğretmenlerine hizmet içi eğitimler verilerek yetişmiş nitelikli öğretmen ihtiyacı giderilmelidir.³⁴ Dinî musikinin, ağırlıklı olarak belli aralıklarla Milli Eğitim tarafından verilen hizmet içi eğitimlerin, özellikle dinî musiki derslerinin yoğun olarak seçildiği Anadolu İmam Hatip Liselerinde görev yapan öğretmenler açısından önemli olduğunun altı çizilmelidir. Dinî musiki derslerine girecek öğretmenlerin eğitiminin hizmet içi eğitim kurslarında alanında yetkin kişilerce ve belli bir metot ve sistematik çerçevesinde verilmesi gerekmektedir.³⁵ Çünkü unutulmuş dinî musiki formlarının yeniden ihya edilip uygulama ve icrasının ortaya koyulabilmesi için dinî musiki dersine giren öğretmenlerin en iyi vasıflara sahip ve donanımlı bir şekilde yetiştirilmeleri gerekmektedir.³⁶

Sanat ve musiki eğitiminin etkin bir şekilde yürütülmesi için sadece yeterli düzeyde programlar geliştirilmesi yeterli olmaz zira eğitimcilerin bir sanat felsefesine sahip olmalarının, gerekli bilgi beceri ve donanımına sahip olmalarının yanı sıra sanatın yararına inanmaları da gerekmektedir. Amaca uygun sanat ve musiki eğitimi, nitelikli eğitimcilerle mümkün olabilmektedir.³⁷

İmam hatip liselerinde dinî musiki eğitiminin bulunması, bu eğitimin erken yaşlarda başlaması açısından da önemli olarak değerlendirilebilir. Günümüzde dinî musiki eğitimi alma imkânı, İmam Hatip Ortaokul ve İmam Hatip Liselerinde bulunmaktadır. Fakat dinî Türk musikisi açısından istisnaları olmakla birlikte dersi verecek hocanın bulunmayışı dersin Anadolu İmam Hatip Liselerinde etkili bir şekilde bulunmasının önünde engel teşkil etmektedir. Fakat küçük yaşlarda dinî musiki eğitimine başlamak ileride meslek hayatında çok daha başarılı olmayı da sağlamaktadır.³⁸

Çocukluk ve ergenlik dönemi ruhsal, duygusal ve davranışsal değişimlerin yaşandığı bir zaman aralığıdır. Ortaöğretim dönemini kapsayan bu dönemde bireyler duygularını dışarıya daha çok yansıtmaktadır. Bu duyguların kontrol edilmesi, duyguları ifade etmeye yarayacak eğitimsel faaliyetlere gereksinim oluşturmaktadır.³⁹ Bu çerçevede Anadolu İmam Hatip Liselerinde yer alan dinî musiki eğitimi, mesleki etki ve katkıları yanında ergenlik döneminde duyguların kontrolünde de yardımcı bir unsur olarak etkili olabilir. Musiki sayesinde öğrenciler tabiri caizse en deli dolu oldukları böylesi bir dönemde birikim ve duygularını en

³³ Demir, "İmam Hatip Liselerinde Dinî Mûsikî Dersi Öğretmen Yeterlilikleri (2012 Rize/Çayeli Dinî Mûsikî Semineri İzlenimleri)", 60.

³⁴ Tıraşçı, "İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Türk Din Musikisi Dersi Üzerine Bir Değerlendirme", 32.

³⁵ Mehmet Öncel, "Türkiye'de İlk Klasik Sanatlar ve Mûsikî Proje Okulu İstanbul Üsküdar Hakkı Demir Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde Mûsikî Eğitiminin Mevcut Durumu, Eğitim Müfredatının Değerlendirilmesi ve Öneriler" (Amasya: Amasya Üniversitesi, 2017), 470.

³⁶ Demir, "İmam Hatip Liselerinde Dinî Mûsikî Dersi Öğretmen Yeterlilikleri (2012 Rize/Çayeli Dinî Mûsikî Semineri İzlenimleri)", 68.

³⁷ Taşkent, "Sanat Eğitim ve Öğretimi Nasıl Olmalı?", 68.

³⁸ Tıraşçı, "İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Türk Din Musikisi Dersi Üzerine Bir Değerlendirme", 32.

³⁹ Recep Uçar - Veysel Karani Altun, "İmam Hatip Lisesi İdarecilerine Göre Sanat Eğitimi İmkânları ve Gerçekleşme Düzeyleri", *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, 13 (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017), 2/539.

güzel şekilde ifade edebilir. Örneğin bir musiki kulübü içinde yer alan koroda eser seslendiren veya enstrüman icra eden bir öğrencinin kural dışı davranışlara yönelme ihtimali de azalmaktadır.⁴⁰

İmam Hatip Liselerinde yer alan dinî musiki eğitiminin yükseköğrenim sürecine de yansımaları olmaktadır. Anadolu İmam Hatip Liselerinde görülen dinî musiki dersinin, bir üst öğrenim basamağı olan İlahiyat Fakültelerinde yer alan dinî musiki dersine etki ve katkısı olması beklenmektedir. Fakat mevcut durum itibarıyla İmam Hatip Lisesi öğrencileri tarafından en çok tercih edilen İlahiyat Fakültelerinde, öğrencilerin İmam Hatip Lisesi yıllarında aldıkları dinî musiki eğitiminin fakülte düzeyinde alınacak olan dinî musiki eğitime beklentilere karşılık gelecek düzeyde bir katkısının olduğunu söylemek pek güçtür.⁴¹

İlahiyat ve İslami İlimler Fakültesi öğrencileri ile ilgili bir akademik çalışmada İlahiyat ve İslami İlimler Fakültesi öğrencilerinin büyük çoğunluğu İmam Hatip Lisesi mezunu olmasına rağmen dinî musiki dersini alan öğrencilerin azınlıkta kaldığı görülmektedir. Dersi alan az sayıdaki öğrenci ile ilgili elde edilen bulgulardan İmam Hatip Lisesinde verilen dinî musiki eğitiminin fakülte düzeyinde yer alan dinî musiki dersine ilişkin yeterli düzeyde alt yapı sağlayamadığı tespitlerine yer verilmektedir.⁴² İlahiyat Fakültelerindeki dinî musiki dersine ilişkin yapılan başka bir akademik çalışmada da fakültede yer alan Türk Din Musikisi dersinin bir dönem ve iki saat olarak öğretilmeyeceği ifade edilmiş, öğrencilerin estetik ve kalite açısından klasik dinî musiki eserlerini daha iyi tanıyıp öğrenmeleri açısından İmam Hatip Liselerinde dinî musiki derslerinde bu eserlere aşinalık kazanmalarının önemi vurgulanmıştır.⁴³

2. İlgili Literatür Değerlendirmesi

Bu başlık altında, konuyla ilgili yapılan literatür taraması neticesinde ulaşılabilen kaynaklarla ilgili bilgi ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Apaydın'ın, "İmam-Hatip Liselerinde Okutulan Dinî Mûsikî Dersinin Nicelik ve Nitelik Bakımından İncelenmesi"⁴⁴ adlı makalesinde, İmam Hatip Liselerinde seçmeli olarak yer alan dinî musiki dersinin mevcut durumu ele alınmış, dersi alan öğrencilerin dinî musikiye ilişkin tutumları değerlendirilmiştir. Dersin durumunu farklı boyutları ile inceleyen çalışma, problem ve çözüm yollarını öğretmen ve öğrenci görüşleriyle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada dinî musiki dersinin İmam Hatiplerde zorunlu olması gerektiği tespitine yer verilmiş, ders öğretmenlerinin hizmet içi eğitim ihtiyaçlarının karşılanması, ders kitabının yeniden düzenlenmesi ve okullardaki fiziki koşulların dinî musiki dersi için uygun hâle getirilmesi gerektiğine ilişkin tespitlerde bulunulmuştur.

Karaman, "Yöneticilerine Göre Anadolu İmam Hatip Liselerindeki Program Çeşitliliği ve Proje Okul Uygulamasının Değerlendirilmesi"⁴⁵ adlı makalesinde, İmam Hatip Liselerinde son yıllarda

⁴⁰ Köksal Apaydın - Nezihe Şentürk, "Ders Dışı Sosyal (müziksel) Etkinliklerin Genel Lise Öğrencilerinin Kural Dışı Davranış Gösterme Eğilimlerine Etkileri", *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education* 1/1 (2012), 68-69.

⁴¹ Yüner, "İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde Musiki Eğitimi", 262.

⁴² Zeynep Gülbeyaz Meydaneri - Sema Dinç, "Dinî Mûsikî Yeterlilikleri Bağlamında İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri Öğrencileri (Orta Karadeniz Bölgesi Örneği)", *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (15 Eylül 2024), 1080.

⁴³ Tıraşçı, "İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Türk Din Musikisi Dersi Üzerine Bir Değerlendirme", 34.

⁴⁴ Apaydın, "İmam-Hatip Liselerinde Okutulan Dinî Mûsikî Dersinin Nicelik ve Nitelik Bakımından İncelenmesi".

⁴⁵ Davut Karaman, "Yöneticilerine Göre Anadolu İmam Hatip Liselerindeki Program Çeşitliliği ve Proje Okul Uygulamasının Değerlendirilmesi", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (30 Haziran 2021), 11-37.

uygulanan proje okul ve program çeşitliliği uygulamasının proje Anadolu İmam Hatip Liseleri yöneticilerinin görüşleri çerçevesinde incelemeyi amaçlamıştır. İmam Hatip Liselerindeki farklı program türleri genel çerçevede incelenmiş, yönetici görüşlerine göre proje okul uygulamasının faydalı olduğu, öğrencilerin sosyal, kültürel ve mesleki yönlerden fayda sağladığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Proje okul uygulamasının sürdürülebilir nitelikte olduğu ve sağladığı avantajlar sebebiyle devam etmesi ve yaygınlaştırılması gerektiği tespitlerine yer verilmiştir.

Sevinç, “İmam Hatip Liselerinde Dinî Mûsikî Eğitiminin Tarihsel Süreci ve Öğretim Programlarının Karşılaştırılması”⁴⁶ adlı makalesinde dinî musiki eğitiminin İmam Hatip Liselerindeki önemine değindikten sonra, dinî musiki dersine ilişkin eski ve yeni öğretim programlarını inceleyerek ders çizelgelerinde dinî musiki dersine verilen süre, dersin hedef ve kazanımları, dersin işleniş süreci ve bu süreçte çıkması muhtemel sorunları değerlendirmiş ve çözüm önerilerine yer vermiştir.

Bağcı'nın “İho ve İhl Müfredatında Sanat Eğitimi ve Öğretimi”⁴⁷ adlı çalışmasında İmam Hatip Ortaokulu ve Lise müfredatında yer alan sanat ile ilgili derslerin durumlarını incelemeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Program çeşitliliği politikası, Anadolu İmam Hatip Liselerindeki dersler ve türleri, Anadolu İmam Hatip Lisesi müfredatında sanatla ilgili derslerin durumuna ilişkin tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu çalışmada Anadolu İmam Hatip Liselerinde sanatla ilgili zorunlu bir dersin bulunmayışı bir eksiklik olarak ifade edilmiştir. Öğrencilerin spor, görsel sanatlar, musiki derslerinden yalnızca birisini seçmek zorunda oluşunun tartışılması ve yeniden gözden geçirilmesi gerektiği değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Bir İmam-Hatipli Sanatı Nasıl Okunmalı?⁴⁸ adlı çalışmasında Aziz Doğanay, İmam Hatip neslinin doğru okuyup anlaması, öğrenmesi ve yaşaması gerektiği ve böylece İmam Hatip camiası ile ilgili ‘sanattan anlamaz’ algısının kırılması gerektiğine işaret etmektedir. İslam’da sanat düşüncesine ilişkin değerlendirmelerin yer aldığı çalışmada ayet ve hadislerden örnekler verilerek İslam’da sanatın yeri ve önemi tartışılmıştır.

Öncel'in “Türkiye’de ilk klasik sanatlar ve mûsikî proje okulu İstanbul Üsküdar Hakkı Demir Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde mûsikî eğitiminin mevcut durumu, eğitim müfredatının değerlendirilmesi ve öneriler”⁴⁹ adlı bildirisinde Türkiye’de klasik sanatlar ve musiki projesi alanında ilk örneği teşkil eden Hakkı Demir Anadolu İmam Hatip Lisesindeki mevcut durumu ele almıştır. Bu çerçevede Öncel, eğitim programının ve müfredat içi/müfredat dışı uygulamaların ne derece etkin bir şekilde gerçekleştirildiğini tespit ve değerlendirmeye çalışmıştır.

Apaydın'ın “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dinî Mûsikî Dersine Yönelik Tutumları”⁵⁰ adlı doktora tezinde dinî musiki dersinin mesleki kazanım boyutu yönüyle İmam Hatip Lisesi öğrencileri için önemi ve gerekliliğine değinilerek dinî musiki dersine ilişkin öğrenci tutumları

⁴⁶ Sevinç, “İmam Hatip Liselerinde Dini Musiki Eğitiminin Tarihsel Süreci ve Öğretim Programlarının Karşılaştırılması”.

⁴⁷ Bağcı, “İHO ve İHL Müfredatında Sanat Eğitimi ve Öğretimi”.

⁴⁸ Aziz Doğanay, “Bir İmam-Hatipli Sanatı Nasıl Okunmalı?”, *İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitim ve Öğretimi* (Ankara: Mehmet Akif İnan Vakfı MAİV Yayınları:2, 2023), 53-58.

⁴⁹ Öncel, “Türkiye’de İlk Klasik Sanatlar ve Mûsikî Proje Okulu İstanbul Üsküdar Hakkı Demir Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde Mûsikî Eğitiminin Mevcut Durumu, Eğitim Müfredatının Değerlendirilmesi ve Öneriler”.

⁵⁰ Özkan Apaydın, *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dinî Mûsikî Dersine Yönelik Tutumları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2018).

ölçülmüştür. Öğrencilerin derse ilişkin olarak belirttikleri görüşler çerçevesinde dinî musiki dersinin bu okullarda geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Okulda dinî musiki dersi için uygun alt yapı ve imkânların olması da derse karşı öğrenci ilgisini artıran durumlardan olduğu belirtilmektedir. Dinî musiki dersine giren öğretmenlerin, İmam Hatip liselerinde dinî musiki dersini gerekli gördükleri, öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerini yetersiz buldukları, müfredat ve ders kitabı ile ilgili önemli değişiklikler yapılması gerektiğine ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır.

Kapan, “Anadolu İmam Hatip Liselerindeki Müzik Eğitiminin Öğrenci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi”⁵¹ adlı yüksek lisans tezinde, mesleki din eğitimi kurumlarından birisi olan Anadolu İmam Hatip Liselerinde yer alan müzik eğitimi alan öğrenci görüşlerini inceleyerek bir durum tespiti yapmayı, müzik eğitiminin bu kurumlardaki önemini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu çerçevede din ve müziğin etkileşiminden hareketle din adamı yetiştiren bu okullarda müzik eğitiminin öneminin yadsınamaz olduğunu, sanat eğitiminden ziyade mesleki bir önem taşıdığını ifade etmektedir. Müzik eğitiminin meslek dersi olarak ele alınması gerekirken seçmeli ders olmasının yanlışlığını vurgulamaktadır.

Demir’in “İmam Hatip Liselerinde Dînî mûsikî Dersi Öğretmen Yeterlilikleri (2012 Rize/Çayeli Dînî Mûsikî Semineri İzlenimleri)”⁵² adlı makalesinde İmam Hatip Liselerinde musiki eğitime ve dersin öğretmenine yeteri kadar önem atfedilmediği ifade edilmekte, bu sebeple öğrencilerin yeterli seviyede dinî musiki eğitimi alamadıklarından yakınılmaktadır. Öğrencilerin mesleki alanda dinî musikiye duydukları ihtiyaç belirtildikten sonra din görevliliği sırasında ihtiyaç duyulan icraların yapılmasında ortaya çıkan zorluklar hususunda dinî musiki dersine giren öğretmenlerin niteliklerinin önemli bir yer tuttuğu ifade edilmektedir. Bu çalışmada dinî musiki dersine giren öğretmenlerin teori ve icra hususundaki yeterlikleri tartışılmış ve bazı önerilerde bulunulmuştur.

Ulaşılan ve konuyla ilgili olduğu değerlendirilen diğer çalışmalar şunlardır:

*İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitimi ve Öğretiminin Öğrenci, Mezun, Veli, Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşleri Işığında Değerlendirilmesi*⁵³

*Sanat Eğitim ve Öğretimi Nasıl Olmalı?*⁵⁴

*İmam Hatip Lisesi İdarecilerine Göre Sanat Eğitimi İmkânları ve Gerçekleşme Düzeyleri*⁵⁵

*İmam Hatip Liselerindeki Dini Musiki Eğitiminin Öğrencilerin Öz Saygısına Olan Etkisi*⁵⁶

*İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği ve Proje Okul Uygulamaları*⁵⁷

*İmam Hatip Ortaokullarındaki Öğrencilerin Müzik Dersine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi*⁵⁸

⁵¹ Fatma Emel Kapan, *Anadolu İmam Hatip Liselerindeki Müzik Eğitiminin Öğrenci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011).

⁵² Demir, “İmam Hatip Liselerinde Dînî Mûsikî Dersi Öğretmen Yeterlilikleri (2012 Rize/Çayeli Dînî Mûsikî Semineri İzlenimleri)”.

⁵³ Halil İbrahim Sağlam, “İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitimi ve Öğretiminin Öğrenci, Mezun, Veli, Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşleri Işığında Değerlendirilmesi”, *İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitim ve Öğretimi* (Ankara: Mehmet Akif İnan Vakfı MAİV Yayınları:2, 2023), 159-174.

⁵⁴ Taşkent, “Sanat Eğitim ve Öğretimi Nasıl Olmalı?”

⁵⁵ Uçar - Altun, “İmam Hatip Lisesi İdarecilerine Göre Sanat Eğitimi İmkânları ve Gerçekleşme Düzeyleri”.

⁵⁶ Öztürk, *İmam Hatip Liselerindeki Dini Musiki Eğitiminin Öğrencilerin Öz Saygısına Olan Etkisi*.

⁵⁷ Davut Karaman, *İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği ve Proje Okul Uygulamaları* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora, 2021).

⁵⁸ Sıtkı Akarsu, “İmam Hatip Ortaokullarındaki Öğrencilerin Müzik Dersine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/4 (31 Aralık 2019), 1334-1346.

*İmam-Hatip Liselerinde Görevli Müzik Öğretmenlerinin Dinî Mûsikî Dersine Karşı Yeterlikleri*⁵⁹

*Dinî Mûsikî Yeterlilikleri Bağlamında İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri Öğrencileri (Orta Karadeniz Bölgesi Örneği)*⁶⁰

*İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Türk Din Musikisi Dersi Üzerine Bir Değerlendirme*⁶¹

*İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde Musiki Eğitimi*⁶²

*Din öğretiminde kalite çalıştayları-3 İmam Hatiplerde mesleki müfredat ve program çeşitliliği*⁶³

*Dini Musiki Öğretmenlerinin Eğitim Yeterlikleri*⁶⁴

*İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Müziğe Bakış Açılarının İncelenmesi (Batman İli Örneği)*⁶⁵

3. Proje Okullar ve Program Çeşitliliği Uygulaması

Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda proje okul uygulaması ve bu okullardaki program çeşitliliği özellikle İmam Hatip Liselerinde olumlu birtakım gelişmelerin yolunu açmış görünmektedir. Millî Eğitim Bakanlığına proje okul açabilme olanağı sağlayan kanun 2014 tarih ve 6528 sayılı “Millî Eğitim Temel Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” olmuştur. İlgili kanun kapsamında proje okullar, “Yerli ve yabancı kurumlarla ve diğer ülkelerle iş birliği anlaşmaları çerçevesinde kurulan, ulusal ve uluslararası projeler yürüten okul ve kurumlarla eğitim reform ve programları uygulayabilen okul” şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁶

1 Eylül 2016 tarihli ve 29818 sayılı resmî gazetede yayınlanan yönetmelik⁶⁷, Türk eğitim sisteminde yeni ve farklı bir örnek olarak proje uygulamasına dâhil edilen Anadolu İmam Hatip Liselerindeki okulların ve öğrencilerin daha nitelikli bir hâle gelmesi açısından iyi bir gelişme sayılabilir. Böylelikle proje Anadolu İmam Hatip Liselerinin açılmasıyla ortaokul ve İmam Hatip Ortaokullarından mezun olan öğrencilerden akademik başarısı yüksek, yabancı dil yatkınlığı olan, spor ve güzel sanatlara yetenekli öğrencilerin tercih edebileceği cazip eğitim ortamları sunulmak istenmiştir.⁶⁸

Hâlihazırda 1973 tarih ve 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile 2012 tarih ve 6287 sayılı kanun kapsamında İmam Hatip Liselerinde temel İslam bilimleri yanında fen, sosyal, dil, spor, sanat ve kültür dersleri de yer almaktadır. Bununla beraber Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ilgi duydukları ve yetenekli oldukları alanlarda tercihler yaparak

⁵⁹ Özkan Apaydın, “İmam-Hatip Liselerinde Görevli Müzik Öğretmenlerinin Dinî Mûsikî Dersine Karşı Yeterlikleri”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 1-14.

⁶⁰ Meydaneri - Dinç, “Dinî Mûsikî Yeterlilikleri Bağlamında İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri Öğrencileri (Orta Karadeniz Bölgesi Örneği)”.

⁶¹ Tıraşçı, “İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Türk Din Musikisi Dersi Üzerine Bir Değerlendirme”.

⁶² Yüner, “İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde Musiki Eğitimi”.

⁶³ “Din öğretiminde kalite çalıştayları-3 imam hatiplerde mesleki müfredat ve program çeşitliliği” (Timav, 2017).

⁶⁴ Apaydın, “Dini Musiki Öğretmenlerinin Eğitim Yeterlikleri”.

⁶⁵ Mutlu Çetin, *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Müziğe Bakış Açılarının İncelenmesi (Batman İli Örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019).

⁶⁶ Karaman, “Yöneticilerine Göre Anadolu İmam Hatip Liselerindeki Program Çeşitliliği ve Proje Okul Uygulamasının Değerlendirilmesi”, 15; Millî Eğitim Temel Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Millî Eğitim Temel Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun), 28931 6528 (2014), Kanun No. 22/9.

⁶⁷ Millî Eğitim Bakanlığı Özel Proje ve Program Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği (Millî Eğitim Bakanlığı Özel Proje ve Program Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği), *Yönetmelik* 29818 (2016), Kanun No. 1/1.

⁶⁸ Karaman, *İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği ve Proje Okul Uygulamaları*, 4.

kendilerini geliştirmelerini sağlamak amacıyla “program çeşitliliği uygulaması” başlatılmıştır. Program çeşitliliği uygulaması ile öğrencilere fen ve sosyal bilimler, ilahiyat, hafızlık, yabancı dil, sanat veya spor alanlarında daha yoğun bir eğitim imkânı sağlanarak hem kendilerini geliştirmeleri hem de ilgilendikleri alanda üniversiteye hazırlanmaları hedeflenmektedir.⁶⁹

21. yüzyıl becerileri çerçevesinde öğrencilerin yeteneklerine ve kariyer hedeflerine göre eğitim alabilmelerine olanak sağlayan program çeşitliliği, öğrencilerin ilgi ve isteklerine karşılık bulacakları eğitim imkânları sağlamaktadır. Diğer ortaöğretim örneklerinin de göz önünde bulundurulması suretiyle İmam Hatip okullarındaki program çeşitliliği uygulamasının geliştirilmesi hedeflenmektedir.⁷⁰ Esasında farklı programlar uygulama durumunun çağın gerekleri yanı sıra öğrenci ve velilerin talepleri sonucu ortaya çıktığı ifade edilebilir. Öğrencilerin farklı ve daha üst düzey olanaklara sahip, nitelikli yükseköğrenim programlarına gitmelerine katkı sağlayan söz konusu Anadolu İmam Hatip Liselerinin her geçen gün sayılarının da arttığı ifade edilebilir.⁷¹

Proje okul ve program çeşitliliği uygulaması; akademik, sosyal, kültürel, spor, sanat vb. birçok farklı alanda başarılar kazandırarak İmam Hatip Liselerinin ciddi bir ivme yakalamasını sağlamıştır. Fakat tüm eğitim kurumlarında olması gerektiği gibi eğitim salt akademik başarıya indirgenemez. Esnek programlar vasıtasıyla, sosyal ve kültürel etkinliklere daha fazla fırsat tanınan haftalık ders çizelgelerinin oluşturulması, sosyal sorumluluk projelerinin desteklenmesi gerekmektedir.⁷² Bu uygulamalar, İmam Hatip okullarının değişimlere hızlı uyum sağlamayabilmesi yanında kültürel etkinlik ve sosyal sorumluluk projelerini medya ve Sivil Toplum Kuruluşları ile işbirliği yaparak duyurmaları yoluyla İmam Hatip okullarına bakışın da olumlu yönde değişmesine katkı sağlayabilir.⁷³

Öte yandan, program çeşitliliğinin ortaya çıkardığı dönüşümsel sürecin “örgün ve yaygın din eğitimi hizmetlerinin yerine getirilmesi ve din hizmeti verecek görevlilerin yetiştirilmesi, mesleğe ve yükseköğrenime hazırlayan kurum” olarak ifade edilen esas misyonu da göz önünde bulundurularak Proje İmam Hatip Liseleri için gelecek perspektifinin ortaya konulması eğitim öğretim program tasarımlarının gözden geçirilerek iyileştirilmesi için çalışmalar yapılması da gerekmektedir.⁷⁴ Proje okullar ile ilgili yapılan bir araştırmada, proje okullarda çalışan öğretmenlerin büyük çoğunluğu Proje İmam Hatip Liselerine gelen nitelikli öğrencilerin akademik başarıyı olumlu yönde etkilediğini fakat öğrenci ve okul sayısındaki hızlı artışın eğitim kalitesine olumsuz yansımaları endişesi ile program çeşitliliği ve öğretim programı üzerinde iyileştirmeler yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵ İmam Hatiplerle ilgili yapılması gerekenler başlığı altında bu okullara ilişkin tespitlere yer verilmiş,

⁶⁹ “Anadolu İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği (Proje Okulları)” (Din Öğretimi Genel Müdürlüğü) (Erişim 19 Eylül 2022), 6.

⁷⁰ “Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Hazırlık Sınıfı Bulunan Anadolu İmam Hatip Lisesi Haftalık Ders Çizelgesi” (Milli Eğitim Bakanlığı, 2023).

⁷¹ Tecelli Karasu, “İmam Hatip Okullarının Tarihsel Gelişimi, Modeli ve İlgili Tartışmalar”, *Demokrasi Platformu Dergisi*, (2022), 227.

⁷² Acar, “İmam Hatip Okullarına Dair Betimsel Bir Analiz”, 320-321.

⁷³ Hülya Özkan, “Algı ve Gerçek Arasında İmam Hatip Okulları: Medyada İmam Hatip Okullarının Başarısının Ele Alınışı Üzerine Bir İnceleme”, *TALIM: JOURNAL OF EDUCATION IN MUSLIM SOCIETIES AND COMMUNITIES* 2/4 (01 Ocak 2021), 69.

⁷⁴ Ümit Kalkan, “Öğretmen Görüşlerine Göre Proje İmam Hatip Liselerinde Yönetici ve Öğretmen Nitelikleri: Konya Örneği”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, (10 Aralık 2022), 122.

⁷⁵ Kalkan, “Öğretmen Görüşlerine Göre Proje İmam Hatip Liselerinde Yönetici ve Öğretmen Nitelikleri: Konya Örneği”, 136.

ders programlarının esnek hazırlanması gerektiğinin ve spor, sanat ve musiki gibi sosyal ve kültürel etkinlikler için daha fazla imkân sağlanması gerektiğinin altı çizilmiş, İmam Hatip Liselerinin diğer kuruluşlarla işbirlikleri geliştirerek sosyal sorumluluk projelerinde yer almalarının yararları ifade edilmiştir.⁷⁶

Bu çerçevede Anadolu İmam Hatip Liselerinde uygulanan program çeşitliliği uygulaması hem öğrencilerin yeteneklerine göre seçilerek ilgilendikleri alanlarda eğitim alarak yükseköğrenime hazırlanmalarını sağlamakta hem de çok yönlü gelişim ve değişim süreçlerine uyum sağlama hususunda yarar sağlamaktadır. İş birlikleri çerçevesinde Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin yeterli donanıma sahip bir şekilde yetişerek sosyal sorumluluk projelerinde yer alabilmesi de toplumsal açıdan önemli sonuçlar doğurmaktadır.

3.1. Musiki Proje Okullarında Musiki Eğitimi ve Uygulamaları

Anadolu İmam Hatip Liseleri hem mesleki açıdan yeterli ve donanımlı bireyler yetiştirmek için hem de yükseköğrenime hazırlamak için önemli bir işleve sahiptir. Bu açıdan Anadolu İmam Hatip Liselerinde musikiye yönelik ilgi ve yeteneği olan öğrencilerin tespit edilmesi ve bu öğrencilere rehberlik edilmesi açısından dinî musikinin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Cami musiki formları içinde yer alan Kur'an-ı Kerim tilaveti, ilahi, kaside ve mevlid gibi formların güzel bir şekilde icra edilebilmesi için musiki eğitimine ihtiyaç bulunmaktadır. Dinî musiki derslerinin, dinî musiki açısından milletimizin kendine has bir üslupla ortaya çıkardığı geleneğinin yaşatılmasında, dinî musiki formlarının gerektiği şekilde icra edilebilmesinde ve kullanılan enstrümanların tanınmasında önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir.⁷⁷

Genelde sanat, özelde musiki ile ilgili derslerin kültürümüzün önemli bir parçasını teşkil etmesi, öğrencilerin gelişimini desteklemesi, çevre duyarlılığını olumlu etkilemesi, öğrencilerin kendilerini keşfetmelerine ve yaşamlarını anlamlı kılmalarına yardımcı olması gibi faydaları sebebiyle gerekli ve önemli olduğu değerlendirilmektedir.⁷⁸ Ayrıca, sanat ve musiki derslerinin matematik ve fen dersleri gibi zorunlu olarak yer almasının öğrencinin beyninin sağ yarım küresini kullanması ve geliştirmesine katkı sağlayarak sezgisel düşünme becerileri kazanmasına fayda sağlayacağı kaydedilmektedir.⁷⁹

Anadolu İmam Hatip Liselerine ait ders çizelgeleri incelendiği zaman seçmeli dersler içinde sanat ve musiki ile ilgili derslerin sayı ve çeşitlilik açısından iyi durumda olduğu görülmektedir. Fakat derslerin seçilmesi konusunda istenen seviyeye ulaşamamaktadır. Musiki, ilgi ve beceriye dayalı olduğu için ilgili derslerin seçilmesi dersler aracılığıyla öğrencinin daha yakından tanınması da gerekmektedir. Bireylerin, kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda geleceklerini planlama ve programlamaları açısından bu önemli bir durumdur.⁸⁰

Konuyla ilgili olarak yapılan bir araştırmada, İmam hatip liselerinde sanat ve musiki eğitimi kapsamında yer alan derslerin istenilen seviyede verilemediği gerek kültür ve meslek derslerinin sayı ve süre olarak fazlalığı gerekse merkezi sınavlarda sanat ve musiki

⁷⁶ Acar, "İmam Hatip Okullarına Dair Betimsel Bir Analiz", 318; Özkan, "Algı ve Gerçek Arasında İmam Hatip Okulları", 69.

⁷⁷ "Klasik Sanatlar ve Musiki Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Lisesi Vizyon Belgesi" (Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, ts.), 3; "Dini Musiki Dersi Öğretim Programı", 2.

⁷⁸ Sağlam, "İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitimi ve Öğretiminin Öğrenci, Mezun, Veli, Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşleri Işığında Değerlendirilmesi", 174.

⁷⁹ Taşkent, "Sanat Eğitim ve Öğretimi Nasıl Olmalı?", 64.

⁸⁰ Uçar - Altun, "İmam Hatip Lisesi İdarecilerine Göre Sanat Eğitimi İmkânları ve Gerçekleşme Düzeyleri", 2/540.

kapsamında yer alan derslerin etkili olmaması sebebiyle bu derslere gereken önemin çoğu zaman verilmediği belirtilmektedir.⁸¹

Anadolu İmam Hatip Liselerinde dinî musiki eğitiminin etkili bir şekilde yapılabilmesi amacıyla program çeşitliliğinin bir parçası olarak bazı Anadolu İmam Hatip Liselerinde farklı projelerle birlikte “musiki programı” da uygulanmaya başlanmıştır. Din Öğretimi Genel Müdürlüğü web sitesinde yer alan bilgiye göre Türkiye genelinde 13 okulda musiki programına yer verilmektedir.⁸²

Musiki programı çerçevesinde Anadolu İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin Türk musikisi makamları ve dinî musiki formları konusunda eğitim alarak Kur’an-ı Kerim’i güzel okuma, ilahi ve kamet icraları gibi beceriler kazanması, yetenekleri ölçüsünde en az bir enstrüman çalmayı öğrenmesi, sanatsal etkinliklerde görev alabilecek seviyelere ulaşması beklenmektedir.⁸³ Bu okullardan mezun olacak öğrencilerin camide görev yapan bir din görevlisi olduğunda cami musikisine ilişkin bilgi ve becerilerin diğer liselerden mezun olanlara nispetle daha iyi olacağı beklenmektedir. Ayrıca musiki eğitiminin yoğun olarak yer almasının yükseköğrenim boyutu açısından konservatuvarlara girişte de Anadolu İmam Hatip Lisesi musiki programını tamamlayan öğrencilere avantaj sağlayacağı düşünülebilir.⁸⁴ Eğer bu okul mezunları profesyonel olarak müzikle ilgilenmek isterlerse gerekli yetkinliğe ulaşmanın yolu mesleki müzik eğitimi almak olacağı için, yükseköğrenim seviyesinde konservatuvarlarda, Güzel Sanatlar Fakültesi müzik bölümleri, Eğitim Fakültesi Müzik Öğretmenliği gibi bölümlerde eğitim alarak devam etmek uygun olacaktır.⁸⁵

2016 yılından itibaren İstanbul Üsküdar Hakkı Demir Anadolu İmam Hatip Lisesi ile musiki programı için pilot uygulama başlamıştır. Musiki programına öğrenci alımları için yetenek kriterlerine dayalı bir sınav yapılmaktadır. Dinî musiki programında okuyan öğrenciler meslek ve kültür dersleri açısından diğer öğrencilerden eksik kalmamaktadır. Ders saatleri dışında hafta içi ve hafta sonu yapılan ek eğitim olanakları ile dinî musiki dersleri takviye edilmektedir. Pilot uygulamanın yapıldığı Hakkı Demir Anadolu İmam Hatip Lisesi özelinde, hafta içi dinî musiki eğitimi sözlü eserlerin geçilmesi şeklinde yapılmakta, ek eğitim olanakları daha çok çalgı eğitimi ile ilgili derslerin bir hoca nezaretinde gerçekleştirilmesi şeklinde sunulmaktadır. Çalgı dersi almayan öğrenciler de toplu olarak sözlü eser icralarına katılarak eğitim sürecinde aktif şekilde yer almaktadır.⁸⁶ Bu okullarda icra faaliyetleri ön plana çıktığı için fiziksel alt yapının bu doğrultuda iyileştirilmesi önem arz etmektedir. Dinleti ve icraların özel mekân ihtiyacı doğurmasından dolayı dinî musiki dersliklerinin bulunması bu okullar için önemli ve gereklidir.⁸⁷

3.1.1. Genel ve Özel Amaçlar

Anadolu İmam Hatip Lisesi musiki programına yer veren okullara ilişkin Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından belli aralıklarla vizyon belgeleri ve uygulama yönergeleri

⁸¹ Sağlam, “İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitimi ve Öğretiminin Öğrenci, Mezun, Veli, Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşleri Işığında Değerlendirilmesi”, 173.

⁸² Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, “Din Öğretimi Genel Müdürlüğüne Bağlı Okullar” (Erişim 30 Kasım 2023).

⁸³ “Anadolu İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği (Proje Okulları)”, 86.

⁸⁴ Öncel, “Türkiye’de İlk Klasik Sanatlar ve Müsikî Proje Okulu İstanbul Üsküdar Hakkı Demir Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde Müsikî Eğitiminin Mevcut Durumu, Eğitim Müfredatının Değerlendirilmesi ve Öneriler”, 470.

⁸⁵ Yüner, “İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde Musiki Eğitimi”, 257.

⁸⁶ Öztürk, *İmam Hatip Liselerindeki Dini Musiki Eğitiminin Öğrencilerin Öz Saygısına Olan Etkisi*, 14.

⁸⁷ Demir, “İmam Hatip Liselerinde Dinî Müsikî Dersi Öğretmen Yeterlilikleri (2012 Rize/Çayeli Dinî Müsikî Semineri İzlenimleri)”, 64.

yayınlanmıştır. Geneli belgelerde programa ilişkin “Genel ve Özel Amaçlar” başlıkları altında yer alan ifadelerde sanat becerisi, cami musiki eğitimi, enstrüman öğretimi, musiki tarihi, dinî musiki form bilgisi ve uygulaması gibi başlıklar öne çıkmaktadır.

Dinî musiki öğretim programında genel amaçlar, Klasik sanatlar ve musiki programı uygulayan Anadolu İmam Hatip Lisesi vizyon belgesinde özel amaçlar olarak yer alan bilgilere göre dinî musiki eğitimi alan öğrencilerin makamları tanıyarak Kuran-ı Kerim’i güzel bir şekilde tilavet etmenin önemi ve gerekliliğini fark etmeleri, ayet ve hadisler çerçevesinde musikinın İslam dinindeki önemini ve gerekliliğini kavraması olarak ifade edilebilir. Öğrencilerin, musikinın tarihsel sürecini bilmeleri, dinî musiki form ve icraları hakkında farkındalık kazanmaları da amaçlar arasında zikredilebilir. Bunların yanında temel musiki enstrümanlarının öğretilmesi ve ritim sazlarının bilinmesi de amaçlar arasında yer almaktadır.⁸⁸

“Anadolu İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği (proje okulları)” ve “Klasik Sanat ve Musiki Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Lisesi” vizyon belgelerinde okulların genel amaçları öğrencilerin kabiliyetleri ile ilgili olarak klasik sanatlar alanında gelişiminin sağlanması, klasik sanat alanları ile ilgili öğrencilerin bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi ile öğrencilerin ilgili sanat dallarında sanatsal beceri ortaya koyabilmelerinin sağlanması, öğrencilerin özgüvenli, donanımlı, kültür ve medeniyet mirasımız ile ilgili farkındalık düzeyi yüksek bir şekilde yüksek öğrenime hazırlanmalarını sağlamak, topluma sanat bilinci gelişmiş bireyler kazandırmak olarak öne çıkmaktadır.⁸⁹

21. Yüzyıl Becerileri Bağlamında Anadolu İmam Hatip Liseleri ve İmam Hatip Ortaokullarında Yeni Dönem adlı vizyon belgesinde musiki programı uygulayan Anadolu İmam Hatip Liseleriyle ilgili amaç, hedef ve beklentiler noktasında bazı bilgilere yer verilmiştir. Buna göre musiki programı uygulayan okullarda Kuran-ı Kerim’i güzel okuma başta olmak üzere cami musiki formlarının icrası kabiliyetine sahip kanun, ud, ney, tambur, bendir gibi musiki enstrümanlarını tanıyan ve kullanan öğrenciler yetiştirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerin sanat atölyelerinde sanat erbabı üstatların rehberliğinde, sanat yeteneği ve becerilerini geliştirerek sanat camiasına genç sanatkarlar olarak kazandırılması, kültür ve sanat alanında yurt içi ve yurt dışı konser faaliyetlerine katkı sunmaları da amaçlanmaktadır.⁹⁰

3.1.2. Öğrenci Kabulü

Musiki programı uygulanan Anadolu İmam Hatip Liselerine öğrenci alımında sadece merkezi sınavdan alınan puan yeterli olmamaktadır. Bu okullara öğrenci alımında yetenek sınavı yapılmakta ve değerlendirme ölçütlerine göre başarılı olan öğrenciler programa kabul edilmektedir. 7 Eylül 2013 tarihli ve 28758 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinin 20, 20/A, 20/B, 25 ve 39 uncu maddelerindeki hükümlere göre güzel sanatlar liseleri, spor liseleri ile musiki, hafızlık, geleneksel ve çağdaş görsel sanatlar ve spor programı/projesi uygulayan Anadolu İmam Hatip Liselerinin 9. sınıflarına öğrenci alımı ile ilgili usul ve esasları belirlemek için hazırlanan kılavuza göre Güzel Sanatlar Liseleri, Spor Liseleri yanında musiki, hafızlık, geleneksel ve

⁸⁸ “Dini Musiki Dersi Öğretim Programı”, 2-3; “Klasik Sanatlar ve Musiki Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Lisesi Vizyon Belgesi”, 5.

⁸⁹ “Anadolu İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği (Proje Okulları)”, 82; “Klasik Sanatlar ve Musiki Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Lisesi Vizyon Belgesi”, 4.

⁹⁰ “21. Yüzyıl Becerileri Bağlamında Anadolu İmam Hatip Liseleri ve İmam Hatip Ortaokullarında Yeni Dönem” (Erişim 19 Eylül 2022), 8.

çağdaş görsel sanatlar, spor programı/projesi uygulayan Anadolu İmam Hatip Liselerine yetenek sınavı puanı esas alınarak öğrenci alınacağı belirtilmiştir.⁹¹

Yetenek sınavı başvuruları e-Okul sistemi üzerinden ve veli tarafından bireysel olarak yapılmaktadır. Başvuruyu internetten yapamayan velilerin sınava girmek istenen okul müdürlüklerinden birine yazılı olarak başvuruda bulunması durumunda okul müdürlüğünce veli adına öğrencinin bireysel başvurusu yapılabilmektedir. Yetenek sınavına girmek isteyen öğrencilerin okul türü ve alan farklılığına bakılmaksızın en fazla üç tercihte bulunabilecekleri, bu tercihlerin aynı okulun farklı alanları ya da birden fazla okulda aynı ya da farklı alanlarda olabileceği belirtilmiştir.⁹²

Yetenek sınavı değerlendirme komisyonu okul müdürü başkanlığında ilgili okulun iki alan öğretmeni, il/ilçe milli eğitim müdürlüğünce görevlendirilen diğer okullardan bir alan öğretmeni ile alanında uzman en az bir öğretim üyesi/öğretim görevlisi veya araştırma görevlisi olmak üzere beş üyeden oluşmaktadır. Alan uzmanı bir üniversite personelinin bulunmadığı durumda İl/İlçe Millî Eğitim Müdürlüğünce bir alan öğretmeni daha görevlendirilebileceği ifade edilmektedir. Başvuran öğrenci sayısı yoğunluk durumuna göre ilgili okuldan ve diğer okullardan birer alan öğretmenin daha ilave edilebileceği kaydedilmektedir.⁹³

Musiki programı uygulayan Anadolu İmam Hatip Liselerinin 9. sınıflarına öğrenci alınmasına ilişkin süreç, iş ve işlemler, ilgili yönetmeliğin 20 ve 25. Maddeleri esasına göre bakanlık tarafından ilan edilen kontenjanlar çerçevesinde belirtilen usul ve esaslar gözetilerek gerçekleştirilmektedir. Öğrenci seçiminde yetenek sınavında 50 puan baraj olarak kabul edilmekte ve bu puanın altında kalanlar başarısız kabul edilerek değerlendirme sürecine dâhil edilmemektedir. 50 ve üzerinde puan alanların yetenek sınavının %70'i ile ortaokul başarı puanının %30 u alınarak 100 tam puan üstünden bir değerlendirme ve sıralama yapılarak bu okullara öğrenci kabulü yapılmaktadır.⁹⁴

*Yetenek Sınavı ile Öğrenci Alan Okullara Başvuru ve Uygulama e-Kılavuzu'*nda yer alan bilgilere göre değerlendirme ölçütleri aşağıda yer alan çizelgedeki şekliyle uygulanmaktadır:

⁹¹ "Yetenek Sınavı ile Öğrenci Alan Okullara Başvuru ve Uygulama e-Kılavuzu" (Millî Eğitim Bakanlığı, 2024), 6.

⁹² "Yetenek Sınavı ile Öğrenci Alan Okullara Başvuru ve Uygulama e-Kılavuzu", 8.

⁹³ "Yetenek Sınavı ile Öğrenci Alan Okullara Başvuru ve Uygulama e-Kılavuzu", 8-9.

⁹⁴ "Anadolu İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği (Proje Okulları)", 83.

YETENEK SINAV PUANININ HESAPLANMASI		YETENEK SINAV PUANI	YERLEŞTİRME PUANININ HESAPLANMASI		YERLEŞTİRME PUANI
1- Müziksel İşitme	26 Puan				
a- Tek Ses	13				
b- İki Ses	13				
2- Ritimsel Bellek	32 Puan				
a- Usul Tekrarı (5/8)	16				
b- Usul Tekrarı (2/4)	16				
3- Ezgisel Bellek	32 Puan				
a- Ezgi Tekrarı	16				
b- Ezgi Tamamlama	16				
4- Müziksel Çalma ve Söyleme	10 Puan				
a- Müziksel Söyleme	5				
b- Müziksel Çalma	5				

Tablo 1: *Musiki Projesi/Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Lisesi Sınav Değerlendirme Ölçüleri Çizelgesi*⁹⁵

3.1.3. Uygulama Aşamaları

Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından musiki programının Anadolu İmam Hatip Liselerinde nasıl uygulanacağı ile ilgili yönerge niteliğindeki bilgiler, *Klasik Sanatlar ve Musiki Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Lisesi Vizyon Belgesi*'nde yer almıştır. Bu belgedeki bilgilere göre "Klasik sanatlar ve mûsikî projesi uygulayan okulların proje sınıflarına öğrenciler, Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinin 20 inci maddesinde belirtilen "Ortaokulu veya İmam Hatip Ortaokulunu bitiren öğrenciler, beceri ve yetenekleri doğrultusunda ortaöğretime yerleştirmeye esas puanla ve/veya beceri/yetenek sınav puanıyla tercihleri doğrultusunda ortaöğretim kurumlarına geçiş yaparlar." hükmüne tabi olduğu belirtilerek aynı yönetmeliğe göre musiki programına 30 öğrenci kontenjanı ayrıldığı kaydedilmiştir.⁹⁶

Proje pilot uygulama düzeyindeyken yayınlanan belgede programın uygulama aşamaları şu şekilde belirlenmiştir.

- Okullara yerleşen öğrenciler için uyum programı uygulanacak ve çerçeve programın detayları okul tarafından uygulanacaktır.
- Musiki projesinde yer alan öğrencilerin göreceği dersler Anadolu İmam Hatip Liseleri ders çizelgelerinde belirtildiği üzere tercih ettikleri sanat alanına göre belirlenir, öğrenciler müzik dersinde dinî musiki programına göre eğitim alırlar.
- Hafta sonları musiki alanında yetiştirme ve destek kursları açılacaktır.
- Proje kapsamında yer alan öğrenciler için klasik sanatlar ve musiki alanında seminerler düzenlenmekte ve konferanslar verilmektedir. Hafta içi ve hafta sonu çeşitli etkinliklere yer verilmektedir.
- Üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliklerine yer verilerek öğrencilerin sanatsal çalışma ve icraları ile etkinlikler yapması sağlanır.

⁹⁵ "Yetenek Sınavı ile Öğrenci Alan Okullara Başvuru ve Uygulama e-Kılavuzu", 20.

⁹⁶ "Klasik Sanatlar ve Musiki Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Lisesi Vizyon Belgesi", 5.

- Musiki projesinde yer alan öğrencilere yönelik Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından belirlenen kitap, makale ve derlemeler çerçevesinde okuma ve müzakere programları düzenlenir. Öğrenciler iz bırakan sanatkarlarla ilgili okumalar yaparlar.
- Seminer, konferans ve okuma programlarına dâhil edilen öğrenciler yaz döneminde en az 3 (üç) hafta musiki etkinliklerine katılırlar. Musiki alanı ile ilgili okuma kampları, atölye çalışmaları ve gezi inceleme programları da uygulanmaktadır.
- Programın etkili olabilmesi için öğrencilere aktif öğrenme ortamı sağlanır. Çalışmaların verimliliği için uygun standartlarda kütüphane, atölye vb. eğitim ortamları hazırlanır. Proje için gerekli enstrümanlar ve araç gereçler temin edilir.
- Musiki alanında öğrencilere birebir rehberlik yapacak danışmanlar belirlenir.
- Meşk aşamasında her bir öğrenciyle birebir öğrenme yolu izlenecektir.
- Musiki alanı, musiki algısı ve kültürünü, dinleme, çalma ve söyleme uygulama alanlarından oluşmaktadır. Bu bağlamda her alanla ilgili öğrencilere etkinlik yaptırılması, öğrencilerin her birine aynı oranda imkân tanınması önemlidir. Öğrenme ve öğretme sürecinde öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve beklentileri dikkate alınmalıdır.
- Musikide enstrümanlar tanıtılmalı ve makamsal icralara yer verilecektir.
- Öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre farklılıklar gösterdiği durumlarda öğrenci seviyesine göre çeşitlendirmeler yapılarak her öğrencinin kendi kabiliyeti ölçüsünde gelişim göstermesine fırsat verilmelidir.
- Ders içi ve dersler arası ilişkilendirmeler yapılır. Özellikle Kur'an-ı Kerim dersi ve öğretmenleri ile uyumlu bir şekilde ders içi ders dışı etkinlikler düzenlenmesi esastır. Öğrencilerin konserlere, okul içinde ve okullar arasında yapılan yarışmalara katılmaları ve görev almaları özendirilir.

-Uygulama örnekleri açısından yetkin kişiler okula davet edilir.⁹⁷

Sonuç ve Öneriler

Genelde sanat eğitimi, özelde ise musiki eğitiminin öğrencilerin estetik duyarlılıklarını artıran, duygusal zekâlarını geliştiren ve kültürel birikimlerini zenginleştiren yönleri bulunmaktadır. İslam ve sanatın birbiriyle bağdaşan yönleri ve kökenleri düşünüldüğünde örgün dinî eğitim kurumlarından birisi olan Anadolu İmam Hatip Liselerinde sanat eğitimi bağlamında musiki eğitiminin yer alması mesleki açıdan da ele alındığında hem faydalı hem de gereklidir. Din görevliliğinin mesleki gereksinimleri göz önüne alındığında özellikle cami musikisi formlarının icrasında İmam Hatip Lisesi mezunlarının donanımlı olması beklenmektedir. Bu da nitelikli bir dinî musiki eğitiminin gerekliliğini ortaya koymaktadır. İmam Hatip mezunlarının yükseköğrenim için çoğunlukla İlahiyat Fakültelerine yöneldikleri görülmektedir. İlahiyat Fakültelerinde yer alan dinî musiki dersine yönelik alt yapı oluşturulması açısından da İmam Hatip Liselerinde yer alan dinî musiki dersine ve eğitime gereken önemin verilmesi gerekmektedir. İmam Hatiplerde dinî musiki dersinin genel durumuna bakıldığında seçmeli dersler arasında yer aldığı ve ders çizelgelerindeki ders saati ve yoğunluğu da dikkate alınarak beden eğitimi ve spor, görsel sanatlar ve müzik derslerinden yalnızca birisinin seçilebilmesi mümkün olmaktadır. İmam Hatip Liseleri için özellikle mesleki yeterlilik anlamında önemli bir işlevi olan dinî musiki dersinin zorunlu olması gerekmektedir.

Anadolu İmam Hatip Liselerinde program çeşitliliği çerçevesinde 2016-2017 eğitim öğretim yılından itibaren musiki programı uygulamasına yer vermeye başlanması Anadolu

⁹⁷ "Klasik Sanatlar ve Musiki Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Lisesi Vizyon Belgesi", 5-7.

İmam Hatip Lisesi dinî musiki eğitiminin nitelikli bir şekilde ele alınmasının yolunu açmıştır. Bugün itibariyle Türkiye'nin farklı illerinde birer tane okulda olmak üzere 13 farklı okulda musiki programına yer verilmektedir. Anadolu İmam Hatip Liselerindeki musiki eğitimi hem geleneksel Türk musikisi hem de halk müziği türlerini kapsayarak öğrencilere çok yönlü bir bakış açısı kazandırmayı da hedeflemektedir. Program çeşitliliği sayesinde bu eğitim alanı daha sistematik bir yapıya kavuşmuş, öğrencilerin yeteneklerini ortaya çıkarabilecekleri zeminler hazırlanmıştır. Özel yetenek sınavı uygulanarak seçilen yetenekli öğrencilerin dinî eğitim, kültür dersleri ve musiki derslerinin bir arada harmanlanmasıyla musiki kabiliyetleri doğrultusunda yetiştirilmeleri için Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından güzel bir imkân sunulmuştur. Yükseköğrenim hem İlahiyat Fakülteleri için dinî musiki alt yapısına sahip öğrenci yetiştirilebilmekte hem de konservatuvar, müzik bölümleri ve güzel sanatlar fakültelerinin müzik bölümleri için de gerekli bilgi beceri ve alt yapıya sahip öğrencilerin ortaöğretim seviyesinde İmam Hatiplerde yetiştirilebilmesi mümkün olmaktadır. Kültürümüzün önemli öğelerinden birisi olan musikinin yükseköğrenim öncesinde erken yaşlarda Anadolu İmam Hatip Liselerinde yer alması bu kültürün yeni nesillere aktarılması anlamında da önem arz etmektedir.

		1. Yazar Beytullah Çetin 1st Author	2. Yazar Ahmet Hakkı Turabi 2nd Author
Katkı Oranı Beyanı (%) <i>Declaration of the Contribution Rate</i>	Çalışmanın Tasarlanması <i>Creating Article Template</i>	60	40
	Veri Toplama <i>Data Acquisition</i>	65	35
	Veri Analizi <i>Analysis</i>	55	45
	Metin Yazımı <i>Writing</i>	60	40
	Gönderim ve Düzelti İşlemleri <i>Submission and Proofreading</i>	100	0
	Finansman <i>Funding</i>	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. <i>The authors declared that this study has received no financial support</i>	
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. <i>The authors have no conflict of interest to declare.</i>		
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir. <i>It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.</i>		
Etik İlkeler ve Yayın Politikası <i>Ethical Principles and Publication Policy</i>	https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem/policy https://dergipark.org.tr/en/pub/hikem/policy		
Telif Hakkı <i>Copyright</i>	Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. <i>This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License.</i>		

Kaynakça

- Acar, Ali Kemal. "İmam Hatip Okullarına Dair Betimsel Bir Analiz". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 303-326.
- Akarsu, Sıtkı. "İmam Hatip Ortaokullarındaki Öğrencilerin Müzik Dersine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/4 (2019), 1334-1346.
- Akdoğan, Bayram. *Sanatın Kitabı*. Ankara, 2014.
- Apaydın, Özkan. "Dini Musiki Öğretmenlerinin Eğitim Yeterlikleri". *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu*. 537-547. Amasya, 2017.
- Apaydın, Özkan. *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Dinî Mûsikî Dersine Yönelik Tutumları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2018.
- Apaydın, Özkan. "İmam-Hatip Liselerinde Görevli Müzik Öğretmenlerinin Dinî Mûsikî Dersine Karşı Yeterlikleri". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 1-14.
- Apaydın, Özkan. "İmam-Hatip Liselerinde Okutulan Dinî Mûsikî Dersinin Nicelik ve Nitelik Bakımından İncelenmesi". *Talim Dergisi* 1/2 (20 Şubat 2018), 219-256.
- Apaydınlı, Köksal - Şentürk, Nezihe. "Ders Dışı Sosyal (müziksel) Etkinliklerin Genel Lise Öğrencilerinin Kural Dışı Davranış Gösterme Eğilimlerine Etkileri". *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education* 1/1 (2012), 67-79.
- Bağcı, Hatice Fakioğlu. "İHO ve İHL Müfredatında Sanat Eğitimi ve Öğretimi". *İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitim ve Öğretimi*. 79-103. Ankara: Mehmet Akif İnan Vakfı MAİV Yayınları: 2, 2023.
- Çam, Nusret. "İslam'ın Sanata ve Mimariye Bakışı", ts.
- Çetin, Mutlu. *İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Müziğe Bakış Açılarının İncelenmesi (Batman İli Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Demir, Arif. "İmam Hatip Liselerinde Dinî Mûsikî Dersi Öğretmen Yeterlilikleri (2012 Rize/Çayeli Dinî Mûsikî Semineri İzlenimleri)". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/ÖYGE Özel Sayısı (2013), 57-70.
- Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. "Din Öğretimi Genel Müdürlüğüne Bağlı Okullar". Erişim 30 Kasım 2023. https://dogm.meb.gov.tr/bilgisistemi/okul_listesi
- Doğanay, Aziz. "Bir İmam-Hatipli Sanatı Nasıl Okunmalı?" *İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitim ve Öğretimi*. 53-58. Ankara: Mehmet Akif İnan Vakfı MAİV Yayınları:2, 2023.
- Kalkan, Ümit. "Öğretmen Görüşlerine Göre Proje İmam Hatip Liselerinde Yönetici ve Öğretmen Nitelikleri: Konya Örneği". *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 22/55 (2022), 117-140.
- Kapan, Fatma Emel. *Anadolu İmam Hatip Liselerindeki Müzik Eğitiminin Öğrenci Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011.
- Karabaşoğlu, Cemal - Çağman, Tahir. "Tekke Musikisi Kültüründe Müzikal Bir Form Olarak Kâdirî Evrâdı". *Online Journal of Music Sciences* 8/2 (2023), 140-159.
- Karadeniz, M. Uğur. "İslam ve Estetik". *İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitim ve Öğretimi*. 25-36. Ankara: Mehmet Akif İnan Vakfı MAİV Yayınları: 2, 2023.
- Karaman, Davut. *İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği ve Proje Okul Uygulamaları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Doktora, 2021.

Karaman, Davut. "Yöneticilerine Göre Anadolu İmam Hatip Liselerindeki Program Çeşitliliği ve Proje Okul Uygulamasının Değerlendirilmesi". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (2021), 11-37.

Karasu, Tecelli. "İmam Hatip Okullarının Tarihsel Gelişimi, Modeli ve İlgili Tartışmalar". *Demokrasi Platformu Dergisi*, 11/37 (2022), 212-243.

Meydaneri, Zeynep Gülbeyaz - Dinç, Sema. "Dinî Mûsikî Yeterlilikleri Bağlamında İlahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri Öğrencileri (Orta Karadeniz Bölgesi Örneği)". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2024), 1065-1100.

Ömürlü, Yusuf. "Dini Musiki". *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 24/4 (1995), 62-71.

Öncel, Mehmet. "Türkiye'de İlk Klasik Sanatlar ve Mûsikî Proje Okulu İstanbul Üsküdar Hakkı Demir Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde Mûsikî Eğitiminin Mevcut Durumu, Eğitim Müfredatının Değerlendirilmesi ve Öneriler". Amasya: Amasya Üniversitesi, 2017.

Öz, Nedim. "İmam Hatip Liselerinin Topluma Katkıları". *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (2022), 95-112.

Özden, Erhan. "Osmanlı Maârifinde Mûsikî-I". *Rast Müzikoloji Dergisi* 2/1 (2014), 89-107.

Özkan, Hülya. "Algı ve Gerçek Arasında İmam Hatip Okulları: Medyada İmam Hatip Okullarının Başarısının Ele Alınışı Üzerine Bir İnceleme". *Talim: Journal Of Education in Muslim Societies And Communities* 2/4 (2021).

Özkan, İsmail Hakkı. *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri: Kudüm Velveleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 15. baskı., 2016.

Öztürk, Lokman. *İmam Hatip Liselerindeki Dini Musiki Eğitiminin Öğrencilerin Öz Saygısına Olan Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2018.

Sağlam, Halil İbrahim. "İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitimi ve Öğretiminin Öğrenci, Mezun, Veli, Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşleri Işığında Değerlendirilmesi". *İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitim ve Öğretimi*. 159-174. Ankara: Mehmet Akif İnan Vakfı MAİV Yayınları: 2, 2023.

Sevinç, Muhammet. "İmam Hatip Liselerinde Dini Musiki Eğitiminin Tarihsel Süreci ve Öğretim Programlarının Karşılaştırılması". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (2017), 153-184.

Taşkent, Ayşe. "Sanat Eğitim ve Öğretimi Nasıl Olmalı?" *İmam Hatip Liselerinde Sanat Eğitim ve Öğretimi*. 61-78. Ankara: Mehmet Akif İnan Vakfı MAİV Yayınları: 2, 2023.

Tıraşçı, Mehmet. "İlahiyat Fakültelerinde Okutulan Türk Din Musikisi Dersi Üzerine Bir Değerlendirme". *Route Educational and Social Science Journal* 2/6 (2015), 19-35.

Turabi, Ahmet Hakkı. *Türk Din Mûsikîsi El Kitabı*. Balgat, Ankara: Grafiker, 7. baskı., 2021.

Uçar, Recep - Altun, Veysel Karani. "İmam Hatip Lisesi İdarecilerine Göre Sanat Eğitimi İmkânları ve Gerçekleşme Düzeyleri". *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*. 2/537-548. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2017.

Yüner, Hüseyin. "İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde Musiki Eğitimi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018), 253-267.

"21. Yüzyıl Becerileri Bağlamında Anadolu İmam Hatip Liseleri ve İmam Hatip Ortaokullarında Yeni Dönem". Erişim 19 Eylül 2022.

https://dogm.meb.gov.tr/pdf/Yeni_Donem_Kitapcik.pdf?t=20200818

"Anadolu İmam Hatip Liseleri İmam Hatip Ortaokulları Vizyon Belgesi". Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Erişim 22 Eylül 2022.

https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_05/29121149_Aihl_iho_vizyon_belgesi.pdf

“Anadolu İmam Hatip Liselerinde Program Çeşitliliği (Proje Okulları)”. Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. Erişim 19 Eylül 2023.

http://dogm.meb.gov.tr/pdf/AIHL_Program_Cesitliliği.pdf

“Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Hazırlık Sınıfı Bulunan Anadolu İmam Hatip Lisesi Haftalık Ders Çizelgesi”. Erişim 25 Eylül 2024.

https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_09/11120859_aihl-haftalik-cizelge.pdf

“Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Hazırlık Sınıfı Bulunan Anadolu İmam Hatip Lisesi Haftalık Ders Çizelgesi- Sayı 44”. *Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı*, 2024.

“Din öğretiminde kalite çalışmaları-3 imam hatiplerde mesleki müfredat ve program çeşitliliği”. Timav, 2017.

“Dini Musiki Dersi Öğretim Programı”, Erişim 27 Mart 2024.

https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_09/28092215_DiniMusiki_2014.pdf

“Dînî Mûsikî Programı”, 2015. Erişim 12 Nisan 2024.

<https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/Documents/D%C3%AEn%C3%AE%20M%C3%B Bsik%C3%AE%20Program%C4%B1%20-%202015.pdf>

“Klasik Sanatlar ve Musiki Programı Uygulayan Anadolu İmam Hatip Lisesi Vizyon Belgesi”. Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, ts. Erişim 23 Nisan 2024.

<https://docplayer.biz.tr/202979896-Klasik-sanatlar-ve-musiki-projesi-uygulayan-anadolu-imam-hatip-lisesi-vizyon-belgesi.html>

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Proje ve Program Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği, Milli Eğitim Bakanlığı Özel Proje ve Program Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği (Kanun No. 1/1). *Yönetmelik* 29818 (2016).

Milli Eğitim Temel Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Milli Eğitim Temel Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Kanun No. 22/9). 28931 6528 (2014).

“Yetenek Sınavı ile Öğrenci Alan Okullara Başvuru ve Uygulama e-Kılavuzu”. Milli Eğitim Bakanlığı, 2024. Erişim 27 Temmuz 2024.

https://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_06/13104359_yeteneksinavlariklavuz_13.06.2024.pdf

KIRAAT/TİLAVET USULLERİ, EMRULLAH TUNCEL (İSTANBUL:
MARMARA ÜNİVERSİTESİ VAKFI YAY., 2023)
ISBN: 9789755486802

RECITATION METHODOLOGIES, EMRULLAH TUNCEL (İSTANBUL:
MARMARA UNIVERSİTESİ VAKFI YAY., 2023)
ISBN: 9789755486802

Muhammet Öztürk

Y. Lisans Öğr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Postgraduate, Karamanoglu Mehmetbey University, Institute of Social Sciences,
Department of Basic Islamic Sciences
muhammetyoruko01@gmail.com
 0009-0000-3667-3029

Makale Bilgisi/Article Information

HİKEM			
Mart/March 2025		Cilt/Volume: 3	Sayı/Issue: 1
Makale Türü <i>Article Type</i>	Kitap İncelemesi <i>Book Review</i>	Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Geliş Tarihi <i>Received</i>	25.12.2024	Kabul Tarihi <i>Accepted</i>	06.02.2025
Yayın Tarihi <i>Published</i>	30.03.2025	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem	
Atıf Bilgisi <i>Citation</i>	Muhammet Öztürk, "Kıraat/Tilavet Usulleri, Emrullah Tuncel (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2023) Isbn: 9789755486802", <i>Hikem</i> 3/1 (2025), 87-93.		

Öz: Kur'an, Cebrail (a.s.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tenzil olunan, tevatür ile nakledilen ve tilâveti ile ibadet olunan muciz bir keldamdır. Usul kitaplarında aktarılan bu tanıma göre Kur'an'ı okumak ibadet olarak telakki edilmiş ve onu okuyanların sevap elde edeceği belirtilmiştir. Her hususta güzel bir örneklik teşkil eden Hz. Peygamber (s.a.v.) de ümmetinin en faziletli amelinin Kur'an okumak olduğunu vurgulamış ve Kur'an'ın, kendisini okuyanlara kıyamet gününde şefa'at edeceğini bildirmiştir. Zikredilen nebevi müjdelere, Müslümanları ilahî keldamı okumaya teşvik etmiş ve tarihin her döneminde Müslümanlar Kur'an ile hemhâl olma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu çaba ve gayret, Kur'an'a dair ilimlerin de ön plana çıkmasına vesile olmuş ve bu bağlamda Kur'an'ı usûlüne uygun ve doğru bir şekilde okumayı temin eden tecvid ilmine ayrı bir önem atfedilmiştir. Tecvid ilmi ilk dönemlerde şifahi olarak nakledilirken hicri dördüncü asır ile birlikte ilk tecvid eserleri kaleme alınmaya başlanmıştır. Ağırlıklı olarak harflerin mahreç ve sıfatlarının izah edildiği söz konusu eserlerde temas edilen mevzulardan birisi de tilâvet çeşitleridir. Kıraat uleması, Kur'an ve sünnete muvafık bir tilâvetin paradigmasını serdetmişler ve bu suretle hatalı okuyuş usûllerinin önüne geçmeyi murad etmişlerdir. Doç. Dr. Emrullah Tuncel tarafından kaleme alınan *Kıraat/Tilavet Usulleri* isimli eser de tecvid eserlerinde zikredilen tilâvet tarzlarını altı ayrı başlık altında ele almış ve sahih bir tilâvetin çerçevesini çizmeye çalışmıştır. Bu bağlamda söz konusu tarzlar objektif bir tutum ile incelenmiş ve karar kısmında mutedil bir yaklaşım sergilenmiştir. Eserde, kişinin hocasından öğrenmiş olduğu Kur'an kıraatinin ne oranda makbul olduğu tartışmaya açılmış ve bununla beraber Kur'an tedrisatında müşâfehe metodunun tek başına yeterli olmayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca şu ana kadar uygulanagelen kıraat gözden geçirilerek sahih ve nitelikli bir Kur'an tilâvetine ulaşılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tilâvet, Kur'an, Usul.

Abstract: The Quran was sent to the Prophet through Gabriel (a.s.). It is a miraculous book that was revealed to the Prophet (pbuh), transmitted through *tawatür*, and worshiped by its recitation. According to this definition given in the *Usul* books, reading the Quran is considered as worship and it is stated that those who read it will receive rewards. The Prophet (pbuh) who sets a good example in every respect also emphasized that the most virtuous deed of his ummah was to read the Quran and stated that the Quran would intercede for those who read it on the Day of Judgment. The mentioned prophetic good news encouraged Muslims to read the divine word, and in every period of history, Muslims have strived to become familiar with the Quran. This effort and diligence has led to the sciences related to the Quran coming to the fore, and in this context, a special importance has been attributed to the science of *Tajwid*, which ensures the proper and correct reading of the Quran. While the science of *Tajwid* was conveyed orally in the early periods, the first *Tajwid* works began to be written in the 4th century Hijri. One of the topics touched upon in these works, where the origin and adjectives of letters are mainly explained, is the types of recitation. Recitation scholars have presented the paradigms of recitation in accordance with the Quran and the Sunnah, and in this way, they have aimed to prevent erroneous recitation methods. Assoc. Dr. The work titled *Kıraat/Tilavet Usulleri*, written by Emrullah Tuncel, discussed the recitation styles mentioned in *tajwid* works under six different headings and tried to draw the framework of an authentic recitation. In this context, the styles in question were examined with an objective attitude and a moderate approach was taken in the decision part. In the work, it is discussed how acceptable the Quranic recitation that a person has learned from his teacher is, and it is stated that the *muşâfehe* method alone will not be sufficient in teaching the Quran. In addition, it is aimed to reach an authentic and qualified Quran recitation by reviewing the recitation practiced so far.

Keywords: Recitation, Quran, Usul.

Mucize, Allah'ın (c.c.) izni ile peygamberlerin elinden sâdır olan olağanüstü olaylardır. Her peygambere kendi zamanının şartları muvacehesinde mucizeler ihsan edilmiştir. Hz. İsa (a.s.) tıbbın geliştiği bir toplumda ölüleri diriltmiş, Hz. Musa (a.s.) ise sihribazlığın intişar ettiği bir dönemde esasını yılanı dönüştürmüştür. Söz söyleme sanatının ustalıklı ifa edildiği bir topluma gönderilen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de kuşkusuz en büyük mucizesi Kur'an'dır. Kur'an hem lafzı hem de manası itibariyle muhataplarını âciz bırakmış ve Kur'an'ın bir benzerinin getirilemeyeceği vurgulanmıştır. İlâhî kelâmın bu muciz yönünün yanı sıra Kur'an'ın ve onu okumanın faziletine dair Hz. Peygamber'in (s.a.v.) birtakım beyanları bulunmaktadır. Rasûlullah (s.a.v.), Kur'an'ı "sözlerin en güzeli" olarak tavsif etmiş ve Kur'an'ın her bir harfine on sevap verileceğini, Kur'an'ı okuma hususunda mahir olan kimselerin melekler ile beraber olacağını müjdelemiştir.¹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu müjdeleri Müslümanları ilâhî kelâmı okumaya teşvik etmiş ve geceleri evlerden arı vızıltısına benzer Kur'an okuma sesleri geldiği rivâyet edilmiştir.² Fakat nazm-ı celîlin kıraati noktasında tarih içerisinde bazı nahoş tarz ve uygulamalar zuhur etmiştir. Bu durum karşısında kıraat âlimleri, telif ettikleri eserler aracılığıyla harflerin telaffuzu, okuyuş hızı ve seslendirme yönünden kıraat/tilâvet usullerini ele almışlar ve ifrat ve tefritten uzak, makbul bir tilâvetin sınırlarını çizmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada birçok yönden kıraat/tilâvet usulleri ele alınmış, söz konusu usullere dair ulemanın görüşleri serdedilmiş ve ele alınan tilâvet şeklinin sahih bir tilâvetin kapsamına dâhil olup olmadığı izah edilmiştir. Bilhassa ihtilafın vaki olduğu *Teganni*, *Telhin ve Terci* gibi tilâvet usûllerine dair rivâyetler ve âlimlerin beyanları değerlendirilirken, parçacı ve indirgemeci bir anlayışın yerine mutedil, bütüncül ve ilmî bir yaklaşım benimsenmiştir.

Kitap, ön söz, giriş ve altı bölümden oluşmaktadır. Ön sözde yazar, Kur'an okuyanların ve öğretenlerin icra ettikleri tilâvetin, kıraat ve tecvid literatüründe neye tekabül ettiğini bilmemelerini, eserin kaleme alınmasının ana sebebi olarak ifade etmektedir. Müellif, söz konusu kimselerin tilâvete dair bazı terimlerden habersiz olduklarına dikkat çekerken, *teganni* gibi bazı kavramların tamamen menfi bir yaklaşım ile değerlendirilmesini de uygun bulmamaktadır.

Giriş başlığında, Kur'an tedrisatında müşâfehe yönteminin önemine işaret edilmiş, bu metodun tek başına yeterli olmayacağı, şifahi bilginin mutlaka kitabi bilgi ile desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte eserde, tilâvet usullerine dair birçok kavram ve kaide izah edilmekte ve kişinin hocasından aldığı kıraatin ne ölçüde doğru olduğuna dair farkındalık oluşturulmasının hedeflendiği yazar tarafından ifade edilmektedir.

Bu eserde takip edilen usul şu şekildedir: Bir tilâvet tarzı izah edilirken öncelikle kavramın lügat manası ifade edilmiş, akabinde ıstılahi manasına temas edilmiştir. Bunun yanında âyet-i kerîmelerden misaller verilmek suretiyle konunun pekiştirilmesine gayret edilmiştir. Son durumda, icra edilen tilâvetin makbul olup olmadığı veya hangi durumlarda makbul olacağı aktarılmıştır.

Nitelikli bir Kur'an tilâveti için harflerin usulüne uygun ve doğru bir şekilde telaffuzu önem arz etmektedir. Bu sebeple birinci bölümde, harflerin telaffuz keyfiyeti açısından dokuz

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Takıyyüddin en-Nedvî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1432/2011), "Edeb", 71 (No.6102); Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Fezailü'l-Kur'an", 2910; Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1416/1995), 4/2120.

² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Dâru'l-Muğni, 1412/2000), "Mukaddime", 2.

farklı tilâvet tarzına yer verilmiştir. Bu bölümde zikredilen tilâvet usullerinden biri olan “*Ta’vîc ile Tilâvet*”, kıraat literatüründe, “okuyucunun, imâle yapar gibi çenesini eğip bükmesi” olarak tanımlanmıştır. Günümüzde bazı müezzinlerin ezan okurken “*hayye ‘ale’s-salâh*” ve “*hayye ‘ale’l-felâh*” kısmında çenelerini eğip bükme suretiyle *ta’vîc* kabilinden bir okuma icra ettiklerini belirten yazar, bunun sahih bir okuma tarzı olmadığını ifade etmektedir.³

İbnü’l-Cezerî (833/1429) tarafından “tilâvetin süsü” olarak nitelenen tecvid ilmi, Kur’an’ı hatasız bir şekilde okumanın olmazsa olmazlarından. Bu bağlamda tecvid kaidelerinin uygulanma keyfiyeti açısından tilâvet usûllerinin aktarıldığı ikinci bölümde, dört farklı tilâvet tarzı ele alınmıştır. Bunlardan “*Temdîd ile Tilâvet*” hususunda, kavramın kıraat literatüründe geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu belirtildikten sonra eğer mezkûr kavram; “med ölçülerinde altı hareketlik uzatma” veya “kelimenin son harekesinin ispatı” manalarında kullanılırsa câiz, fakat -gunne sıfatına sahip harfler haricinde- “şeddeli bir harfin gereğinden fazla tutulması” manasında kullanıldığı takdirde ise câiz olmayan tilâvet usullerinden olduğuna işaret edilmiştir.⁴

Kıraat esnasında yapılan hataların çoğunluğunun, ses kullanım keyfiyetinden kaynaklandığı müşahede edilmiştir. Bundan dolayı yazar, kanaatimizce eserin belkemiğini teşkil eden üçüncü bölümde, ses kullanım keyfiyeti açısından tilâvet usullerine değinmiş ve bu bağlamda on bir farklı okuyuşu izah etmeye çalışmıştır. Ulemanın ihtilafa düştüğü birçok tilâvet tarzının yer aldığı bu bölümde yazar, *Terci’ ile Tilâvet* hususunda, Hz. Peygamber’in (sav) Mekke’nin fethedildiği gün, devesinin üzerinde bu minvalde bir okuyuş icra ettiğini naklederken, *terci*’in, bir yönüyle tertîl, diğer yönüyle câiz olan teganni türünden bir okuyuş olduğunu vurgulamaktadır.⁵ Bu bölümde aktarılan tilâvet usulleri içerisinde yer alan *Teganni*’ye ilişkin yazar, kelimenin kök anlamındaki çeşitliliğe işaret ettikten sonra bu çeşitlilikten doğan görüş farklılıklarını ifade etmiş, akabinde ise söz konusu usulü câiz olarak değerlendirenler ile câiz görmeyenlerin istidlâl ettikleri hadis-i şerifleri paylaşmıştır. Netice itibarıyla teganni ile tilâvet konusunda, mutlak anlamda “Câiz değildir.” gibi bir yargıya ulaşamayacağımızı savunan yazar, tecvid kâidelerine riayet edilip, şarkı/türkü okur gibi nağmeli bir okuyuş olmadığı sürece, teganni ile tilâvetin câiz hatta müstehap olarak görüldüğünü belirtmektedir.⁶

Kur’an kıraatindeki okuyuş hızı, içinde bulunulan ortam ve şartlara göre değişkenlik gösterebilmektedir. Hız anlamında hangi usul takip edilirse edilsin mühim olan, tecvid kaidelerinin ihlal edilmediği, ifrat ve tefritten âri bir okuyuş icra etmektir. Bu minvalde okuyuş hızı açısından tilâvet usullerinin ele alındığı dördüncü bölümde alışlagelen kıraat ilmi ile iştigal eden zevatın aşına oldukları *Tahkik*, *Tertîl*, *Tedvir*, *Hadr* ve *Hezreme* okuyuşlarına, *İştikâku’t-tahkik* ve *Zemzeme* usûlleri de eklenmiş ve bunların kıraat ilmindeki konumlarına temas edilmiştir. Tahkikin bir türevi olarak isimlendirilen *İştikâku’t-tahkik*; tahkik mertebesinin altında, tahkike kıyasla biraz daha hızlı bir okuyuş usûlü olarak ifade edilmiştir.⁷ Bazı harflerin anlaşılıp, bazı harflerin ise anlaşılacak ölçüde mırıldanarak okunması olarak tanımlanan *zemzeme* eğer hafızlık, ezber tekrarı, tefekkür ve etraftakileri rahatsız etmemek gibi gayeler ile

³ Emrullah Tuncel, *Kıraat/Tilâvet Usulleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2023), 34-35.

⁴ Tuncel, *Kıraat/Tilâvet Usulleri*, 47-50.

⁵ Tuncel, *Kıraat/Tilâvet Usulleri*, 79-82.

⁶ Tuncel, *Kıraat/Tilâvet Usulleri*, 87-96.

⁷ Tuncel, *Kıraat/Tilâvet Usulleri*, 102-103.

icrâ edilirse câiz, fakat namaz kılarken veya kıldırırken yahut toplum içinde Kur'an okurken icrâ edildiği takdirde ise câiz olmayacağı beyan edilmiştir.⁸

Kur'an tilâvetini farklı kıraat imamlarına göre icra etmek isteyen bir okuyucunun dikkat etmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Buna binâen kıraat uygulamaları bakımından tilâvet usullerinin izah edildiği beşinci bölümde, geleneksel tilâvet tarzlarından *İnfirâd* ve *İndirâc* usulünün yanı sıra *Telfik* ve *Riâyetü't-tertib* terimlerine de değinilmiş ve bilhassa *telfik*'e dair tafsilatlı malumat verilmiştir. Kıraat literatüründe, "Farklı rivayetleri birbirine karıştırıp okumak" olarak tarif edilen *telfik*'in, fıkhıdaki *telfik* ile paralellik arz ettiğine işaret edilirken, büyük kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî'nin konuya ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. İbnü'l-Cezerî, nakil ve rivâyet amaçlı (على سبيل الرواية والنقل) icrâ edilen *telfik*'in câiz olmadığını, kıraat ve tilâvet amaçlı (على سبيل القراءة والتلاوة) *telfik*'in ise câiz olduğunu ifade etmiştir.⁹

Kur'an salt okunmak için değil, aynı zamanda anlaşılmak ve hayata tatbik edilmek üzere nazil olmuş bir kitaptır. Bu hususa ilişkin olarak altıncı bölümde, anlamın idrak keyfiyeti açısından tilâvet usulleri üzerinde durulmuş ve bu bağlamda "temsîlî okuma" ve onun mütemmim cüzü olan "nebr ile tilâvet" meselelerine temas edilmiştir. *Temsîlî okuma*, "Kur'an'ın içerdiği anlam dünyasının okuyucu tarafından hissedilip dinleyicilere de hissettirilmesi" olarak tanımlanmış ve söz konusu okumanın, ancak *hafd-ı savt* ve *raf-ı savt* kavramlarının bilinip, okuyuş esnasında tatbik edilmesi ile hakkıyla eda edileceği vurgulanmıştır. *Hafd-ı savt* ile okunacak yerler üç maddede, *raf-ı savt* ile okunacak yerler ise dört maddede özetlenip, her bir maddeye dair âyet-i kerîmelerden bolca misaller verilerek mevzu pekiştirilmiştir.¹⁰ Türkçe'deki "vurgu" kavramının karşılığı olan *nebr*'in, tilâvetin niteliğini belirleyen önemli unsurlardan biri olduğu ifade edilmiş ve hangi harf veya kelimedede vurgulu okuyuşun icra edileceği âyet-i kerîmeler üzerinden izah edilmiştir. Bu bağlamda *mâ* (وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ) edatlarına ilişkin; *mâ-i nâfiye* (وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ) ve *mâ-i istifhâmiye*'nin (وَمَا عِنْدَكُمْ يَنْقَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ) ise vurgusuz bir ses tonuyla okunması gerektiği belirtilmiş, *mâ-i mevsûle*'nin vurgulu bir şekilde okunması hâlinde "Sizin yanınızda bulunanlar tükenir, Allah'ın katında bulunanlar ise bâkidir." şeklindeki âyetin, manasının tam tersi yönde değişeceğine dikkat çekilmiştir.¹¹

Sonuç başlığında yazar, bu çalışmada birçok kıraat/tilâvet usulüne temas edildiğini ve bu usûllere dair ulemanın görüşlerine yer verildiğini, neticede ise hangisinin câiz olup olmadığını belirtildiğini ifade etmiştir. Özellikle ihtilafın cari olduğu *Teganni*, *Telhin*, *Terci* gibi okuyuş tarzlarına dair, mutlak anlamda "câizdir" veya "câiz değildir" gibi bir yaklaşımın kolaycılığa meyletmek olacağını ve aynı zamanda bunun ilmî bir yaklaşım olmadığını vurgulayan yazar, bu çalışmanın, kişinin şimdiye kadar uygulayageldiği Kur'an okuma şeklini gözden geçirmesi hususunda kişide bir farkındalık oluşturmasını temenni etmektedir.

Kanaatimizce eser, Kur'an'ı okuyan, onu öğreten ve kıraat ilmi ile meşgul olan her kişi için bir başucu kitabı niteliğindedir. Nitekim ilahî kelâmı tilâvet eden veya talim eden her bir birey, okuduğu veya öğrettiği Kur'an'a dair hatalarını ve doğrularını, söz konusu eser sayesinde görebilme imkânına sahip olmaktadır. Çalışma, klasik dönemde telif edilen tecvid

⁸ Tuncel, *Kıraat/Tilâvet Usulleri*, 113-115.

⁹ Tuncel, *Kıraat/Tilâvet Usulleri*, 127-131.

¹⁰ Tuncel, *Kıraat/Tilâvet Usulleri*, 136-146.

¹¹ Tuncel, *Kıraat/Tilâvet Usulleri*, 147-154.

eserlerinde yer alan tilâvet usullerini bir araya getirmesi bakımından önem arz etmesinin yanı sıra basitten karmaşığa doğru, Kur'an tilâvetinin tüm yönlerini bütüncül bir şekilde ele alması bakımından da benzerlerinden ayrılmaktadır. Eserin, Kur'an kıraatinin, nebevi ölçüye yaklaştırılması alanında anlamında kişiye katkı sağlayacağını ve kıraat yapılacak yeni çalışmalara da ışık tutacağını söyleyebiliriz.

Finansman <i>Funding</i>	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. <i>The author declared that this study has received no financial support</i>
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. <i>The author has no conflict of interest to declare.</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir. <i>It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.</i>
Etik İlkeler ve Yayın Politikası <i>Ethical Principles and Publication Policy</i>	https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem/policy https://dergipark.org.tr/en/pub/hikem/policy
Telif Hakkı <i>Copyright</i>	Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NCND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. <i>This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License.</i>

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1416/1995.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Takıyyüddin en-Nedvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1432/2011.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Dâru'l-Muğni, 1412/2000.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

Tuncel, Emrullah. *Kıraat/Tilâvet Usulleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2023.

NEBEVÎ VÂRİSLER: CÜNEYD-İ BAĞDÂDÎ, YAKUP PEKDOĞRU
(İSTANBUL: SİYER YAY., 2022)
ISBN: 9786256396135

PROPHETIC HEIRS: JUNAYD AL-BAGHDĀDĪ, YAKUP PEKDOGRU
(ISTANBUL: SIYER YAY., 2022)
ISBN: 9786256396135

Muhammed Raşit Atasagun

Y. Lisans Öğr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Postgraduate, Karamanoglu Mehmetbey University, Institute of Social Sciences,
Department of Basic Islamic Sciences

muhammedrasit@outlook.com

 0009-0002-2667-4655

Makale Bilgisi/Article Information

HİKEM			
Mart/March 2025		Cilt/Volume: 3	Sayı/Issue: 1
Makale Türü <i>Article Type</i>	Kitap İncelemesi <i>Book Review</i>	Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Geliş Tarihi <i>Received</i>	13.12.2024	Kabul Tarihi <i>Accepted</i>	12.02.2025
Yayın Tarihi <i>Published</i>	30.03.2025	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem	
Atıf Bilgisi <i>Citation</i>	Muhammed Raşit Atasagun, “Nebevî Vârisler: Cüneyd-i Bağdâdî, Yakup Pekdoğru (İstanbul: Siyer Yay., 2022) Isbn: 9786256396135”, <i>Hikem</i> 3/1 (2025), 95-101.		

Öz: Yakup Pekdoğru'nun kaleme aldığı *Nebevî Vârisler: Cüneyd-i Bağdâdî* adlı eser, tasavvufun önemli figürlerinden biri olan Cüneyd-i Bağdâdî'nin hayatını, fikirlerini, etkilerini ve İslami ilimlere katkılarını derinlemesine incelemektedir. Kitap, *Nebevî Vârisler* serisinin bir parçası olarak Cüneyd-i Bağdâdî'nin yaşadığı dönemi, Bağdat'ın kültürel ve ekonomik yapısını ele alarak başlamakta ve onun ilmî faaliyetleri ile tasavvuf anlayışını kapsamlı bir biçimde sunmaktadır. Cüneyd'in, fıkıh ve hadis alanlarındaki derinliğinin yanı sıra, tasavvufa önemli katkıları, özellikle *sahv* anlayışı ve nefis terbiyesi üzerine yaptığı açıklamalar, eserin odak noktalarındandır. Kitap, Cüneyd'in tasavvuf tarihindeki yerini vurgularken, onun Hz. Peygamber'e (s.a.s.) vâris olma noktasındaki önemini anlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Cüneyd-i Bağdâdî, Sahv, Bağdat.

Abstract: The work *Nebevî Vârisler: Cüneyd-i Bağdâdî*, written by Yakup Pekdoğru, provides an in-depth examination of the life, thoughts, influence, and contributions of Junayd al-Baghdâdî, one of the key figures in Sufism. As part of the *Nebevî Vârisler* series, the book begins by addressing the historical context of Junayd's era, including the cultural and economic structure of Baghdad, and then offers a comprehensive analysis of his scholarly activities and Sufi understanding. In addition to Junayd's profound knowledge in the fields of fiqh and hadith, the book highlights his significant contributions to Sufism, particularly his teachings on *sahv* and the refinement of the self (nefs). The work emphasizes Junayd's place in the history of Sufism, while also discussing his importance in the context of being a spiritual heir to the Prophet Muhammad.

Keywords: Sufism, Junayd al-Baghdâdî, Sahv, Baghdad.

Nebevî Vârisler serisi, Hicrî 1. asrın tabîîn neslinden günümüze kadar gelen yüz âlimin nebevî gelenekteki yerini tespit etme amacıyla oluşturulmuştur. Bu yüz kitaptan biri olan *Nebevî Vârisler: Cüneyd-i Bağdâdî* eseri Doç. Dr. Yakup Pekdoğru tarafından kaleme alınmıştır. Kitap; takdim, önsöz, giriş, üç bölüm, sonuç, kaynakça, ekler ve dizinden oluşmaktadır.

Pekdoğru, kitabın giriş kısmında Cüneyd-i Bağdâdî'nin yaşadığı asırda İslam dünyasının siyasi, ekonomik, ilmî ve kültürel durumunu geniş hatlarıyla ele almıştır. Özellikle Cüneyd'in Abbasiler devrinde temelleri yeni atılan Bağdat'taki yaşantısına detaylı bir şekilde değinmiştir. Cüneyd'in isminin Bağdat şehri ile bütünleştiğinin altını çizen yazar, o dönemdeki siyasi problemlere ve zuhur eden olaylara tanıklık ettiğini belirtmiştir. O dönemde Bağdat şehrinde ticaretin gelişmesinin öncüsü sayılabilecek dokumacılığın aynı zamanda Cüneyd'in de mesleği olduğunu belirten yazar, kendisinin bir dükkânı olduğunu bu vesileyle Cüneyd'in Bağdat'ın ekonomisine doğrudan katkıda bulunduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Bağdat şehrinin İslam dünyasının ilim ve kültür alanında ileri gelen şehirlerinden biri olduğuna dikkat çeken yazar, tasavvufun bu asırda mekteplere ayrıldığını ve bu mekteplerden biri olan Bağdat mektebine ait *sahv* düşüncesinin Cüneyd'in şahsında temsil edildiğini belirtmiştir.¹

Pekdoğru, kitabın birinci bölümünde genel olarak Cüneyd'in hayatından ve faaliyetlerinden bahsetmiştir. Yazar, Cüneyd'in tam adının "Ebü'l- Kasım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzâz el-Kavârîrî" olduğunu belirttikten sonra doğum tarihinin tam olarak bilinmemekle beraber 210/826 veya 220/835 yılları olabileceğini belirtmiştir. Daha sonra Cüneyd'in ilmî hayatına değinen yazar, onu dayısı Serî es-Sakatî'nin yetiştirdiğini, Bağdat gibi merkezî bir yerde devrin önemli ulemasından dersler aldığını belirtmiştir. Cüneyd'in hadis, fıkıh ve tasavvuf ilmine yoğunlaştığını, fıkıh ilminde henüz yirmili yaşlarında olmasına rağmen fetva verir hâle geldiğini ve hadis ilmindeki yetkinliğinden bahsetmiştir. Cüneyd'in hadis ve fıkıhta yetkin bir konumda olmasına rağmen çocukluk yıllarından itibaren tasavvufi bir çevrede yetiştiğini belirten yazar, tasavvuf ilminde önde gelen birçok şahsiyetin (Kuşeyrî, Hücvirî, Serrâc gibi) kendisinden övgüyle söz ettiğinden bahsetmiştir. Cüneyd her ne kadar fıkıh ve hadis alanlarında ilmî derinlik kazanmışsa da onun alanı tasavvuftur ve öğrencilerinin çoğu önemli sûfîlerdir. "Sırdaşı" olarak zikredilen Ebû Muhammed el-Cerîrî, Cüneyd'in en gözde öğrencisidir ve Cüneyd kendisinden sonra Cerîrî'yi işaret ederek yerine onun geçeceğini söylemiştir. Cüneyd'in mezhebine değinen yazar, onun fıkıhta hocası olan Ebû Sevr'in yanında fetva verecek konumda olmasından dolayı herhangi bir mezhebi taklit etmesine gerek olmadığını altını çizmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî, üstün yetenekleriyle ve zekâsıyla her ilmin önde gelen ismi tarafından takdire şayan görülmüş ve doğup büyüdüğü Bağdat'ta vefat etmiştir.²

Yazar ikinci bölümde Cüneyd'in eserlerini ve etkilerini ele almış, Cüneyd'in günümüze ulaşan eserinin yok denecek kadar az olduğunu ve onun eser yazma konusunda çekincelerinin olduğunu belirtmiştir. Lakin klasik tasavvuf eserlerinde Cüneyd'e dair pek çok rivâyet olduğuna da değinmiştir. Pekdoğru kitabında Cüneyd'in risalelerine, mektuplarına ve farklı eserlerde Cüneyd'in eseri olduğu belirtilen kitaplara ismen yer vermiş, Cüneyd'in eserlerindeki üslubunun oldukça kapalı olduğundan bahsetmiştir.

¹ Yakup Pekdoğru, *Nebevî Vârisler: Cüneyd-i Bağdâdî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 15-27.

² Pekdoğru, *Cüneyd-i Bağdâdî*, 31-43.

Bu üslûbun okuyucu tarafından yakinen incelenebilmesi açısından kitabın sonundaki ekler kısmına Cüneyd'in "*Kitâbün fi'l-fark beyne'l-ihlas ve's-sıdk*" ve "*Kitâbü'l-fenâ ve ulûhiyyet*" adlı yazma eserlerine ait görselleri eklemiştir. Daha sonra Cüneyd'in etkilerine değinen yazar, onun kendi döneminin en önemli siması olduğunu belirtmiştir. Cüneyd birçok öğrenci yetiştirmiş, bunların arasından öne çıkan isim kendisinden sonra yerine bıraktığı Cerîrî olmuştur. Cerîrî bu görevi uzun süre yerine getirmiş, insanların irşadıyla ilgilenmiş ama bununla beraber Cüneyd'in öğrencileri kendisi kadar ses getirmemiştir. Cüneyd'in bir diğer etkisini gördüğümüz husus ise tasavvuf ilminin klasik eserlerinde, İslami ilimlerin farklı alanlarındaki fikirlerine yer verilmesidir. Cüneyd vefat ettikten sonra da etkisinin devam ettiğini belirten yazar, Cüneyd'le özdeşleşen *sahv* düşüncesinin temel esas kabul edildiği "Cüneydiyye" ekolünün tasavvuf tarihinde bahsedilen 12 ekolden biri olduğunu belirtmiştir. Yazar son olarak Cüneyd'in bir diğer etkisini de sûfiler tarafından imam kabul edilmesi olarak dile getirmiştir.³

Üçüncü bölüme geldiğimizde, Cüneyd'in nebevî mirastaki konumu ele alınmıştır. Pekdoğru, bu bölümü kendi içinde dört kısma ayırmış ve Cüneyd'in sünnet anlayışından bahsederek bölüme giriş yapmıştır. Yazar, Cüneyd'in sünnete bağlılığını yine Cüneyd'in düşüncelerini aktararak açıklamıştır. Cüneyd'in hayatında Kur'ân ve sünnetin merkezî bir konumda olduğunu belirten yazar, Cüneyd'in tasavvufu Kur'ân ve sünnet kaynaklı gördüğünü belirtmiştir. Bölümün ikinci başlığı olarak Cüneyd'in tasavvuf ilmine katkısından bahseden yazar, Cüneyd'in kendi döneminde olduğu gibi vefatından sonra da rol model bir şahsiyet olduğunu vurgulamıştır. Cüneyd'in tasavvufi kavramlara açıklık getirmesi, *sahv* görüşü ve nefis terbiyesi konusunda yaptığı açıklamalar tasavvuf ilmine verdiği katkılardan bazılarıdır. Bunlar arasında *sahv* kavramı Cüneyd ile özdeşleşmiş olup tasavvuf tarihinde *sahv*'ın temsilcisi olarak görülmüştür. *Sahv* ve *sekr*, tasavvufta hangisinin üstün olduğu konusunda tartışmaların bulunduğu iki kavramdır. *Sahv*'da bilinçlilik hâli, *sekr*'de ise bilincin bulunmaması söz konusudur. Cüneyd'in *sekr*'e karşı tutumunu, sohbetine katılmak isteyen Hallâc-ı Mansûr'u kabul etmemesinden anlayabiliriz. Çünkü Hallâc, *sekr*'le meşhur bir sûfi olarak bilinir. Cüneyd bu tavrıyla "Cüneydî" çizginin oluşmasını sağlar ve bunun merkezine ise *sahv*'ı koyar. Bu husus yazar tarafından Cüneyd'in tasavvuf ilmine yaptığı katkılardan en önemlileri arasında görülmüştür. Cüneyd'in üzerinde durduğu diğer bir konu ise nefis terbiyesidir. O, nefsi "insanı helâke götüren" kötülüklerin kaynağı olarak görür ve şehvetlerin değerlendirilmesine göre nefsi iki gruba ayırır. Bunlardan ilki olan nefsanî şehvetleri "mevkîi sevmek, öfke anında kızmak" gibi ahlaki rezaletler olarak değerlendirir. Cismanî şehvetleri ise "yemek, evlenmek, süs" gibi hususlar olarak belirtir. Söz konusu ayırımın başka sûfilere olmadığı yazar tarafından vurgulanmıştır. Yine Cüneyd nefis terbiyesi için ibadetin gerekliliğini, dünyaya fazla meyletmemeyi, hırstan uzak durulmasını ve kalbi terbiye etmenin gerekliliğini dile getirmiştir. Cüneyd'in nefis terbiyesinde söz konusu hususları dile getirmesi yazar tarafından tasavvuf ilmine verdiği önemli katkılar arasında görülmüştür.

Yazar daha sonra Cüneyd'in bazı tasavvufi kavramlara ve konulara dair açıklamalarından bahsetmiştir. Bunlar tasavvuf, keramet, ihlas, sıdk, muhabbet, tövbe, ilim-amel birlikteliği, kurbiyet, çalışma ve mal kazanma, şükür, tevekkül, sabır, ahlak, marifet olarak ele alınmıştır.

³ Pekdoğru, *Cüneyd-i Bağdâdî*, 47-53.

Bölümün üçüncü başlığında Cüneyd'in kişiliğinden ve günlük olarak yerine getirdiği virdinden bahseden Pekdoğru, ilk olarak herkes tarafından kabul gören Cüneyd'in zekâsına dikkat çekmiştir. Bununla beraber anlayışlı ve utangaç bir kişiliğe sahip olduğunu ilave etmiştir. Yazar ilim ile hâli bir arada toplayan nadir kimseler arasında Cüneyd'in de olduğunu belirtmiş ve onun manevi hâlinin yüksek olmasından kaynaklı kendisinde meydana gelen kerametlerin varlığından bahsetmiştir. Daha sonra Cüneyd'in günlük olarak uyguladığı virdlerinden bahseden yazar, rivâyetlere göre günlük üç yüz veyahut dört yüz rekât namaz kıldığını, bununla beraber Kur'ân ile çok meşgul olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak yazar, Cüneyd-i Bağdâdî'nin ilmî faaliyetleri, sohbetleri ve nafîle ibadetlerinin Allah ile kurbîyetinin canlı kalmasında etkin rol oynayacağını belirtmiştir. Son başlık olarak Cüneyd'in nasihatlerine değinen Pekdoğru, onun küçük yaşlardan itibaren hocalarından nasihatler dinlediğini ve farklı konularda kendisinin de nasihatlerde bulunduğunu belirtmiştir. Onu yetiştiren Serî es-Sakatî, Cüneyd'e kötü arkadaşlığı bırakmasını öğütlemiş, daha sonra Cüneyd'de aynı minvalde Hak'tan yüz çevirenlerden uzak durmak gerektiğini etrafına öğütlemiştir. Cüneyd'in dostluk hususunda da nasihatleri olduğuna değinen yazar, insanlara muamele hususunda Cüneyd-i Bağdâdî'nin "*mürûet*" kavramına temas eder. Cüneyd'e göre mürûet, "kardeşlerinin eziyetlerine tahammül etmektir." Pekdoğru, Cüneyd'in nasihat verme hususundaki amacını "inanınların her iki hayatta da kurtuluşa ermeleri" olarak belirtmiştir.⁴

Sonuç başlığına Pekdoğru, Cüneyd'in tasavvuf ilminin kurucuları arasında olduğundan ve onun gençliğinden itibaren tasavvufi bir çevrede yetiştiğinden bahsederek başlamıştır. Daha sonra Cüneyd'i öne çıkaran hususlara değinmiş, onun tasavvuf ilmindeki konumunun ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştir. Cüneyd'in bazı kavramlar hakkındaki fikirlerine yer veren Pekdoğru, kitabın asıl konusu olan Hz. Peygamber'e (s.a.s.) vâris olma noktasında Cüneyd'in bu konuma layık olduğuna değinerek söz konusu başlığı nihayetlendirmiştir.⁵

Sonuç başlığından sonra geniş bir kaynakça kısmı yer almakta⁶, devamında ise ekler başlığı gelmektedir. Ekler başlığında Cüneyd-i Bağdâdî'nin kabrinin bulunduğu Şûnîziyye Mezarlığı'na ait fotoğrafla beraber daha önce değindiğimiz Cüneyd'in eserlerine ait görseller yer almaktadır.⁷ Son olarak dizin kısmıyla beraber kitap nihayete ermektedir.⁸

Sonuç

Yakup Pekdoğru, Cüneyd-i Bağdâdî'nin hayatını güvenilir kaynaklar vesilesiyle detaylı bir şekilde inceleyerek yalın, anlaşılır bir hâlde okuyucuya sunmuştur. Cüneyd'in fikirlerini, eserlerini, tesirlerini, tasavvuf ilmine katkısını, kişiliğini tek tek ele almıştır. Okuyucuya Cüneyd'in genelde İslami ilimlerde, özeldense tasavvuf ilminde ne denli yetkin ve önemli bir şahsiyet olduğunu kaynaklar sunarak aktarmıştır. Kitap akıcı ve anlaşılır bir dilde yazılmıştır. Cüneyd'in her bir düşüncesi ayrı başlık altında işlenerek okuyucuyla buluşturulmuştur. Ayrıca kaynakçanın zenginliği çalışmada ilgi çeken noktalardandır. Konuyla ilgili başka çalışmalara da kaynaklık edecek nitelikte bir eserdir.

⁴ Pekdoğru, *Cüneyd-i Bağdâdî*, 57-108.

⁵ Pekdoğru, *Cüneyd-i Bağdâdî*, 109-112.

⁶ Pekdoğru, *Cüneyd-i Bağdâdî*, 113-116.

⁷ Pekdoğru, *Cüneyd-i Bağdâdî*, 117-125.

⁸ Pekdoğru, *Cüneyd-i Bağdâdî*, 127-128.

Finansman <i>Funding</i>	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. <i>The author declared that this study has received no financial support</i>
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. <i>The author has no conflict of interest to declare.</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir. <i>It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.</i>
Etik İlkeler ve Yayın Politikası <i>Ethical Principles and Publication Policy</i>	https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem/policy https://dergipark.org.tr/en/pub/hikem/policy
Telif Hakkı <i>Copyright</i>	Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NCND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. <i>This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License.</i>

Kaynakça

Pekdoğru, Yakup. *Nebevî Vârisler: Cüneyd-i Bağdâdî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.

